

Το Επιστημονικό Περιοδικό με τίτλο «ΚΟΙΝΩΝΙΑ & Ψυχική ΥΓΕΙΑ» εκδίδεται στο πλαίσιο του έργου «Δράσεις για την άρση των εμποδίων κοινωνικής ένταξης και εργασιακής ενσωμάτωσης κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων» που υλοποιείται από το Τμήμα Ψυχολογίας του Α.Π.Θ. [Ε.Π. «Υγεία-Πρόνοια 2000-2006», Άξονας Προτεραιότητας 1 «Υγεία», Μέτρο 1.4 «Ανάπτυξη της Δημόσιας Υγείας»]. Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο κατά 75% και από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης κατά 25%.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΝΩΣΗ

Ε.Π. "ΥΓΕΙΑ-ΠΡΟΝΟΙΑ"
2000-2006

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
Α.Π.Θ.

«ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ»

Τριμηνιαία Επιστημονική Έκδοση
για θέματα Υγείας και Κοινωνικού Αποκλεισμού

Ιδιοκτησία

Επιτροπή Ερευνών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Εκδότης - Διευθυντής

Μπαϊρακτάρης Κώστας

Επιστημονική Επιτροπή

Δικαίου Μαρία, Ζαφειρίδης Φοίβος,
Μεγαλοοικονόμου Θεόδωρος, Μιχαήλ Σάββας,
Μπακιρτζής Κων/νος, Μπιτζαράκης Παντελής,
Πανταζής Παύλος, Παπαϊωάννου Σκεύος,
Φαφαλιού Μαρία

Συντακτική Ομάδα

Γεωργάκα Ευγενία, Λαϊνάς Σωτήρης,
Σταμάτη Γιούλη, Φίγγου Λία,
Φραγκιαδάκης Κων/νος

Εποπτεία Τεύχους

Πανταζής Παύλος
Δικαίου Μαρία

Επιμέλεια κειμένων

Σταμάτη Γιούλη

Εκτύπωση / Βιβλιοδεσία

Κανάκης Ευθύμιος, Grapholine

Οικονομική Διαχείριση

Αδάμ Σοφία

Δημιουργία σκίτσων

Ακοκαλίδης Γεώργιος

Στοιχεία Επικοινωνίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Τμήμα Ψυχολογίας Α.Π.Θ., Μητροπόλεως 10, 54625
Τηλ: 2310 554216, 554225 - Fax: 2310 554245
<http://www.socialexclusion.gr>
e-mail: info@socialexclusion.gr

* Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Αβραμίδη Αλέξανδρο
για την ευγενική παραχώρηση των φωτογραφιών
του από τη σειρά «ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ», 2000.

• Το περιοδικό ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ.

Διατίθεται και σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση:
www.socialexclusion.gr. Όποιος επιθυμεί να παραλάβει το περιοδικό σε έντυπη μορφή, μπορεί να αποστείλει μήνυμα στο: info@socialexclusion.gr, με θέμα: «Αποστολή Περιοδικής Έκδοσης», αναγράφοντας τον αριθμό τεύχους και σημειώνοντας τα πλήρη στοιχεία του (όνομα, διεύθυνση, τηλέφωνο).

• Όσοι αναγνώστες ενδιαφέρονται να γίνουν τακτικοί συνδρομητές του περιοδικού, μετά τη λήξη του προγράμματος, παρακαλούνται να αποστείλουν μήνυμα στην ίδια διεύθυνση (info@socialexclusion.gr) ή να επικοινωνήσουν τηλεφωνικά (τηλ.: 2310 554216 & 554225, Σταμάτη Γιούλη).

• Στο πλαίσιο της ελεύθερης διακίνησης των ιδεών και της διάχυσης της γνώσης επιτρέπεται η υπό διαφορετική μορφή έκδοσης –έντυπης ή ηλεκτρονικής– ανατύπωση, δημοσίευση ή αναπαραγωγή μέρους ή του συνόλου των κειμένων, υπό τις εξής προϋποθέσεις:

1. να γίνεται ρητή αναφορά στο συγγραφέα ή/και στο μεταφραστή
2. να γίνεται ρητή αναφορά στην πηγή προέλευσης
3. να πραγματοποιείται πιστά η διάθεση ή η αναπαραγωγή των πληροφοριών.

• Τα κείμενα που ακολουθούν εκπροσωπούν τις απόψεις των συγγραφέων τους.

© Επιτροπή Ερευνών Α.Π.Θ. 2006

ISSN 1790-9554

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1.	Σημείωμα των Υπευθύνων του τεύχουςσελ.	4
2.	Σημείωμα της Συντακτικής Ομάδας	6
3.	«Αλλά η σφαίρα είναι ακόμη στο κεφάλι...» Κόφι Τόμι Μάρκουσ Συνέντευξη: Μαρία Κακογιάννη	13
4.	Καραβάνια στη Μεσόγειο - Μαρτυρίες	17
5.	Η Πανουργία της Μετανάστευσης: ζώα της μη καταγεγραμμένης κινητικότητας Βασίλης Τσιάνος, Δημήτρης Παπαδόπουλος	20
6.	Οι Μετανάστες στην Ελληνική Πολιτική Κοινότητα Δημήτρης Χριστόπουλος	23
7.	Όψεις μιας Μετέωρης Μεταναστευτικής Πολιτικής Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης	36
8.	Οι Έλληνες της Αλβανίας στην Ελλάδα Μίητος Παύλου	40
9.	Η Πολιτισμική Διάσταση της Ψυχικής Υγείας και του Ψυχικού Πόνου Θεόδωρος Μεγαλοοικονόμου, Ανδρομάχη Λερίδου, Μαρία Μοναχού	59
10.	Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: Σύγχρονη ή παρωχημένη έννοια σε μια εποχή πολυπολιτισμικής συνύπαρξης Άρτεμις Κεφαλίδου	68
11.	Μετανάστες και Δικαιώματα Θωμάς Χαραλαμπίδης	76
12.	Μετανάστευση-Παθιννόσταση: Οράματα και Απογοητεύσεις Ναταλία Νικολαΐδου	80
13.	Η Ελευθερία είναι Θεραπευτική Sil Schmid	83
14.	Μια καθημερινή ιστορία στη χώρα της δημοκρατίας και της φιλοξενίας Sil Schmid	93
15.	Διαρκής διάλογος και κοινή δράση επαγγελματιών και ατόμων που προσφεύγουν στις ψυχοκοινωνικές υπηρεσίες και στις υπηρεσίες υγείας (Διημερίδα, 27 & 28 Ιουνίου 2007)	94

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Το μεταναστευτικό φαινόμενο απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες όλων των εικοστό αιώνα, καθώς αποτελεί κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό ζήτημα αιχμής με ιδιαίτερο γνωστικό και κοινωνικό ενδιαφέρον, τόσο ως προς τις αφετηρίες του όσο και ως προς τις επιπτώσεις του. Η κατά καιρούς έξαρση και ύφεση του συναφούς επιστημονικού ενδιαφέροντος συμβαδίζει με αντίστοιχες φάσεις του ίδιου του φαινομένου της μετανάστευσης. Από αυτή την άποψη το ενδιαφέρον των ειδικών για τη μετανάστευση φαίνεται να είναι γνήσιο. Δεν φαίνεται όμως να συμβαίνει το ίδιο και με τις οπτικές γωνίες και τους όρους προσέγγισης-μελέτης του φαινομένου: πρόκειται, συνήθως, για κοινωνικοπολιτικές-επιστημονικές κατασκευές στον πυρήνα των οποίων ανιχνεύονται συγκεκριμένες θεωρίες, πρακτικές και ιδεολογίες που συντείνουν στην πραγματοποίηση του ανθρώπου.

Σχηματικά, η μετανάστευση μελετάται επιστημονικά από δύο εναλλακτικές σκοπιές —όπως άλλωστε συμβαίνει με όλα τα κοινωνικά φαινόμενα. Η μία εδράζεται στην αντίληψη σύμφωνα με την οποία η μετανάστευση μπορεί να μελετηθεί «ουδέτερα» και «αντικειμενικά» στο πλαίσιο του θετικισμού. Η άλλη υποστηρίζει ότι οφείλουμε καταρχάς να υπερβούμε την πολιτική «αθωότητα» των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών: Αντί να δυσανασχετούμε και να γκρινιάζουμε απλώς στις παρυφές ενός κοινωνικού «προβλήματος» και αντί να καταγράφουμε απλώς την ανάγκη αλληλαγής των κοινωνικών συνθηκών ύπαρξης του ανθρώπου —όπως σημειώνει και η Επιστημονική Επιτροπή στο πρώτο τεύχος του ανά χείρας Περιοδικού— οφείλουμε να αναδείξουμε τους ιδεολογικούς και πολιτικούς όρους, βάσει των οποίων κατασκευάζονται θεωρίες και κατά συνέπεια εφαρμόζονται πρακτικές που εξυπηρετούν την αντικειμενοποίηση και τη διαχείριση του ανθρώπου, στο όνομα της ισορροπίας του κυρίαρχου συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι επιβάλλεται μια μετατόπιση επιστημολογικού χαρακτήρα στη σχέση κοινωνικής επιστήμης-κοινωνικών φαινομένων: αντί να εξετάζουμε τα κοινωνικά φαινόμενα (και εν προκειμένω τη μετανάστευση) με όρους υποκειμένου-αντικειμένου, να υιοθετήσουμε την οπτική υποκειμένου-υποκειμένου, σύμφωνα -μεταξύ άλλων- και με τη «διπλή ερμηνευτική» της κοινωνιολογίας του Άντονι Γκίντενς.

Με μια τέτοια προσέγγιση, επιχειρούμε σε αυτό το τεύχος να παρακάμψουμε την αναπαραγωγική λογική πολλών άλλων συναφών προγραμμάτων και να διευρύνουμε έτσι τον κύκλο των συζητητών και των πρωταγωνιστών με την αναζήτηση των συλλογικοτήτων που εμπλέκονται στα θέματα των μεταναστών. Κατ'

αυτόν τον τρόπο πηλαί στις θεωρίες των ειδικών, όσο ριζοσπαστικές κι αν είναι, είμαστε υποχρεωμένοι να παραθέσουμε και το λόγο των ίδιων των υποκειμένων της μετανάστευσης, ακυρώνοντας την αντίληψη που θέλει τα άτομα σαν συμπτώματα και διαγνώσεις ή σαν αριθμούς που αλλιάζουν θέσεις στους στατιστικούς πίνακες.

Σύμφωνα με την αντίληψή μας, ο μετανάστης δεν είναι «αντικείμενο έρευνας» με τους όρους της κρατούσας ερευνητικής πρακτικής (δηλαδή: στατιστικό μέγεθος, μειονεκτική κατηγορία, αναξιοπαθών, αντικείμενο οίκτου ή προστασίας κ.λπ.) αλλά, όπως κάθε υποκείμενο της ιστορίας (του), πρωτίστως συνιστά έλληγο, εμπρόθετο, συνειδητό υποκείμενο που υπόκειται μεν σε εξωτερικούς καταναγκασμούς αλλά ταυτοχρόνως, όντας ενεργό υποκείμενο μέσα στο χώρο του κοινωνικού και του συλλογικού, επινοεί και επεξεργάζεται στρατηγικές με σκοπό τη διεκδίκηση ατομικής και συλλογικής υπεράσπισης ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Υπεύθυνοι τεύχους
Πάυλος Πανταζής
Μαρία Δικαίου

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΡΘΡΩΝ

«Αλλά η σφαίρα είναι ακόμη στο κεφάλι...»

*Κόφι Τόμι Μάρκους
Συνέντευξη: Μαρία Κακογιάννη*

Την εμπειρία της μετανάστευσης και τις συνέπειες του κοινωνικού ρατσισμού αναδεικνύει η συνέντευξη με τον Κόφι Τόμι Μάρκους, έναν από τους μετανάστες που πυροβολήθηκε το 1999 από τον Παντελή Καζάκο. Ο Κόφι Τόμι Μάρκους μιλά για την επιθυμία του να ζήσει στην Ευρώπη και τη ζωή του ως μετανάστης έως τη στιγμή της επίθεσης εναντίον του, περιγράφει την επίθεση κι επικεντρώνεται στις επιπτώσεις της στην υγεία και τη ζωή του, καθώς και στην αντιμετώπισή του από την Πολιτεία. Η μαρτυρία του, από τη μια πλευρά, ρίχνει φως στην καθημερινότητα των μεταναστών στον ελληνικό χώρο κι από την άλλη, καταγγέλλει τις σοβαρές συνέπειες του αποκάλυπτου ρατσισμού για τη ζωή των θυμάτων του.

Καραβάνια στη Μεσόγειο - Μαρτυρίες

*«Και ψυχή
ει μέλλει γνώσασθαι αυτήν
εις ψυχήν
αυτή βλεπτέον:
τον ξένο και τον εχθρό τον είδαμε στον καθρέφτη»*

Γ. Σεφέρης

Οι μαρτυρίες των μεταναστών του 20ού και 21ου αιώνα εκκινούν από το απόσπασμα της Μεταπολεμικής ποιητικής σύνθεσης του Σεφέρη (Μυθιστόρημα Δ', Αργοναύτες, 1934–1935). Η «αδιάκοπη περιπλάνηση», η «διαρκής αναζήτηση» και το «ανευόδωτο ταξίδι» αποκτούν, έτσι, μεγάλο ιστορικό βάθος αν αναλογιστούμε το εύρος των καταστάσεων με τις οποίες συνδέονται ή τις οποίες συνοδεύουν διαχρονικά. Ιστορικά σημεία-τομές της μετακίνησης πληθυσμιακών ομάδων από και προς την Ελλάδα (Β' Ελληνικός Αποικισμός–8ος αιώνας π.Χ., κα-

ταστροφή στη Μικρά Ασία-1922, μετανάστευση και εργασία στη Δυτική Γερμανία-1950/’60, μετανάστευση στον 21ο αιώνα) διαγράφουν μέρος της πορείας, της αφηγηματικής αποτύπωσης, της λογοτεχνικής/συμβολικής μεταφοράς και κατ’ επέκταση της προσέγγισης του φαινομένου της μετανάστευσης που θα επιχειρήσουν μέσα στα πλαίσια της νεότερης και σύγχρονης εποχής οι συγγραφείς του τεύχους.

Η πανουργία της μετανάστευσης: ζώα της μη καταγεγραμμένης κινητικότητας

*Βασίλης Τσιάνος,
Δημήτρης Παπαδόπουλος*

Η μετανάστευση είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, το οποίο ανάλογα με την περίπτωση παρουσιάζει και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο κυρίαρχος λόγος προσέγγισης της μετανάστευσης αποπλησιώνει και εξατομικεύει το φαινόμενο αγνοώντας κομβικά χαρακτηριστικά του. Η διαδικασία εκ μέρους των μεταναστών ανασυγκρότησης του εαυτού τους μέσα στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, ώστε να εκφεύγουν τις κανονικοποιημένες αναπαραστάσεις που τους αφορούν, είναι το βασικό σημείο το οποίο θίγουν οι συγγραφείς. Αυτή η διαδικασία αποτελεί την απόληξη τους στις κυρίαρχες πολιτικές ελέγχου και εξατομίκευσης, αλλά ταυτόχρονα και προσπάθεια εκπλήρωσης των επιθυμιών τους.

Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα

Δημήτρης Χριστόπουλος

Στο άρθρο του «οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα» ο Δημήτρης Χριστόπουλος εξετάζοντας τη σχέση των όρων «μειονότητες» και «μετανάστες»

υποστηρίζει πως οι μεταναστευτικές κοινότητες αποτελούν εν δυνάμει μειονοτικούς θυλάκους, καθώς ανάλογα με τις υλικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις ένταξης τους κάποιες θα καταλήξουν να γίνουν μειονότητες. Κάνοντας λοιπόν μια αναδρομή στις πολιτικές αντιμετώπισης των μειονοτήτων ο συγγραφέας υποστηρίζει πως, σε αντιστοιχία και με άλλα ευρωπαϊκά εθνικά κράτη, η Ελλάδα κατάφερε να νομιμοποιήσει στις συνειδήσεις των πολιτών της τη φαντασίωση της εθνικής ομοιογένειας μέσα από στρατηγικές έξωσης και αφομοίωσης μειονοτήτων, ενώ ακολουθώντας την πολιτική της μειονοτικής προστασίας μόνο στην περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας, η οποία κρίθηκε μη υπαγόμενη στο ελληνο-ορθόδοξο γένος. Η μεσολήβηση του «γένους» μεταξύ ατόμου και κράτους που αποτελεί μια ιδιοτυπία και πρόσθετη αξίωση του ελληνικού εθνικισμού έχει σαφείς επιπτώσεις, σύμφωνα με το συγγραφέα, και στην πολιτική ένταξης των μεταναστών. Έτσι, η ελληνική πολιτεία -πέρα από την εφαρμογή στρατηγικών βίαιης «επαναπροώθησης» και αποκλεισμού αυτών που απαξιωτικά εντάσσονται στην κατηγορία του «αθρομετανάστη»- φαίνεται να βλέπει μια νεοφιλελεύθερη, μη συνοδευόμενη από κανένα εκέγγυο ισότητας, πολιτική αφομοίωσης ως μονόδρομο για την ένταξη των μεταναστευτικών κοινοτήτων στην Ελλάδα. Παράλληλα, ωστόσο, αρνείται πεισματικά την αφομοίωση σε αυτούς τους μετανάστες των οποίων η υπαγωγή στο ελληνο-ορθόδοξο γένος κρίνεται αδύνατη.

Όψεις μιας μετέωρης μεταναστευτικής πολιτικής

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης

Το κείμενο του Κωνσταντίνου Τσιτσελίκη συζητά ζητήματα που αφορούν τη μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα. Μετά από μια συνοπτική ιστορική αναφορά στη νομοθεσία σχετικά με τη νομιμοποίηση των μεταναστών, συζητούνται τα θέματα που αναδείχθηκαν ως κεντρικά αναφορικά με την παρουσία των μεταναστών στον ελληνικό χώρο, το όφελος για την οικονομία, το βαθμό συμβολής των μεταναστών στην εγκληματικότητα και το έλλειμμα της κοινωνικής τους προστασίας. Τέλος, διατυπώνεται η θέση ότι από τη στιγμή που η μεταναστευτική πολιτική έχει ως αφετηρία την εθνική ιδεολογία, με συνέπεια την απόδοση προνομιακής θέσης σε ομογενείς μετανάστες, είναι καταδικασμένη να αναπαράγει διαχωριστικές πρακτικές κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και ότι είναι αναγκαίος ένας επαναπροσδιορισμός της μεταναστευτικής πολιτικής στη βάση όχι δεσμών αίματος αλλά της σχέσης των ανθρώπων με τον ζωτικό τους χώρο.

Οι Έλληνες της Αλβανίας στην Ελλάδα

Μίλτος Παύλου

Ο Μίλτος Παύλου, στο κείμενό του, πραγματεύεται το θέμα της παρουσίας και ένταξης των Ελλήνων της Αλβανίας στην Ελλάδα. Το κείμενο βασίζεται σε αδόμητες συνεντεύξεις ιστορίας ζωής με Έλληνες της Αλβανίας από διάφορες περιοχές, καθώς επίσης και σε δημοσιεύματα συλλόγων βορειοηπειρωτών και επίσημα στατιστικά στοιχεία του ελληνικού κράτους. Μέσα από την ανάδειξη του ιστορικού, πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου της καθόδου και της εγκατάστασης των ανθρώπων αυτών στην Ελλάδα, ο συγγραφέας συζητά για τις συνθήκες ένταξης και διαβίωσης των Ελλήνων της Αλβανίας στην Ελλάδα. Στο κείμενο αναδεικνύονται οι μεγάλες αντιφάσεις και τα αδιέξοδα των πολιτικών ενσωμάτωσης της ελληνικής πολιτείας και το μεγάλο χάσμα που εξακολουθεί να υπάρχει ανάμεσα σε αυτές τις πολιτικές και τις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες της εν λόγω ομάδας.

Η Πολιτισμική Διάσταση της Ψυχικής Υγείας και του Ψυχικού Πόνου
(και η ανάγκη για υπηρεσίες ψυχικής υγείας ευαίσθητες στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα)

*Θεόδωρος Μεγαλοοικονόμου,
Ανδρομάχη Λερίδου, Μαρία Μοναχού*

Στο άρθρο των Μεγαλοοικονόμου, Λερίδου και Μοναχού επισημαίνεται ότι, παρά το σημαντικό και συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό μεταναστών στην Ελλάδα, η επίσημη πολιτική τείνει να αγνοεί πλήρως τις ανάγκες αυτών των ανθρώπων για παροχή υπηρεσιών υγείας γενικότερα και ψυχικής υγείας ειδικότερα. Οι συγγραφείς, εξετάζοντας συγκεκριμένες διαδρομές μεταναστών που έκαναν χρήση υπηρεσιών ψυχικής υγείας στην Ελλάδα, αλλά και δεδομένα και πορίσματα της διεθνούς έρευνας που εντάσσονται στο πεδίο της «διαπολιτισμικής ψυχιατρικής», καταδεικνύουν την πολυπλοκότητα που αντιπροσωπεύει η κατηγορία «μετανάστης με προβλήματα ψυχικής υγείας» και τονίζουν emphatically την ανάγκη δημιουργίας υπηρεσιών που θα είναι ευαίσθητες στην πολιτισμική διαφορά. Τέλος, αναλύοντας τους μακροκοινωνικούς παράγοντες που συνδέονται με την όψιμη καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση και που επηρεάζουν τόσο την ίδια την ανάγκη της μετανάστευσης όσο και τις ψυχικές πιέσεις που ασκούνται στα κοινωνικά υποκείμενα, υποστηρίζουν ότι για την αντιμετώπιση προβλημάτων ψυχικής υγείας των μεταναστών

-και όχι μόνο- απαιτείται η δημιουργία συνθηκών πραγματικά ελεύθερης μετακίνησης όρων των ανθρώπων, διαμέσου όρων των συνόρων, η αντιμετώπιση του ρατσισμού τόσο σε ατομικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο και η πλήρης κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μεταναστών.

Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Σύγχρονη ή παρωχημένη έννοια σε μια εποχή πολυπολιτισμικής συνύπαρξης

Κεφαλίδου Άρτεμις

Η παρακάτω εισήγηση σκιαγραφεί εύγλωττα την πραγματικότητα μέσα στην οποία λαμβάνει χώρα η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Η αποτύπωση των εμπειριών της Άρτεμις Κεφαλίδου αποκαλύπτει τα κενά, τις ασυνέχειες και τις αντιφάσεις αυτής της πραγματικότητας. Σύντομα αλλιά περιεκτικά αναλύονται οι επιμέρους διαστάσεις, τα νοήματα και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής αγωγής. Από την ανάλυση αυτή προκύπτουν σύνθετα και ιδιαίτερα κρίσιμα ερωτήματα για τον ίδιο το θεσμό, με κεντρικότερο όρων το κατά πόσο αυτός αναπαράγει και συντηρεί τις κάθε μορφής διακρίσεις. Γίνεται φανερό ότι η εποχή μας δεν έχει ανάγκη μια άλλη διαπολιτισμική εκπαίδευση, αλλιά ένα διαφορετικό σχολείο. Ένα σχολείο ανοικτό, συμμετοχικό, το οποίο έχει αίσθηση του παιδαγωγικού και κοινωνικού του ρόλου, καλλιεργεί την κριτική συνείδηση και προάγει τη συνεργασία όρων των εμπλεκομένων —μαθητών, εκπαιδευτικών, γονιών, ευρύτερης κοινότητας. Ένα σχολείο στο οποίο οι μαθητές είναι ενεργά υποκείμενα και στο οποίο τους παρέχονται όλες οι προϋποθέσεις ώστε να (καθ)ορίζουν την κοινωνική τους πραγματικότητα, όπως δίδασκε ο μεγάλος παιδαγωγός P. Freire.

Μετανάστες και Δικαιώματα

Θωμάς Χαραλαμπίδης

Το άρθρο ξεκινά με το ερώτημα γιατί να είμαστε αλληλεγγυοί στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, υποστηρίζοντας την άποψη ότι στο αίτημα αυτό μπορεί να συγκλίνουν συλλογικότητες και άτομα με διαφορετικές αφετηρίες. Εξετάζεται «το δικαίωμα στα δικαιώματα» στην ειδικότερη εκδοχή που έχει σήμερα, σύμφωνα με το ισχύον ελληνικό δίκαιο καταστάσεως αλλοδαπών. Κατόπιν τίθεται το ερώτημα της χρησιμότητας του αιτήματος για νομιμοποίηση όρων των μεταναστών και μεταναστριών που ζουν στην Ελλάδα, και δίδεται θετική απάντηση, αφού πρώτα παρουσιασθούν ορισμένα πληθυσμιακά και πολιτικοκοινωνικά δεδομένα που αφορούν αφενός τους μετανάστες, αφετέρου τους αιτούντες άσυλο. Γίνεται ανα-

φορά στο πώς αντιμετωπίσθηκε το ζήτημα στις προηγούμενες νομιμοποιήσεις αλληλοδομών και δίνεται έμφαση όχι μόνο στο ποια νομοθεσία ισχύει, αλλά και στο πώς εφαρμόζεται, με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα.

Μετανάστευση-Παλινοστροφή: Οράματα και Απογοητεύσεις

Ναταλία Νικολαΐδου

Η προσπάθεια των «ξένων» να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία μέσα από δράσεις και προγράμματα, η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων για τους ίδιους τους συμμετέχοντες και η κριτική αποτίμησή τους αποτελούν κεντρικά σημεία του άρθρου της Ναταλίας Νικολαΐδου. Η άμεση εμπειρία της συγγραφέως τοποθετεί τη βάση για την ανάδειξη των περιορισμών, των προβλημάτων αλλά και των ωφέλημάτων που προκύπτουν από την υλοποίηση ανάλογων δράσεων για τους παλινοστούντες, τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Η ενεργητική και ισότιμη συμμετοχή τους στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας προβάλλει ως δυναμικός παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει στην υπερνίκηση της πολιτικής αδιαφορίας, στην υπέρβαση των εμποδίων του συστήματος και των κατεστημένων αντιλήψεων και στην ανεύρεση μιας «χρυσής τομής» που θα οδηγήσει στην αρμονική συνύπαρξη.

Η ελευθερία είναι θεραπευτική

Sil Schmid

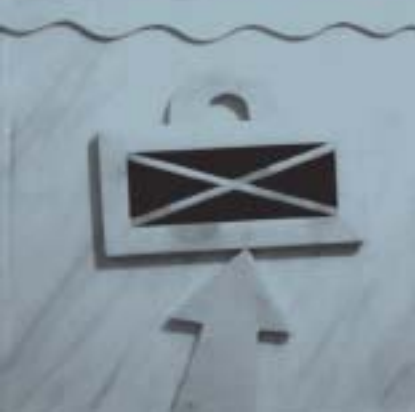
Επιλέξαμε να δημοσιεύσουμε τη συνέντευξη αυτή γιατί έχουμε τη δυνατότητα μέσα από την τέχνη και τα πλεονεκτήματα ενός ουσιαστικού διαλόγου να παρακολουθήσουμε τον Φ. Μπαζάλια σε μια πορεία. Να δούμε τη θεωρία και την πράξη του μέσα από μία διάσταση ιστορική, ατομική και συλλογική. Να κατανοήσουμε την τέχνη (όχι την τεχνική) και την ιδεολογία της αποϊδρυματοποίησης. Την ακύρωση του ψυχιατρικού παραδείγματος και την κατάργηση του ψυχιατρείου (όχι μόνον ως θεσμού) αλλά και της ψυχιατρικής ως επιστήμης στην υπηρεσία μιας ιδεολογίας.

Το σύστημα σκέψης, η διαλεκτική, ο μαρξισμός ανιχνεύονται στον καθημερινό λόγο και την καθημερινή πρακτική. Η επιστήμη και η ιδεολογία, η Γνώση και η Εξουσία, οι τόποι και οι θεσμοί της βιομηχανοποιημένης παραγωγής τους είναι ζητήματα που δεν είναι θεωρητικά· είναι ζητήματα πρακτικά, αφορούν συλλογικότητες αλλά και υποκείμενα.

Η συνάντησή μας με το διαφορετικό, με τον άλλον, με τον αποκλεισμένο, δεν είναι απλά ένα επιστημονικό και ανθρωπιστικό ζήτημα. Είναι ένα κατεξοχήν πολιτικό και ιδεολογικό ζήτημα. Η κατάργηση του Ψυχιατρείου, η αποϊδρυματοποίηση, δεν είναι μια διοικητική πράξη· είναι θεωρία και πρακτική ενός διαρκούς αγώνα αποκατάστασης δικαιωμάτων που βίαια αφαιρούνται καθημερινά από συνανθρώπους μας με τη συνέργεια της ψυχιατρικής, της ψυχολογίας και της δικαιοσύνης.

Αυτά τα χαρακτηριστικά στη χρονική και ιστορική τους συνέχεια μπορούμε να τα παρακολουθήσουμε τόσο στο εισαγωγικό σημείωμα όσο και στη συνέντευξη καθαυτή. Να γνωρίσουμε το πρόσωπο Μπαζάλια και την Αποϊδρυματοποίηση, να σκεφτούμε για τη σχέση Επιστήμης και Ιδεολογίας, Πολιτικής και Εξουσίας στην καθημερινότητα· να τα συσχετίσουμε δηλαδή με εμάς.

Συντακτική Ομάδα

«Αλλά η σφαίρα είναι ακόμη στο κεφάλι ...»*

Κόφι Τόμι Μάρκους
Συνέντευξη: Μαρία Κακογιάννη**

Ο Κόφι Τόμι Μάρκους είναι ένας από τους οκτώ μετανάστες, τους οποίους πυροβόλησε στο κέντρο της Αθήνας μέσα σε δύο νύχτες, τον Οκτώβριο του 1999, ο Παντελής Καζάκος, σ' ένα μπαράζ τυφλών ρατσιστικών χτυπημάτων. Ο Κόφι επέζησε από τη δολοφονική επίθεση με πολλὰ και σοβαρά προβλήματα υγείας, για να αντιμετωπίσει τα αμέσως επόμενα χρόνια την απόλυτη οικονομική εξαθλίωση αλλά και την αδιαφορία του επίσημου κράτους και την παντελή έλλειψη οποιασδήποτε στήριξης. Χάρη στην κινητοποίηση αντιρατσιστικών οργανώσεων, και κυρίως της YRE (Νεολαία Ενάντια στο Ρατσισμό), πέντε χρόνια μετά τον τραυματισμό του ο Κόφι μπόρεσε να έχει δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, επίδομα πρόνοιας και προσωρινή στέγαση σε δομή του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής. Πριν από δύο χρόνια κυκλοφόρησε η συλλογή διηγημάτων «Ο δρόμος για την Ομόνοια» (εκδ. Καστανιώτη) τα έσοδα της οποίας διατέθηκαν για τις ανάγκες του Κόφι και του Τίμοθου, ενός ακόμη θύματος του Καζάκου. Η συζήτηση που ακολούθησε έγινε στο προστατευόμενο διαμέρισμα του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής, όπου κατοικεί αυτή την περίοδο ο Κόφι.

Ερώτηση: Θέλω να μου μιλήσεις λίγο για την ιστορία σου από τότε που άρχισες να ταξιδεύεις. Πότε έφυγες για πρώτη φορά από τη Γκάνα;

Απάντηση: Την πρώτη φορά ήταν γύρω... γύρω στο 1990, και από τη Γκάνα πήγα στη Λιβύη και έμει-

να περίπου 3 χρόνια, δούλεψα στην οικοδομή. Μετά πήγα στην Κωνσταντινούπολη, στην Τουρκία-νομίζω ήταν γύρω στο 1997. Έμεινα περίπου 2 χρόνια. Δούλεψα σε μία μικρή βιοτεχνία που πούληγε σωλήνες.

Ερώτηση: Γιατί έφυγες από τη Γκάνα αρχικά;

Απάντηση: Την πρώτη φορά ήθελα να δω τη διαφορετική ζωή στην Ευρώπη και τον κόσμο. Πριν να ταξιδέψω ήμουν στο σχολείο μαθητής. Είμαι Αφρικανός και ζω στην Αφρική, κι έτσι ήθελα να γνωρίσω την Ευρώπη.

Ερώτηση: Πώς ήταν η ζωή στην Κωνσταντινούπολη;

Απάντηση: Οι άνθρωποι εκεί ήταν πολύ φιλικοί με συμπαθούσαν, μου έδωσαν δουλειά. Συμπαθούν ιδιαίτερα τους μαύρους. Δουλεύαμε και τρώγαμε και πίναμε με τους άλλους, ήταν καλά. Μετά «πήδησα» στην Αθήνα, στην Ελλάδα για πρώτη φορά. Δεν είμαι σίγουρος ποια χρονιά ήταν, ήταν 3 χρόνια πριν να με πυροβολήσουν.

Ερώτηση: Γιατί διάλεξες την Αθήνα;

Απάντηση: Ήρθα γιατί δεν είχα λεφτά ούτε βίζα, οπότε ήρθα λαθραία. Ήθελα να πάω να μείνω στην

* Η συνέντευξη του Κόφι Τόμι Μάρκους δόθηκε στην Κακογιάννη Μαρία.

** Ψυχολόγος, Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής

Αγγλία, αλλά δε μπορούσα να βγάλω άδεια κι έτσι έπρεπε να πάω σιγά σιγά και να δουλεύω από χώρα σε χώρα. Εκείνη την εποχή συνεχίζαμε το ταξίδι για να δούμε την Ευρώπη, δεν ξέρω τώρα τι κάνουν. Εγώ ήθελα να πάω στην Αγγλία, αλλά καθώς δεν είχα λεφτά έπρεπε να σταματάω και να δουλεύω. Έτσι σταμάτησα να βρω δουλειά στην Αθήνα.

Ερώτηση: Τι δουλειά έκανες εδώ όταν πρωτοήρθες;

Απάντηση: Η πρώτη μου δουλειά ήταν να καθαρίζω πλοία στο λιμάνι. Εκείνη την εποχή ήταν 5 χιλιάδικα την ημέρα. Ήταν πολύ σκληρή δουλειά. Πρέπει να μπει μέσα στο καράβι, από κάτω και να καθαρίζεις, είναι πολύ δύσκολο. Και όταν το πλοίο φεύγει πρέπει να βρεις άηλο να δουλέψεις και δεν είναι εύκολο, οπότε έπρεπε να βρω άλλη δουλειά και άρχισα να πουλάω ρολόγια.

Ερώτηση: Πού τα πουλούσες;

Απάντηση: Γύρω από την πλατεία (Ομόνοια) και στα εστιατόρια. Τα αγόραζα από την Ομόνοια και τα πουλούσα για να βγάλω κέρδος και να πληρώνω το νοίκι και το φαί μου. Τότε ζούσα μόνος μου στην Πλατεία Αμερικής.

Ερώτηση: Έβγαζες αρκετά;

Απάντηση: Ίσα-ίσα για φαγητό και για το νοίκι. Και μετά νομίζω ήταν γύρω στο 1998 όταν η κυβέρνηση έδωσε άδειες στους μετανάστες. Την πρώτη φορά ήταν μία λευκή κάρτα για ένα χρόνο και μετά, όταν ήρθε η στιγμή να ανανεωθεί και να κάνω τα χαρτιά μου για την πράσινη κάρτα, αυτό έγινε το 1999. Αλλά τρεις μήνες αφότου έκανα τα χαρτιά με πυροβόλησαν, νομίζω ήταν περίπου 20 Οκτώβρη του 1999. Είχα ξεκινήσει να γυρνάω για να πουλήσω ρολόγια. Ξεκίνησα από την Ομόνοια για την πλατεία Κουμουνδούρου. Όταν πέρασα το δρόμο για την Κουμουνδούρου ήμουνα μόνος μου, αλλά μετά όταν γύρισα το κεφάλι μου είδα κάποιον που φαινόταν Έλληνας πολίτης να πλησιάζει

με γρήγορο βήμα και όταν πλησίασε στριφογύριζε δεξιά-αριστερά, πάνω-κάτω και με κοιτούσε. Εγώ νόμισα ότι έψαχνε τα νούμερα των σπιτιών καθώς γυρνούσε και με κοίταζε αλλά χωρίς να μιλάει. Όταν έφτασε περίπου στα 6 μέτρα, έβγαλε το πιστόλι από τη ζώνη του παντελονιού του- γιατί εγώ τον κοιτούσα όλη την ώρα- και με σημάδεψε από τα 6 μέτρα. Όταν έβγαλε το όπλο και με σημάδεψε εγώ αμέσως σταμάτησα, αλλά όταν σταμάτησα δεν πρόλαβα να μιλήσω προτού ακούσω τον ήχο του όπλου. Όταν με πυροβόλησε δεν ξέρω μετά από πόσα λεπτά —ένα; δύο; τρία;— είδα ότι ήμουν πεσμένος κάτω μπρούμυτα. Σήκωσα το κεφάλι μου, αλλά ξανάπεσα την ίδια στιγμή. Δεν ήξερα πόση ώρα είχε περάσει, αλλά τη δεύτερη φορά είδα ότι ο άνθρωπος αυτός δεν ήταν πια εκεί και ότι υπήρχε αίμα στο έδαφος, κι έτσι άρχισα να φωνάζω και να κλαίω και να φωνάζω «αστυνομία! αστυνομία!». Καθώς φώναζα κι έκλαιγα και ζητούσα βοήθεια, είδα ότι είχε έρθει μία γυναίκα. Ίσως έμενε από πάνω και ήρθε γρήγορα και είδε ότι υπήρχε αίμα παντού και φώναξε την αστυνομία. Νομίζω μετά από 5 λεπτά ήρθε η Αστυνομία και μαζεύτηκε πολλός κόσμος και κοιτούσε. Τότε δύο αστυνομικοί με έβαλαν στο αυτοκίνητο και αμέσως μετά δεν μπορούσα να δω τίποτα πια. Το επόμενο πράγμα που είδα ήταν ότι ήμουνα ξαπλωμένος στο κρεβάτι του νοσοκομείου. Τότε ήρθε να με επισκεφτεί ένας φίλος μου από τη Γκάνα και μου είπε για πρώτη φορά ότι κάποιος με πυροβόλησε. Μου είπαν ότι τον συνέλαβαν και ότι δεν ήμουνα ο μόνος που πυροβόλησε και τους ρώτησα πόσες μέρες είχαν περάσει και μου είπαν περίπου ένας μήνας. Δηλαδή έμεινα στο νοσοκομείο ένα μήνα μέχρι να ξυπνήσω. Οι γιατροί μου είπαν ότι αν δεν ξυπνούσα μέσα σε τρεις ακόμη μέρες μάλλον θα πέθαινα γιατί το χτύπημα ήταν πολύ επικίνδυνο.

Ερώτηση: Έμεινες πολύ καιρό στο νοσοκομείο;

Απάντηση: Έμεινα στο νοσοκομείο περίπου 3 μήνες και αφού πήρα εξιτήριο όλην αυτόν τον καιρό δεν ήξερα ότι υπάρχει κάτι στο κεφάλι μου μέχρι που ένας από τους γιατρούς του ΙΚΑ με πήγε στο νοσοκομείο του ΙΚΑ και εκεί οι γιατροί με έβαλαν

στο μηχανήμα και μου είπαν ότι υπάρχει μία σφαίρα στο κεφάλι μου. Ο γιατρός του ΚΑΤ είπε ότι αν έβγαζαν τη σφαίρα ίσως και να πέθαινα, γι' αυτό δεν την έβγαλαν. Ένας από τους γιατρούς είπε ότι έπρεπε να τη βγάλουν με εγχείρηση, αλλά οι άλλοι τρεις δεν συμφώνησαν.

Ερώτηση: Εσύ τι σκεφτόσουν σχετικά με αυτό;

Απάντηση: Δε μπορούσα να σκεφτώ, αυτοί είναι γιατροί, αυτοί αποφασίζουν.

Ερώτηση: Μετά το νοσοκομείο γύρισες στο σπίτι σου;

Απάντηση: Έμεινα σε πολλά, πολλά, πολλά διαφορετικά νοσοκομεία σε όλη την Αθήνα, κάθε νοσοκομείο και διαφορετικά φάρμακα, γιατί υπήρχε πρόβλημα με το μάτι και τη γλώσσα και υπήρχε ακόμα η σφαίρα στο κεφάλι μου.

Ερώτηση: Τι είδους πρόβλημα;

Απάντηση: Στην αρχή μετά τον πυροβολισμό δεν μπορούσα να φάω γιατί η γλώσσα μου κουνιόταν, μέχρι που ο γιατρός του ΙΚΑ μου έδωσε φάρμακο για να σταματήσει. Όταν σταματούσα το φάρμακο μετά από δύο εβδομάδες ξανάρχιζε και δε μπορούσα να φάω κι έπρεπε να ξαναπάω στο νοσοκομείο. Το μάτι μου δεν έβλεπε καλά, ήταν σκοτεινό, αλλά όχι από το μάτι, από μέσα από τον εγκέφαλο. Κι έτσι έπαιρνα φάρμακα για περίπου δύο χρόνια, πολλά πολλά διαφορετικά φάρμακα. Όταν έφτασα σε μία καλή κατάσταση και τα σταμάτησα μετά από 2 μήνες έπαθα επιληψία και πήγα ξανά με ασθενοφόρο στο νοσοκομείο. Συνέχισα τα φάρμακα μέχρι που βαρέθηκα και τα σταμάτησα από μόνος μου, αλλά μετά από 1 μήνα ξανάρθε η επιληψία. Ξαναπήγα στο νοσοκομείο και ο γιατρός μου έδωσε ένα καινούριο φάρμακο που πρέπει να το παίρνω για όλη μου τη ζωή. Δηλαδή έπαιρνα διαφορετικά φάρμακα από διαφορετικούς γιατρούς για 3 χρόνια.

Ερώτηση: Πήγες στη δίκη του Καζάκου;

Απάντηση: Ναι, την πρώτη φορά νομίζω ήταν περίπου 7 δικαστές και οι 3 από αυτούς είπαν ότι ο Καζάκος ήταν τρελός ενώ οι άλλοι 4 είπαν ότι ήταν ρατσιστής. Αλλά μετά από 1 χρόνο έγινε το εφετείο και από τους 7 δικαστές μόνο ένας υποστήριξε τον Καζάκο και οι υπόλοιποι είπαν ότι δεν είναι τρελός και τον καταδίκασαν σε ισόβια.

Ερώτηση: Εσύ τι πιστεύεις;

Απάντηση: Για τον Καζάκο; Είναι φυσιολογικός, δεν είναι τρελός! Είναι ρατσιστής και με πυροβόλησε γιατί είμαι μαύρος.

Ερώτηση: Πώς ήταν η ζωή σου στην Αθήνα πριν τον πυροβολισμό;

Απάντηση: Ήταν μία κανονική ζωή, χωρίς προβλήματα, χωρίς αρρώστια, τίποτα. Είχα φίλους και βγαίναμε, είχα μία Ελληνίδα φίλη που συζούσαμε. Μετά όμως εξαιτίας των προβλημάτων και επειδή δεν μπορούσα να πληρώνω το νοίκι έφυγε και δεν ξέρω πού βρίσκεται. Μείναμε για λίγο μαζί, αλλά εγώ δε μπορούσα να δουλέψω, κι έτσι αυτή έπρεπε να φύγει κι εγώ να πάω να μείνω στο νοσοκομείο.

Ερώτηση: Θέλεις να μου πεις λίγο περισσότερα για τις δυσκολίες που είχες εκείνη την περίοδο;

Απάντηση: Μετά τον πυροβολισμό δεν μπορούσα να πάω για δουλειά και δεν είχα λεφτά να αγοράσω τα φάρμακα, οπότε έπρεπε να πουλάω CD για να πληρώνω το νοίκι και τα φάρμακα, αλλά η αστυνομία δεν το επέτρεπε και με συνέλαβαν. Με πήγαν στο δικαστήριο, αλλά ο δικαστής με άφησε ελεύθερο επειδή είχα πρόβλημα. Μια άλλη φορά όμως –γιατί αν δεν πουλούσα CD δεν είχα λεφτά για φάρμακα– με ξανάπιασαν. Αυτή τη φορά ανέβαλαν το δικαστήριο για 2 χρόνια, αλλά όταν με κάλεσαν εγώ δεν έμεινα πια στο σπίτι μου, γιατί δεν είχα να πληρώσω τα νοίκια κι έπρεπε να αγοράσω τα φάρμακα κι έτσι κάποιος από την αντιρατσιστική οργάνωση με έφερε να μείνω στο νοσοκομείο για να έχω τη θεραπεία μου. Αλλά είχα ακό-

μη πρόβλημα με το δικαστήριο για τα CD. Όταν έφυγα από το σπίτι το δικαστήριο έστειλε ειδοποίηση να πάω στη δίκη, αλλά εγώ δεν το 'ξερα και δεν πήγα, κι έτσι βγήκε ένταλμα να με συλλάβουν. Και τελικά η αστυνομία με έπιασε στην Ομόνοια πριν από 6 μήνες κι όταν με πήγαν στο τμήμα μου είπαν ότι έχω πρόβλημα με το δικαστήριο και θα πήγαινα στη φυλακή. Έμεινα στο αστυνομικό τμήμα 2 μέρες και επειδή δεν πήρα τα φάρμακά μου έπαθα πάλι επιληψία και η αστυνομία με πήγε πάλι στο Δαφνί. Αλλά η αντιρατσιστική οργάνωση έφερε δικηγόρο που βεβαίωσε ότι δεν έμεινα στο σπίτι όταν ήρθε το χαρτί και η υπόθεση αναβλήθηκε μέχρι τον Απρίλη που πήγα στο δικαστήριο και τα ακύρωσαν όλα και είμαι ελεύθερος. Κι έτσι επιτέλους όλα είναι εντάξει. Αλλά η σφαίρα είναι ακόμη στο κεφάλι και η γλώσσα κουνιέται και το μάτι είναι σκοτεινό.

Ερώτηση: Πού μένεις τώρα;

Απάντηση: Σε ένα διαμέρισμα που ανήκει στο νοσοκομείο, το Δαφνί.

Ερώτηση: Είχες βοήθεια από το ελληνικό κράτος;

Απάντηση: Το ελληνικό κράτος μου έδωσε κάτι σαν επίδομα, σαν σύνταξη, αλλά αυτό δεν είναι αρκετό, είναι περίπου 210 ευρώ το μήνα. Και αυτό μου το έδωσαν μετά από πολλά χρόνια, γι' αυτό στην αρχή όπως σου είπα έπρεπε να πουλάω CD. Αλλά, νομίζω ήταν το Μάιο του 2005, βγήκε και το βιβλίο για να πάρουμε τα χρήματα εγώ κι ο Τίμοθου. Έχει πουλήσει αρκετά και τώρα νομίζω τελειώνει και θα πάρουμε μερικά χρήματα.

Ερώτηση: Πώς έγινε και βγήκε αυτό το βιβλίο;

Απάντηση: Η Χριστίνα (από την αντιρατσιστική οργάνωση YRE) βοήθησε με τον εκδότη. Αν δεν ήταν αυτοί, η κυβέρνηση δε θα έκανε τίποτα για μας. Το βιβλίο ήταν πολύ καλό.

Ερώτηση: Τι σχέδια έχεις για το μέλλον;

Απάντηση: Αν δεν ήταν η επιληψία, θα γύριζα πίσω στη Γκάνα. Δε μπορώ να μείνω στη Γκάνα, πρέπει να πηγαίνω, γιατί δε μπορώ να βρω αυτό το φάρμακο εκεί. Αν ήταν δυνατό, θα προτιμούσα να μείνω εκεί, γιατί έχω φίλους και την οικογένειά μου, αλλά είναι επικίνδυνο να σταματήσω, οπότε πηγαίνω για λίγους μήνες και ξαναγυρίζω.

Ερώτηση: Πώς σου φαίνεται τώρα η ζωή στην Ελλάδα;

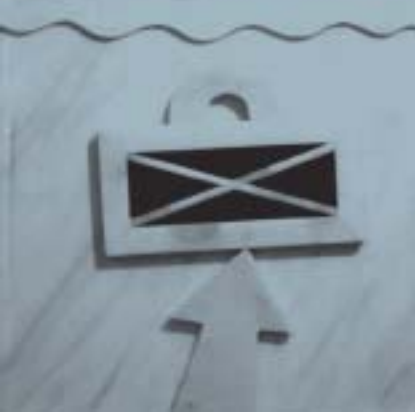
Απάντηση: Δεν ξέρω, ίσως αν κάποιος είναι σε καλή κατάσταση... Εγώ δεν ξέρω, εξαιτίας του προβλήματός μου πρέπει να ζω σε νοσοκομείο...

Ερώτηση: Έχεις φίλους;

Απάντηση: Ναι, έχω φίλους από τη Γκάνα. Τους βλέπω τα βράδια σε ένα Internet café, πάω και παίζω παιχνίδια στον υπολογιστή. Αλλά πολλοί που ήξερα έχουν φύγει, όπως είπα και πριν κι εγώ θα έφευγα, ήθελα να πάω στην Αγγλία.

Ερώτηση: Τους Έλληνες πώς τους βλέπεις;

Απάντηση: Δεν ξέρω. Όταν ήμουν στη Γκάνα, όταν έβλεπα έναν λευκό τον ένιωθα σαν φίλο. Κι έτσι όταν ήρθα στην Ευρώπη και στην Ελλάδα ακόμη τους αγαπούσα όλους σα φίλους, μέχρις ότου ο άνθρωπος -γιατί εγώ δεν ξεχώριζα Έλληνες ή Τούρκους ή Άγγλους, τους έβλεπα όλους σαν λευκούς, κι έτσι όταν ήρθα στην Ευρώπη τους έβλεπα όλους σαν φίλους, κανείς δεν ήταν ποτέ εχθρός μου- αλλά καθώς ο άνθρωπος αυτός με πυροβόλησε, αυτό με έκανε να μη νιώθω πια καλά με τους λευκούς, επειδή ο άνθρωπος αυτός μου δημιούργησε πρόβλημα για να υποφέρω.

Καραβάνια στη Μεσόγειο - Μαρτυρίες*

«τον ξένο και τον εχθρό τον είδαμε στον καθρέφτη»
(Αργοναύτες, Γιώργος Σεφέρης)

«Λαθρομετανάστες»

Πρόσφυγας από τη Σομαλία

Έφυγα νύχτα από το λιμάνι της Συρίας με προορισμό την Ευρώπη. Ιταλία έλεγαν ότι θα φτάναμε. Για μένα δεν είχε σημασία πού, αρκεί να γλιτώσω. Ήξερα ότι αν έμενα πίσω δεν είχα ελπίδα. Μαζί με άλλους που δεν γνώριζα μας έβαλαν βιαστικά σε ένα πλοιάριο. Το σκοτάδι πίσσα. Μετά από μιάμιση ώρα περίπου συναντήσαμε ένα μεγάλο πλοίο στο οποίο μας ανέβασαν έναν προς ένα. Μας έκρυσαν στ' αμπάρια. Με έβαλαν μόνο μου μέσα σε ένα κλειστό χώρο. Μια φορά την ημέρα μου έφερναν μια σαλιά νερό ή λίγο βρεμένο ψωμί, ίσα-ίσα για να αντέχω. Πρέπει να ταξιδεύαμε έτσι 9 μέρες. Εννοείται ότι ούτε μια στιγμή σ' όλο αυτό το διάστημα δεν είδαμε το φως της μέρας. Κάποια στιγμή –μισοπέλαγα θα ήμασταν– μας έβγαλαν από τις κρυψώνες και μας κατέβασαν γρήγορα γρήγορα σε μια μικρή βάρκα που περιέμενε εκεί. Ήταν και πάλι νύχτα. Δεν βλέπαμε καν τα πρόσωπα ο ένας του άλλου. Είχε τρικυμία και έβρεχε. Για δύο ώρες περίπου ταξιδεύαμε. Ξαφνικά μεγάλοι προβολεείς ενός σκάφους λιμενικού έπεσαν πάνω μας. Βλέποντάς τα ο οδηγός της βάρκας άρπαξε τη μηχανή και βούτηξε στη θάλασσα. Το σκάφος του λιμενικού μας πλησίασε. Αρχίσαμε να φωνάζουμε και να κλαίμε. Το σκάφος απομακρύνθηκε. Τα κύματα ήταν πελώρια. Η βάρκα μας γέμιζε νερά. Βγάλαμε τα ρούχα μας και τα κάναμε κουβάδες για να αδειάσουμε το νερό. Οι γυναίκες που ήταν μαζί μας δεν σταμάτησαν να κλαίνε. Μείναμε ακυβέρνητοι για 2 ώρες περίπου. Πάνω στην απελπισία μας κι ενώ είχαμε σχεδόν πιστέψει ότι θα πνιγόμασταν σκεφτήκαμε να βάλουμε φωτιά σε κάποια ρούχα και κουνώ-

ντας τα να ειδοποιήσουμε όποιον μπορούσε να μας δει ότι διατρέχαμε κίνδυνο. Το σκάφος του λιμενικού μας πλησίασε ξανά. Μας ανέβασαν πάνω. Τότε εγώ από την εξάντληση λιποθύμησα. Ξύπνησα στο νοσοκομείο της Χίου. Είχα σωθεί.

Περιοδικό Λάθρα, Τεύχος 1, Καλοκαίρι 2004

Πρόσφυγας από το Ιράκ

Φύγαμε με μία ξύλινη βάρκα. Είμαστε 55 άνθρωποι. Ανάμεσά μας 7 γυναίκες και τρία παιδιά. Έχουμε ξεκινήσει από τα παράλια της Τουρκίας την προηγούμενη νύχτα. Ταξιδεύουμε με μόνο οδηγό μας τα φώτα της απέναντι ακτής. Η Ευρώπη μπροστά μας. Κατά τις 3 τα ξημερώματα μας πλησιάζει σκάφος του λιμενικού. Ρίχνουν πάνω μας τους προβολεείς. Φωνάζουμε «βοήθεια». Απαιτούν να σβήσουμε τη μηχανή. Φωνάζουμε δυνατά. Τους δείχνουμε τα παιδιά που έχουμε μαζί μας. Τους βλέπουμε να απομακρύνονται μέσα στη νύχτα. Συνεχίζουμε να τους καλούμε σε βοήθεια ξανά και ξανά. Προσπαθούμε να βάλουμε μπροστά τη μηχανή. Φοβόμαστε πολύ. Έχει κύματα. Κάποιοι από εμάς αρχίζουν να κλαίνε. Σχεδόν κανείς μας δεν γνωρίζει να κολλυμπά. Έχουν περάσει 2 ώρες που είμαστε ακυβέρνητοι. Κάποια στιγμή επιτέλους η μηχανή παίρνει μπροστά. Βγαίνουμε προς την ακτή. Ενώ είμαστε πολύ κοντά, μας πλησιάζει και πάλι το σκάφος του λιμενικού. Αρχίζουν

* Συλλογή Μαρτυριών: Μαρία Φαφαλιού (Κοινωνική ψυχολόγος, Συγγραφέας). Πηγές: α) Περιοδικό Λάθρα, Ενημερωτικό Δελτίο της Επιτροπής Αλληλεγγύης Προσφύγων της Χίου, τεύχη 1, 3, 5 β) Ματζουράνης, Γ. Ξ. [1977]. "Μας λένε Γκασταρμπάιτερ...". Αθήνα: Θεμέλιο

να πυροβολούν στον αέρα και το νερό προς το μέρος μας. Συνεχίζουμε. Δεν έχουμε άλλη επιλογή. Για 5 λεπτά τουλάχιστον πυροβολούν προς το μέρος μας. Προσεγγίζουμε την ακτή. Αρχίζουμε να βγαίνουμε έξω...

Περιοδικό Λάθρα, Τεύχος 5, Φθινόπωρο 2005

Πρόσφυγας από το Αφγανιστάν

Μετά από μία μέρα που μείναμε στα παράλια, νύχτωσε. Ήμασταν επτά άτομα (28 ακόμη φοβήθηκαν το ταξίδι με τη βάρκα και έφυγαν κατά τη διάρκεια της μέρας). Φοβηθήκαμε ότι οι τουρκικές αρχές θα μας απαγόρευαν να πάρουμε τη βάρκα για τη Χίο. Κατεβήκαμε στην παραλία στις 7 το απόγευμα. Μείναμε στην παραλία μέχρι τις 9. Κάναμε μία μικρή «συνέλευση». Τελικά, πήραμε την απόφαση. Μπορούσαμε να δούμε τα φώτα από το νησί της Χίου. Κινηθήκαμε προς τα εκεί. Κανείς μας δεν γνώριζε πώς να οδηγήσει τη βάρκα. Δύο από μας έμαθαν πώς να την ελέγχουν μετά από μερικά λεπτά. Μετά από τέσσερις ώρες φθάσαμε στη Χίο και βρήκαμε μπροστά μας βουνά. Μείναμε στα βουνά για τρεις νύχτες.

Είχαμε συλληφθεί...

Την τέταρτη νύχτα δεν είχαμε νερό ούτε φαγητό. Όλοι ήταν εξαντλημένοι. Περπατήσαμε για να δοκιμάσουμε την τύχη μας αγοράζοντας εισιτήρια για την Αθήνα το επόμενο πρωί. Είδαμε μια εκκλησία. Χτύπησα την πόρτα και ζήτησα νερό και φαγητό. Ήμασταν πάρα πολύ κουρασμένοι. Καθίσαμε δίπλα στην εκκλησία. Εμφανίστηκε ένα περιπολικό. Μπορούσαμε να ξεφύγουμε από εκεί αλλά τα πόδια μας δεν είχαν τη δύναμη να τρέξουν. Είχαμε συλληφθεί. Μας οδήγησαν στα containers στο λιμάνι. Ήταν ένα μέρος τρομερό. Ποτέ μου δεν είχα κοιμηθεί σε τέτοιο άθλιο μέρος στη ζωή μου.

Μας μετέφεραν στο camp...

Σε ένα άρθρο είχα διαβάσει «Τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν έχουν σύνορα». Στο camp οι άνθρωποι περικυκλώνονται από ψηλά βουνά και μεγάλη έκταση νερού (τη θάλασσα στο Βόρειο Αιγαίο). Καταντά δύσκολο να βλέπεις τόση ομορφιά σαν σύνορα που σε κρατούν φυλακισμένο.

Καθένας μετρά τις μέρες...

Υπήρχαν 10 σπιτάκια στο camp. Τα σπιτάκια σχεδιάστηκαν για δώδεκα άτομα. Μέναμε είκοσι σε κάθε σπιτάκι, εμένα και τους φίλους μου, μας έβαλαν σε σκηνή. Μας έδιναν δύο γεύματα την ημέρα. Δεν υπήρχε πρωινό. Η ποιότητα του φαγητού ήταν κάποιες φορές πολύ κακή. Ήταν πάντοτε παγωμένο, όχι καλά μαγειρεμένο, με λάδι που είχε άσχημη γεύση (πιθανόν ληγμένο). Το φαγητό δεν ήταν αρκετό. Πολλοί δεν μπορούσαν να φάνε καλά. Το δείπνο δίνονταν στις 7 το απόγευμα και το γεύμα στις 12:30 το μεσημέρι της επόμενης ημέρας (16 ώρες ανάμεσα στα δύο γεύματα). Ο υπεύθυνος στο camp μου είπε «Δεν επαρκούν τα κονδύλια για τρία γεύματα». Στην αρχή δεν υπήρχε νερό για να πλυθούμε από τις 10 το βράδυ έως τις 2 το μεσημέρι της επόμενης μέρας. Όλοι μετρούσαμε τις μέρες. Οι τελευταίες μέρες των τριών μηνών ήταν ανυπόφορες. Φοβόμουν. Που θα πήγαινα μετά το camp;

Αρρώστιες και πετροπόλεμος σε καραντίνα

Πολλοί άρχισαν να αρρωσταίνουν από βρογχίτιδα, δερματοπάθειες, δυσκοιλιότητα και ανωμαλίες του ύπνου...Είδα κάποια στιγμή ακόμη και μικρά σκουλήκια μέσα στο νερό μα κανείς δεν με πίστεψε. Ούτε οι δικηγόροι όταν τους το είπα. Υπήρχε υπερπληθυσμός. Πολύ περισσότερος κόσμος από τη δυνατότητα του χώρου. (Φθάσαμε και τα 240 άτομα). Υπήρξαν καυγάδες ανάμεσα στους φυλασσόμενους και υπήρξαν αρκετές πέτρες και ξύλα (για τους περισσότερο θαρραλέους) για να χτυπήσουν ο ένας τον άλλο. Οι αστυνομικοί δεν ανέλαβαν δράση. Πήγαν όσους είχαν χτυπηθεί στο νοσοκομείο. Αφήσαμε το χώρο κράτησης με κακές αναμνήσεις. Αφήσαμε το χώρο κράτησης τα Χριστούγεννα. Εγώ τα είχα χάσει. Αποκάλεσα το camp «ζούγκλα». Αυτό ενόχλησε τη δικηγόρο.

Στη Χίο από τις 2 το μεσημέρι μέχρι τις 10 το βράδυ περιμένοντας το πλοίο... Γνώρισα την καλοσύνη των ανθρώπων αντί για την ισχύ των αστυνομικών και των υπευθύνων του camp.

Δεν είμαι «ταλιμπάν»

Ένας αφγανός άρχισε να πονά στην κοιλιά του. Οι φίλοι με ξύπνησαν στις 3 τα ξημερώματα. Πήγαμε στο νοσοκομείο. Πρόσεξα ότι ένας γιατρός μας συμπερι-

φερόταν σαν ταλιμπάν. Έκλαψα τη νύχτα, ήθελα να φωνάξω «Δεν είμαι ταλιμπάν» αλλιά νομίζω ότι τα αυτιά του είναι κλειστά...Γιατί κάποιος να πιστεύει ότι όλοι οι αφγανοί είμαστε ταλιμπάν;

Περιοδικό Λάθρα, Τεύχος 3, Χειμώνας 2004

Γκασταρμπαΐτερ

Με το καράβι Κολοκοτρώνης φύγαμε. Αυτό το καράβι το ξέρω πολύ καλά γιατί του κάναμε και επισκευή στα ναυπηγεία. Κανονικά τα καράβια πρέπει νάρχονται μια φορά το χρόνο να περνάνε από δεξαμενισμό. Τέτοιο σαπιοκάραβο δεν έχω ξαναδεί. Μπάλωμα απάνω στο μπάλωμα είναι. Μέσα στο μηχανοστάσιο από παντού έχει ρήγματα. Πολλές φορές έχω κατέβει και έχω κολλήσει τα ρήγματα αυτά. Τέτοιο βρωμοκάραβο δεν υπάρχει. Βέβαια αναγκαστικά ήμασταν στην κουβέρτα. Δεν μας είχαν καμπίνες για να κοιμηθούμε. Κοιμόμαστε στο πάτωμα. Ποιος να είχε κουβέρτες, κανένας. Αν τον είχε ειδοποιήσει κάποιος άλλος που είχε ταξιδέψει και ήξερε από παλιά ότι πρέπει να έχει καμία κουβέρτα, έπαιρνε. Εμείς που είχαμε κοιμηθεί απάνω στο κατάστρωμα, το βράδυ έπιασε τρικυμία και ερχόταν η θάλασσα απάνω μας. Και νάμαστε ο ένας απάνω στον άλλο λες και μας είχαν στην κλούβα κλεισμένους.

Όταν είχαμε κατέβει κάτω στο μπαρ που είχε κάτι παγκάκια για είκοσι άτομα και μείς είμαστε πάρα πολλοί, ο ένας απάνω στον άλλο. Πήγαμε κάτω για να μη βραχούμε, αν και ήμαστε μούσκεμα. Είχαμε μαζευτεί όλοι εκεί κάτω και ξέρεις ο ένας έκανε εμετό απάνω στον άλλο στριμωγμένοι όπως ήμασταν. Ούτε να φάμε μπορέσαμε. Αυτή ήταν η κατάσταση, δραματική ωςότου να φτάσουμε στο Μπρίντιζι.

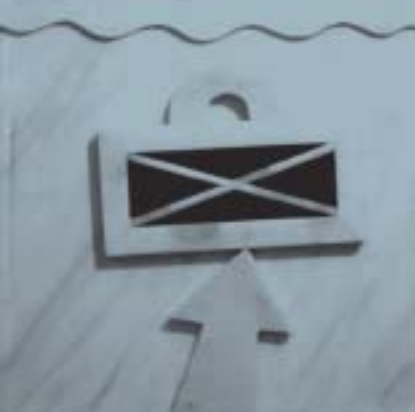
Εκεί όταν κατεβήκαμε μας βάλανε σε ένα τραίνο και μας φέρανε κατευθείαν στη Γερμανία. Εδώ όταν κατεβήκαμε ήμασταν σαν απολωλά πρόβατα. Μας κατεβάσανε από το τραίνο, φωνές, κακό, βρισίδια. Εμείς δεν ξέραμε, άλλος πήγαινε από δω και άλλος από κει, το μεγάφωνο φώναζε γρήγορα. Τι φώναζε ούτε και εμείς δεν ξέραμε. Ζαλισμένοι τόσες μέρες ταξίδι με το καράβι μετά το τραίνο, ήμασταν δράμα των δραμάτων.

Από το αιγαιοπελαγίτικο νησί στον Πειραιά και από εκεί με καράβι στην Ιταλία. Προορισμός: Γερμανία

Μικρό παιδί, θυμάμαι το 1940 που ήρθε στο χωριό μια επιτροπή του στρατού για να πάρει ζώα για τις μεταφορές στον πόλεμο της Αλβανίας. Τότες όλοι οι χωριανοί μπήκανε στη σειρά με τα ζώα τους, άλογα, μουλάρια και γαϊδάρους, ο κτηνίατρος έβλεπε τα δόντια τους, τα ρουθούνια τους, τα πόδια τους, το σάλιο τους, έλεγε κάτι σε ένα στρατιώτη δίπλα του και κείνος είχε μια φουφού με κάρβουνα και πύρωνε δυο μεγάλα σίδερα. Στα καλά ζώα κόλληγε ένα πυρωμένο Ε στο λαιμό και στα σκάρτα ένα Ο στα πσιανά. Ένας άλλος για τα γερά ζώα έδινε στους χωρικούς μια απόδειξη παραλαβής. Έτσι ένιωσα στη γερμανική επιτροπή, όχι σα χωρικός δηλαδή μα σαν άλλογο. Ο γιατρός μου κοίταξε τα δόντια, με ακροάστηκε, μου έβγαλε πλάκα στο στήθος, μου ζούπιξε τα ποντίκια στα χέρια και στα πόδια και μου έδωσε το σημείωμα ικανότητας. Μου φάνηκε πως ήτανε ο στρατιώτης που έδινε την απόδειξη παραλαβής. Εμένα μου αρέσει το ταξίδι γιατί είμαι από θαλασσινή περιοχή και τόχω συνηθίσει. Μα τόσο μακρινό ταξίδι δεν είχα κάνει. Μια φορά όταν φεύγεις σου σφίγγεται η καρδιά. Πατεράδες και μανάδες στην αποβάθρα. Άντρες, γυναίκες, αρραβωνιαστικιές, κλαίνε, αποχαιρετούνε, παραγγέλλουνε, ένα δράμα. Ύστερα το κατάστρωμα γεμίζει μπόγους, κούτες, δέματα, βαλίτσες, κουρελούδες κι ένα κόσμο αμίλητο και σκεφτικό. Να βλέπεις κορίτσια αδύνατα και μαυριδερά δεκαοχτώ χρονώ, να βλέπεις γυναίκες που κλαίγανε τα μωρά τους στην αποβάθρα και τα σφίγγανε απάνω τους σα νάτανε να μην τα ξαναδούνε και να λες που πάει όλος αυτός ο κόσμος. Τόση ανάγκη πια ήτανε να φύγουνε οι μανάδες και να χωρίζονται τα παιδιά τους;

(Ματζουράνης, Γ. Ξ., (1977).

Μας λένε Γκασταρμπαΐτερ... Αθήνα: Θεμέλιο)

Η πανουργία της μετανάστευσης: ζώα της μη καταγεγραμμένης κινητικότητας*

Βασίλης Τσιάνος,
Δημήτρης Παπαδόπουλος

Το κογιότ δεν είναι μόνο ένας *canis latrans* στη μεθόριο μεταξύ Η.Π.Α. και Μεξικού. Προσδιορίζει όλους αυτούς τους οδηγούς που μπορούν, επί αμοιβή, να περάσουν τα εθνικά σύνορα και να οργανώσουν παράνομες μετακινήσεις μεταναστών και τη μη καταγεγραμμένη κινητικότητα. Οι Βρετανοί ναύτες αποκαλούν τους φευγαλέους βοηθούς των λιθρεπιβατών «καρχαρίες», στα ελληνισοαθιβανικά σύνορα το όνομά τους είναι «κοράκια». Στα κινέζικα αποκαλούνται «shetou», φιδοκέφαλοι, αυτοί που είναι πανούργοι όπως το φίδι και ξέχρουν πώς να χρησιμοποιούν το κεφάλι τους για να βρουν ένα δρόμο μέσα από δύσκολες καταστάσεις. «Shetou» ήταν επίσης το όνομα του κινέζικου δικτύου στο οποίο αποδόθηκε η ευθύνη για την τραγωδία του Ντόβερ, τον θάνατο πενήντα οκτώ παράνομων μεταναστών σ' ένα φορηγό στις αρχές της χιλιετίας.

Ο επίσημος λόγος κατά της διακίνησης προσώπων είναι δεμένος με τη λογική της κυριαρχίας: εξατομικεύει τη διάβαση των συνόρων και εμφανίζει τους μετανάστες ως θύματα κάποιας μαφίας λιθρεμπόρων. Στο δημόσιο φαντασιακό της κυριαρχίας, η μετακίνηση είναι ένα παράνομο οργανωμένο σκάνδαλο με δύο μόνο παίκτες: τους παραβατικούς μετανάστες και τους εγκληματίες διακινητές. Αλλά, η ποινικοποίηση της διάβασης των συνόρων και η αναγωγή των σύνθετων και πολύμορφων μεταναστευτικών δικτύων σε ένα έργο με μία πράξη και δύο πρωταγωνιστές αποκρύ-

πτει ότι το υποτιθέμενο ανθρωπιστικό δόγμα «να σώσουμε τους ανθρώπους» δεν είναι τίποτε άλλο από μια βίαιη καθήλωση στην πολιτική του «να σώσουμε τα εθνικά σύνορα» και στην προστασία του εθνικού κορμού από ανεξέλεγκτες εισβολές. Η μετανάστευση δεν είναι μία μονογραμμική ατομική διαδικασία επιλογής, δεν είναι ένα αποτέλεσμα της μηχανικής «έλξης και άπωσης» που συνδέεται με την παροχή και τη ζήτηση ανθρώπινου κεφαλαίου. Η μετανάστευση προσαρμόζεται διαφορετικά σε κάθε ιδιαίτερη περίπτωση, αλληλάζει όψεις, διασυνδέει απρόσμενους κοινωνικούς πρωταγωνιστές, απορροφά και αναδιαμορφώνει τη δυναμική της κυριαρχίας που στοχεύει στον έλεγχο της. Η μετανάστευση είναι αυθαίρετη στις ροές της, απο-ατομικευμένη και συγκροτεί νέους διεθνικούς χώρους που υπερβαίνουν και εξουδετερώνουν την πολιτική της κυριαρχίας. Η μετανάστευση είναι σαν μεγάλα κύματα που δεν εμφανίζονται ποτέ ακριβώς εκεί που τα περιμένουμε· η άφιξή τους δεν μπορεί ποτέ να προβλεφθεί με ακρίβεια, αλλά πάντοτε έρχονται, έχουν τέτοιο μέγεθος που αναδιατάσσουν ολόκληρη τη δεδομένη γεωγραφία μιας ακτής, την παραλία, το βυθό, τα ζώα και τα φυτά της θάλασσας, τα βράχια.

Στην Τουρκία η διακίνηση παράνομων μεταναστών, το "koyun ticareti" [εμπόριο προβάτων], είναι κάτι παραπάνω από υπόθεση διεφθαρμένων αστυνομικών και μικρή σχέση έχει με το φάντασμα μιας «παγκόσμιας μαφίας λιθρεμπόρων». Είναι

* Το κείμενο αποτελεί απόσπασμα από το: Dimitris Papadopoulos & Vassilis Tsianos, «The Autonomy of Migration: The Animals of Undocumented Mobility», υπό δημοσίευση στο: Hickey-Moody, Anna, & Malins, Peta (Eds.) (2007), *Deleuzian Encounters. Studies in Contemporary Social Issues*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Μετάφραση: Άκης Γαβριηλίδης. Η ελληνική μετάφραση δημοσιεύθηκε στο ένθετο "Περιπέτειες Ιδεών" της κυπριακής εφημερίδας "Πολίτης" (τ. 10).

ένα ολόκληρο καθεστώς κινητικότητας, ένα ολόκληρο άτυπο δίκτυο με εκατοντάδες δρώντες, καθέναν απ' τους οποίους έχει διαφορετικά διακυβεύματα, με σκοπό να κάνουν τα σύνορα πορώδη. Η μετανάστευση καθιστά διαπερατούς τους υλικούς και τους ψυχολογικούς χώρους, μια διαπερατότητα αντίστοιχη με εκείνη του Μπένγιαμιν, στην οποία το δημόσιο και το ιδιωτικό αναμιγνύονται, η παράβαση και ο κανόνας υφίστανται αναδιαπραγμάτευση, ζώνες εκμετάλλευσης και δικαιοσύνης αναδιευθετούνται, τυπικές και άτυπες δομές ανασυναρμολογούνται. Η τακτική που αναπτύσσουν οι μετανάστες για να αντιταχθούν στον έλεγχο των επιθυμιών τους είναι να καθιστούν πορώδεις τους μηχανισμούς και τα σύνορα των κρατών. Το να γίνεσαι ζώο δεν είναι απλώς μία μεταφορά για τις συναλλαγές στο τρέχον καθεστώς κινητικότητας, ούτε μία νέα ακαδημαϊκή μόδα· είναι το κρυπτογράφημα για το σωματικό υπόστρωμα της διεθνικής μετακίνησης σε καιρούς ενός παγκόσμιου καθεστώτος εξαναγκασμού σε παρανομία.

Το 1991, η Ισπανία επέβαλε υποχρέωση βίζας για μετανάστες από την περιοχή του Μαγκρέμπ. Από τότε, μετανάστες από το Μαρόκο, το Μάλι, τη Σενεγάλη, τη Μαυριτανία κ.λπ. μαζεύονται στην Ταγγέρη και περιμένουν την κατάλληλη στιγμή για να διασχίσουν τη Μεσόγειο. Αποκαλούνται *Herraguas*, «πυρπολητές», άνθρωποι προετοιμασμένοι να κάψουν τα έγγραφά τους όταν φτάσουν τα ισπανικά σύνορα του Σένγκεν για να αποφύγουν τον κίνδυνο να τους ξαναστείλουν στη χώρα προέλευσης. Στην ταινία *Tanger, le rêve des brûleurs* (Μαρόκο/Γαλλία 2002), η Leila Kilani ακολουθεί τα βήματα και καταγράφει τα απο-ατομικευμένα όνειρα και τις πρακτικές αυτών των πυρπολητών. Αλλά η στρατηγική της απο-ταύτισης δεν είναι πρωταρχικά ζήτημα μεταβολής των στοιχείων ταυτότητας· είναι ένας υλικός και ενσώματος τρόπος ύπαρξης. Η στρατηγική της απο-ταύτισης είναι μια εκούσια «απο-ανθρωποποίηση» με την έννοια ότι σπάζει τη σχέση ανάμεσα στο όνομα και το σώμα. Ένα σώμα δίχως όνομα είναι ένα μη-ανθρώπινο ανθρώπινο ον, ένα ζώο που τρέχει. Είναι μη-ανθρώπινο επειδή σκόπιμα εγκαταλείπει το ανθρωπιστικό καθεστώς των δικαιωμάτων. Η Σύμβαση της Ύπατης

Αρμοστείας των Η.Ε. για τους αιτητές ασύλου, προστατεύει τα δικαιώματα των προσφύγων κατά την άφιξη, όχι όμως όταν είναι καθ' οδόν. Και όπως ξέρουμε η άφιξη έχει μία *longue durée*, δεν αφορά τη στιγμή της άφιξης αλλά ολόκληρο το ταξίδι, σχεδόν μια ολόκληρη ζωή. Αυτή είναι η λύση που δίνει η μετανάστευση στο πρόβλημα της άφιξης. Όπως λένε οι πυρπολητές: «αν θέλεις να περάσεις τα ισπανικά σύνορα, δεν αρκεί να κάψεις τα χαρτιά σου, πρέπει να γίνεις ζώο ο ίδιος». Το γίνεσθαι είναι ουσιαδους σημασίας για την κινητικότητα. Ο τροπισμός τού να γίνεσαι ζώο είναι μία μόνο από τις επιλογές που υιοθετούν οι μετανάστες για να διεκδικήσουν την ελευθερία τους να μετακινούνται. Το να γίνεσαι γυναίκα, παιδί, ηλικιωμένος, να γίνεσαι χώμα, να γίνεσαι υγρό, να γίνεσαι ζώο, είναι η απάντηση των μεταναστών στον έλεγχο της επιθυμίας τους για κινητικότητα.

Κατά τη διάρκεια μιας έρευνας πεδίου, που κάναμε σε ένα στρατόπεδο στη βόρεια Ελλάδα, σχετικά με τις διαδρομές της μετανάστευσης, πήραμε συνέντευξη και από έναν Κινέζο που ήταν καθ' οδόν προς τη Γαλλία. Τα «αιώνια» γίνεσθαι του ανθρώπου αυτού είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: εξαναγκάστηκε να μείνει κάποιο καιρό στη Ρουμανία, παντρεύτηκε και απέκτησε άδεια διαμονής εκεί, έκανε αίτηση βίζας για την Ε.Ε. η οποία απορρίφθηκε, έκανε νέα αίτηση και πήρε τρίμηνη άδεια εργασίας η οποία τον έφερε στο Παρίσι, παρέμεινε και μετά τη λήξη της βίζας του για πάνω από δώδεκα μήνες, συνελήφθη και στάλθηκε πίσω στη Ρουμανία (πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορείς να κάνεις νέα αίτηση για δέκα χρόνια), εκεί άλλαξε ταυτότητα και φύλο, ξαναπαντρεύτηκε ως γυναίκα πλέον, έκανε νέα αίτηση βίζας για την Ε.Ε., ταξίδεψε στο Παρίσι, άλλαξε ξανά ταυτότητα και παντρεύτηκε στη Γαλλία, όπου τελικά πήρε άδεια διαμονής. Αργότερα λάβαμε ένα e-mail του (ή της –οι συμβάσεις της γραμματικής μάς υποχρεώνουν να διαλέξουμε μια αντωνυμία) που έλεγε ότι έφτασε στον Καναδά.

Το γίνεσθαι είναι η εγγενής ορμή της μετανάστευσης. Οι μετανάστες δεν συνδέονται μεταξύ τους αναπαριστώντας και κοινοποιώντας τις αληθινές ατομικές τους ταυτότητες, ούτε μεταφράζοντας

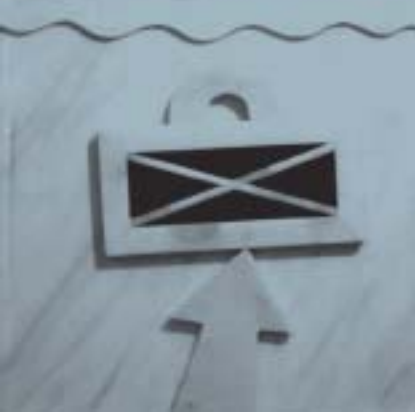
στους άλλους αυτό που κατέχουν ή αυτό που είναι. Οι μετανάστες δεν χρειάζονται μετάφραση για να επικοινωνήσουν, ούτε μεσολήβηση. Συνδέονται μεταξύ τους μέσα από τα γίνεσθαι, μέσα από την ίδια τη βαθμιαία και προσεκτική, ενίοτε επίπονη, μεταμόρφωση της σωματικής τους συγκρότησης, πραγματοποιούν την επιθυμία τους αλλιάζοντας τα σώματα, τις φωνές, τις προφορές, τις διαλέκτους, τα μαλλιά, το χρώμα, το ύψος, το φύλο, την ηλικία, τις βιογραφίες τους. «Αρχίζοντας από τις μορφές που έχει κανείς, το υποκείμενο που είναι, τα όργανα που έχει ή τις λειτουργίες που εκπληρώνει, το γίνεσθαι είναι μια απόσπαση σωματιδίων μεταξύ των οποίων εγκαθιδρύει τις σχέσεις κίνησης και ακινησίας, ταχύτητας και βραδύτητας οι οποίες είναι πλησιέστερα σε αυτό που γίνεται κανείς και μέσα από τις οποίες γίνεται. Με αυτή την έννοια το γίνεσθαι είναι η διαδικασία της επιθυμίας».¹

Η έννοια του γίνεσθαι επιδιώκει να αρθρώσει μια πολιτική πρακτική στην οποία οι κοινωνικοί δρώντες εκφεύγουν τις κανονικοποιημένες αναπαραστάσεις τους και ανασυγκροτούν τον εαυτό τους ενόσω συμμετέχουν και αλλιάζουν τις συνθήκες της υλικής τους ύπαρξης. Το γίνεσθαι δεν είναι μόνο μια δύναμη εναντίον (του πανταχού παρόντος μοντέλου του μεθοδολογικού ατομικισμού και των κυριαρχικών καθεστώτων ελέγχου του πληθυσμού), αλλά και μια δύναμη υπέρ της επιθυμίας. Κάθε γίνεσθαι είναι μετασχηματισμός μιας πολλαπλότητας σε μία άλλη, γράφουν οι Ντελέζ και Γκουαταρί· κάθε γίνεσθαι ριζοσπαστικοποιεί την επιθυμία και δημιουργεί νέες ατομικεύσεις, νέες διαθέσεις, νέες διαφοροποιήσεις. Το γίνεσθαι είναι περιπλάνηση. Είναι όμως ενδιαφέρον ότι το τέλος όλων των γίνεσθαι δεν είναι η άνθιση της ποικιλίας και της διαφοράς, αλλά η εξαφάνισή της. Το εμμενές τέλος όλων των γίνεσθαι είναι να γίνεσαι ανεπαίσθητος, να γίνεσαι ο καθένας/το καθέτι, παύοντας να χρησιμοποιείς ονόματα για να περιγράψεις αυτό που υπερβαίνει τη στιγμή. Το να γίνεσαι δυσδιάκριτος, απρόσωπος, αδιόρατος είναι

το καθολικό πολιτικό πρόταγμα των Ντελέζ και Γκουαταρί.

Το «γίνεσθαι-ανεπαίσθητος», που συνδέεται με τη μετανάστευση, δεν σημαίνει ότι η μετανάστευση η ίδια είναι ανεπαίσθητη. Αντιθέτως, όσο πιο ισχυρά γίνονται τα μεταναστευτικά ρεύματα με το να υλοποιούν πρακτικές του γίνεσθαι τόσο περισσότερο καθίστανται προνομιακοί στόχοι καταγραφής, ρύθμισης και περιορισμού από την κυρίαρχη εξουσία. Το να γίνεσαι ανεπαίσθητος είναι μία εμμενής πράξη αντίστασης, επειδή καθιστά αδύνατο να ταυτοποιήσουμε τη μετανάστευση ως μια διαδικασία που αποτελείται από καθορισμένα συλλογικά υποκείμενα. Το να γίνεσαι ανεπαίσθητος είναι το πιο ακριβές και αποτελεσματικό εργαλείο που χρησιμοποιούν οι μετανάστες για να αντιταχθούν στην πίεση για εξατομίκευση, ποσοτικοποίηση και εκπροσώπηση που ασκεί η εγκατεστημένη, συγκροτημένη γεωπολιτική εξουσία.

1 Deleuze, G. & Guattari, F. [1987]. A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia. Minneapolis: University of Minnesota Press, σ. 272.

Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα*

Δημήτρης Χριστόπουλος**

Αντί εισαγωγής

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90, ξεκινούσε μια εποχή που η «μεγάλη» ενωμένη Ευρώπη είχε αρχίσει να ασχολείται πάλλιν με τα μειονοτικά της ζητήματα, ύστερα από μισό αιώνα προσποιήσεων ότι τα είχε λύσει. Ταυτόχρονα, το τέλος του Ψυχρού πολέμου έδινε ιστορική διέξοδο σε ένα μεγαλύτερο μεταναστευτικό ρεύμα από την Ανατολή και τον Τρίτο κόσμο στην ευρωπαϊκή δύση. Με αυτό τον τρόπο μειονότητες κυρίως, αλλά και μετανάστες, κατά δεύτερο λόγο, ξαναμπήκαν στις ατζέντες των ευρωπαϊκών πολιτικών και ερευνητών, έτσι ώστε σήμερα να θεωρούνται μια πολιτικώς ορθή —έως και απαραίτητη— ακαδημαϊκή ενασχόληση.

Ένα από τα ζητούμενα της συζήτησης εκείνη την εποχή, αλλά και σήμερα ακόμη, ήταν εάν η χρήση του όρου «μειονότητα» αρμόζει και για τις προσφάτως δημιουργημένες μεταναστευτικές κοινότητες. Η μια αντίληψη έλεγε (και συνεχίζει να λέει) ότι οι όροι «μειονότητες» και «μετανάστες» παραπέμπουν σε άλλες σημασίες και διαφορετικά ιστορικά συμφραζόμενα. Οι μειονότητες είναι γηγενείς, πολίτες ενός κράτους και ζουν «παραδοσιακά» στην επικράτειά του, όντας θύματα μιας ατυχού εφαρμογής της αρχής των εθνοτήτων στο γεωπολιτικό χάρτη. Αντιθέτως, οι μετανάστες έρχονται με στόχο μια καλύτερη ζωή σε ένα κράτος και δεν είναι πολίτες του: «φιλοξενούνται» κατά μια προσφιλή συμπονετική ορολογία των ημερών

μας. Η άλλη άποψη λέει ότι, ναι μεν οι ιστορικές μειονότητες έχουν ακολουθήσει διαφορετική πορεία ιστορικής συγκρότησης απ' ό,τι οι σύγχρονες μεταναστευτικές κοινότητες, αλλά, σε τελευταία ανάλυση, τα προβλήματα είναι λίγο ως πολύ κοινά: προβλήματα αποδοχής, κοινωνικής ένταξης και αποκλεισμού, προβλήματα πολιτικής συμμετοχής και διακρίσεων, θρησκευτικής ελευθερίας, εκπαίδευσης κ.λπ. Επίσης, το ενδεχόμενο πολιτογράφησης του μετανάστη στην πολιτεία υποδοχής αδρανοποιεί πλήρως την πρώτη διαφοροποίηση (ημεδαπού/αλλοδαπού) ανάμεσα στις δύο ομάδες και ουσιαστικά δημιουργεί κοινές μελλοδικές δραμοιογήσεις στις σχέσεις αυτών των πληθυσμιακών κατηγοριών με το κράτος. Κατά την άποψη αυτή, την οποία και ασπάζομαι πλέον, οι μεταναστευτικές κοινότητες αποτελούν εν δυνάμει μειονοτικούς θυλάκους. Κάποιες θα ενταχθούν ή/και θα αφομοιωθούν πλήρως, και κάποιες όχι. Κάποιες κοινότητες μεταναστών θα καταλήξουν να γίνουν μειονότητες και κάποιες όχι, μέσα σε ένα δυναμικό ιστορικό συνεχές που μάλλον απεχθάνεται τις στατικές λύσεις. Η τομή αυτή προφανώς δεν ακολουθεί τις διαφορετικές εθνικές καταγωγές των μεταναστών, αλλά υπαγορεύεται κατά κύριο λόγο από τις συγκεκριμένες υλικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις, υπό τις οποίες οι άνθρωποι εντάσσονται σε έναν καταμερισμό εργασίας και κατ' επέκταση σε μια πολιτική κοινότητα.¹ Με απλά λόγια,

* Το άρθρο περιλαμβάνεται στο βιβλίο με τίτλο: «Η Ελλάδα της Μετανάστευσης», Επιμέλεια: Μίλτος Παύλου-Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2004. Η παράθεση των στοιχείων (υποσημειώσεων, παρατηρήσεων) ακολουθεί την αρχική διαμόρφωση. Η αναδημοσίευση γίνεται με την άδεια και την ευγενική παραχώρηση των εκδόσεων Κριτική Α.Ε.

** Λέκτορας Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, e-mail: dimitrischristopoulos@yahoo.gr.

1. Με αυτή την έννοια, έχουμε υποστηρίξει ότι ο όρος «μειονότητα» παραπέμπει σε συγκεκριμένους εξουσιαστικούς συσχετισμούς στις

κάποιοι Έλληνες της Γερμανίας έγιναν Γερμανοί, κάποιοι όχι. Κάποιοι Αλβανοί της Ελλάδας θα γίνουν Έλληνες. Άλλοι πάλι, όχι.

**... Μια μαρτυρία:
«να κρατάς το μυαλό καθαρό»**

Στη συνέχεια θα αναφέρω ένα περιστατικό. Το 1992, την εποχή που άνοιγαν πάλι τα μεγάλα ζητήματα σχετικά με τα μειονοτικά, ήμουν ασκούμενος στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Εκεί, γνώρισα έναν έλληνα καθηγητή διεθνούς δικαίου, εκ των πιο διακεκριμένων, στον οποίο είχα θέσει και το παραπάνω ερώτημα σχετικά με μεταναστευτικές και μειονοτικές κοινότητες, πιστεύοντας, εκείνο τον καιρό, με το ζήλο του αρχαρίου ειδικού, ανεπιφύλακτα ότι άλλο οι μειονότητες, άλλο οι μετανάστες. Ο καθηγητής απάντησε όχι πολύ ευγενικά, μα πολύ παιδαγωγικά: «Κρατήστε το μυαλό σας καθαρό σεις οι νέοι. Τι σημαίνει άλλο μειονότητες, άλλο μετανάστες για ένα κράτος και τους θεσμούς του; Τίποτε απολύτως. Ό,τι χρειάζεται να κάνεις για τους μεν, χρειάζεται και για τους δε: να τους εντάξεις στην κοινωνία σου, για να μη σου δημιουργούν προβλήματα». Η θέση του καθηγητή ήταν όντως δυνατή, και σε συνδυασμό με την αυθεντία του με έπεισε.

Στο τέλος του 1994, ξανασυνάντησα τον καθηγητή αυτόν, πάλι στο Συμβούλιο της Ευρώπης, όπου πλέον δούλευα, και το ζήτημα των μειονοτήτων ξαναήρθε στην κουβέντα. Με έκπληξη διαπίστωσα ότι το ίδιο πρόσωπο κατακεραύνωνε την άποψη για την ορθότητα της οποίας με είχε πείσει δύο χρόνια προηγουμένως. Πλέον, υποστήριζε σε κάποιους συναδέλφους του, πραγματογνώμονες του Συμβουλίου της Ευρώπης, ότι θα ήταν στρατηγικό σφάλμα για τον οργανισμό να δεχτεί την εξομοίωση μεταναστών και μειονοτήτων, καθώς έτσι οι μετανάστες θα μπορούσαν σύννομα να διεκδικήσουν όλο το φάσμα των δικαιωμάτων που μια σειρά από ευρωπαϊκά κράτη είχαν αναγνωρίσει στις μειονότητες τους. Εξέλιξη που, κατά την άπο-

ψη του, ενείχε κινδύνους σοβαρής αποσταθεροποίησης. Δειλά, σε μια προσωπική μας κουβέντα κατόπιν, του μετέφερα την αμηχανία μου, διηγούμενός του την απάντηση που μου είχε δώσει το 1992, η οποία είχε καταλυτικά αλλιάξει τις πεποιθήσεις μου για το θέμα. Ο καθηγητής μου απάντησε με τον ίδιο τρόπο: «Να κρατάς το μυαλό σου καθαρό. Σήμερα η Ελλάδα κοντεύει να έχει σχεδόν μισό εκατομμύριο Αλβανούς, και δεν ξέρω πόσους άλλους ακόμη θα αποκτήσει στα χρόνια που έρχονται. Τότε, νομίζαμε πως θα μείνουμε μόνο με τους έλληνες μετανάστες στη Γερμανία».

Όπως οι Έλληνες στη Γερμανία, (και) οι Αλβανοί έμειναν στην Ελλάδα. Προσπαθώντας να «κρατήσω το μυαλό καθαρό» αποφάσισα ότι αυτό που έχει τη μείζονα σημασία είναι, ανεξαρτήτως από τις υπαγορεύσεις της κρατικής σκοπιμότητας, να έχουμε όσο το δυνατό πληρέστερη εικόνα των σύνθετων και δυναμικών δεδομένων των κοινωνιών μας. Με άλλα λόγια, είναι πολύ σημαντικό ο λόγος του καθένα να μην είναι μια απλή απολογητική των σκοπιμοτήτων τις οποίες τυχόν υπηρετεί, αλλά πιο σημαντικό είναι να ξέρει τι πραγματικά συμβαίνει στο χώρο του, ανεξάρτητα εάν καμιά φορά επιχειρεί να το αποκρύψει. Όμως, αυτό που φοβούμαι πως ενίοτε συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις είναι ότι τελικά οι άνθρωποι καταλήγουν να πιστεύουν τις ανακρίβειες που λένε, με αποτέλεσμα να προστίθενται και οι ίδιοι στα θύματα μιας παραπληθητικής και βαθιά ιδεοληπτικής απεικόνισης του κοινωνικού πεδίου. Τελικά, το «καθαρό μυαλό» είναι δύσκολη υπόθεση για τα έθνη.

**Ένας συνειρμός από το παρελθόν:
«ποιες μειονότητες;»**

Στην εποχή της Ευρώπης των εθνοτήτων, οι μειονότητες είχαν να αντιμετωπίσουν τρεις πολιτικές. Οι πολιτικές αυτές ενίοτε εφαρμόζονταν ταυτόχρονα ακόμη και έναντι της ίδιας ομάδας.

Η πρώτη πολιτική είναι αυτή της *έξωσης*. Η

σχέσεις της ομάδας με το κράτος, αλλά και εντός της ίδιας της ομάδας, και όχι σε μια στατική οντότητα που διαφοροποιείται με βάση κάποια εμπειρικά εντοπίσιμα χαρακτηριστικά πολιτισμικής συμπεριφοράς. Πρβλ. «Το μειονοτικό φαινόμενο ως θέμα αναστοχασμού» σε: *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας, Όψεις της ελληνικής, βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας*, ΚΕΜΟ 5, Κριτική, Αθήνα, 2002, σσ. 17-95.

ομάδα προσλαμβάνεται ως εσωτερικός εχθρός και με διάφορα μέσα τα κράτη κατανάγκαζαν τους μειονοτικούς ανθρώπους να φύγουν από την επικράτειά τους, για να επιτύχουν την εθνική ομογενοποίηση των εδαφών τους. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η πρακτική της έξωσης νομιμοποιήθηκε διά της αμοιβαιότητας: οι ανταλλαγές πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας πρώτα, και Τουρκίας μετά, δημιούργησαν αυτό το θλιβερό προηγούμενο στο διεθνές δίκαιο, στη χρήση του οποίου προσέφυγαν αργότερα περισσότερα κράτη εντός και εκτός Ευρώπης.

Η δεύτερη πολιτική είναι αυτή της *αφομοίωσης*. Στην Ευρώπη των εθνοτήτων, οι συνειδησιακές υπαγωγές και πολιτισμικές αναφορές των πολιτών κάθε άλλου παρά αδιάφορες είναι, υψώνοντας ένα αδιάβλητο στεγανό εντός του οποίου η συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία της συνείδησης μαραζώνει. Η μόνη ελευθερία που αναγνωρίζεται σχετικά είναι η θρησκευτική. Στα εθνικά κράτη δεν υπάρχει αντίστοιχη της «εθνική ελευθερία», με την έννοια της δυνατότητας επιλογής ανάμεσα σε διαφορετικές εθνικές υπαγωγές. Ο πολίτης οφείλει να αφομοιώσει την κυρίαρχη εθνική ιδεολογία, την κυρίαρχη γλώσσα και κουϊτούρα και να αποποιηθεί όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που παραπέμπουν σε μια μειονοτική ταυτότητα ή ιδιοσυγκρασία. Οι εξαιρέσεις όχι απλώς επιβεβαιώνουν, αλλά δίνουν πνοή στον κανόνα. Η αφομοίωση είναι μια διαδικασία που επιτελείται ποικιλοτρόπως. Αυτό που έχει σημασία να συγκρατήσουμε εδώ είναι ότι, ανεξαρτήτως από την ένταση και τον καταναγκαστικό χαρακτήρα των αφομοιωτικών μηχανισμών, η αφομοίωση στα εθνικά κράτη δεν είναι πάντα προϊόν βίας, αλλά τέκνο ανάγκης για τους ανθρώπους. Οι μειονοτικοί, κατά κανόνα, έχουν πολλή να κερδίσουν όταν αφομοιώσουν την κυρίαρχη κουϊτούρα, τη γλώσσα, τον κατά Gellner ανώτερο εγγράμματο πολιτισμό,² αφήνοντας τους τοπικούς πολιτισμικούς τους ιδιοματισμούς στον ιδιωτικό τους χώρο, και κατόπιν στο μαρσαμό. Και είναι προφανές, μοιλονότι

όχι πάντα αυτόνομο, ότι από πουθενά δεν μπορεί να συναχθεί κάποιο καθήκον που υποχρεώνει τους ανθρώπους να μην αφομοιώνονται στο όνομα κοινοτιστικών επιχειρημάτων μικρών ή μεγαλύτερων τοπικισμών. Η αφομοίωση είναι διαδικασία που παρέχει χαρακτηριστικά ενός ασφαλούς ιστορικού δρόμου στο πλαίσιο του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών. Ο δρόμος αυτός σχετίζεται και υπαγορεύεται εξίσου από την ανάγκη να κάνουμε «τους αγρότες γάλλους»³ -όπως όμορφα είχε διατυπωθεί μετά την επανάσταση- όσο και με την ανάγκη να κάνουμε τους αλσατούς γάλλους ή τους αλγερίνους γάλλους, για να εισέλθουμε υπαινικτικά στον επίκαιρο συνειρμό μεταξύ παραδοσιακών μειονοτήτων και μεταναστών.

Η τρίτη πολιτική που εφήρμοσαν τα εθνικά κράτη σε σχέση με τις μειονότητες, είναι αυτή της *προστασίας* τους. Έναντι άλλων διευκρινίσεων σε σχέ-

2. Πρβλ. E. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σσ. 26 και επ.

3. E. Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976.

ση με τη φύση ή το κανονιστικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων που κυοφορεί η προστασία των μειονοτήτων θα παραπέμψουμε στην, κατά την άποψή μας, πιο εύστοχη νομική διατύπωση για τη μειονοτική προστασία που εξέδωσε το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης της Κοινωνίας των Εθνών στην περίπτωση των ελληνικών *Μειονοτικών Σχολείων στην Αλβανία*. Σύμφωνα λοιπόν με το Δικαστήριο, η προστασία των μειονοτήτων αποσκοπεί στο:

*«να εξασφαλίσει σε συγκεκριμένα στοιχεία που έχουν ενταχθεί σε ένα Κράτος, ο πληθυσμός των οποίων διαφέρει από τον υπόλοιπο στη φυλή, τη γλώσσα ή τη θρησκεία, τη δυνατότητα να ζούνε ειρηνικά μαζί, να συνεργάζονται φιλικά μαζί του, την ίδια στιγμή που διατηρούν τα χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν από την πλειοψηφία».*⁴

Η προηγούμενη διατύπωση θα μπορούσε να διατηρεί ανέπαφη την ισχύ της σήμερα, τόσο για τις παραδοσιακές μειονότητες, όσο και για τις σύγχρονες μεταναστευτικές κοινότητες. Παραδόξως λοιπόν, ο στόχος της προστασίας των μειονοτήτων δεν είναι καθαυτή η προστασία των χαρακτηριστικών που τις διαφοροποιούν από τον υπόλοιπο πληθυσμό, αλλά να τους παρασχεθεί η «δυνατότητα να ζούνε ειρηνικά μαζί» διά της διατήρησης αυτών των χαρακτηριστικών. *Η προστασία λοιπόν δεν είναι ο στόχος, αλλά το μέσο για την επίτευξη της ειρήνης*. Κανείς κυρίαρχος δεν παρέχει προστασία εάν δεν διακυβεύεται ένα εξίσου ή περισσότερο σημαντικό αγαθό, η διαφύλαξη του οποίου θα δικαιολογήσει ή θα επιβάλει την επιπλέον εκκώρευση εγγυήσεων και ελευθεριών στους ανθρώπους.

Εάν θέλουμε να φανούμε πιο κυνικοί, θα λέγαμε πως τα κράτη επιφύλαξαν τη μειονοτική προστασία για την επίτευξη της ειρήνης, εκεί που, για διάφορους λόγους, αναγκάστηκαν να σταματήσουν την εφαρμογή των δύο προηγούμενων στρατηγικών λύσεων: της έξωσης και της αφομοίωσης. Επίσης, δυσάρεστο ενδιαφέρον έχει να σημειωθεί

ότι πολλά κράτη έθεσαν τις βίαιες πολιτικές αυτές στην υπηρεσία της πρόληψης ενδεχόμενων μελλοντικών τριβών ανάμεσα στις κοινότητες. Παραδόξως, η βία και ο καταναγκασμός τέθηκαν στην υπηρεσία της ειρήνης, μέσω αυτοεκπληρούμενων εθνικιστικών προφητειών ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζήσουν μαζί.

Για ένα όχι ασήμαντο κομμάτι της ύστερης φοιτητικής μας ζωής, μαζί με φίλους, ασχολιόμαστε με το ζήτημα της προστασίας των μειονοτήτων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Αυτό λοιπόν που μας είχε κάνει εντύπωση τότε, ήταν η ευκολία με την οποία το ελληνικό κράτος όχι μόνο αναφέρονταν και παραδεχόταν την ύπαρξη των μειονοτήτων της επικράτειάς του, αλλά, έστω και υπό καθυστάς διεθνών πιέσεων και εποπτείας, το ότι δεν είχε διστάσει να βρεθεί στο κέντρο των σχετικών με την προστασία των ομάδων αυτών εξελίξεων στο διεθνές δίκαιο. Πριν από κάτι περισσότερο από ογδόντα χρόνια, η Ελλάδα συνομοηγοούσε συμβάσεις μειονοτικής εκπαίδευσης με κράτη που ήθελαν να εμφανίζονται ως μητέρες-πατρίδες για τις μειονότητες εντός της (Ρουμανία για τους Βλάχους και Βουλγαρία για τους σλαβόφωνους) και συνεχώς ανακάθιπτε νέα ονόματα που χρησιμοποιούσε διαδοχικά για τις σλαβικές πληθυσμιακές ομάδες των Νέων Χωρών της, ονόματα συμβατά με τις εκάστοτε γεωπολιτικές της στοχοθεσίες στην περιοχή. Οι εθνικές στατιστικές είχαν ξεχωριστούς καταλόγους με ερωτήματα σχετικά με τη μητρική γλώσσα και τη θρησκεία, οι οποίοι χωρίς κατ' ανάγκη να είναι έγκυροι, αντανακλούσαν έστω και στοιχειωδώς το πεδίο της εθνοτικής και θρησκευτικής ετερότητας. Οι εκπρόσωποι της χώρας αντιπαρέχονταν με οργή αλλά και στοιχειώδη επιχειρήματα τις αιτιάσεις της αλβανικής κυβέρνησης στην Κοινωνία των Εθνών για την καταπίεση των Αλβανών Τσάμηδων ενώ, ταυτόχρονα, εκμαίευσαν την προηγούμενη Γνωμοδότηση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης για την εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας,⁵ η οποία εύλογα θεωρήθηκε μια νίκη τόσο της ελληνικής δι-

4. Permanent Court of International Justice, *Minority Schools in Albania*, Series A/B, No 64, 1923,67

5. Πρβλ. προηγούμενως.

πληρωματίας, όσο και, εν γένει, των θιασωτών της μειονοτικής προστασίας.

Το γεγονός, ωστόσο, ότι οι μειονότητες βρίσκονταν στο επίκεντρο των πολιτικών και νομοπαραγωγικών εξελίξεων της εποχής για τη χώρα μας (και όχι μόνο) προφανώς δεν πρέπει και να δημιουργεί συνειρμούς ότι ο τρόπος ήταν δίκαιος ή έστω ανθρώπινος. Η Ευρώπη της αρχής των εθνοτήτων ξέρει να διώκει και να διώχνει ή να αφομοιώνει μειονότητες, στο όνομα της εθνικής καθαρότητας των επικρατειών της, ξέρει, ωστόσο, και να τις παρέχει το φάρμακο της προστασίας, όταν τελικά οι προηγούμενες λύσεις καθίσταντο ανέφικτες. Πάντως, σε όλες τις περιπτώσεις ασχολείται μαζί τους και, τις περισσότερες φορές, έστω και με κρύα καρδιά, το αναγνωρίζει.

Στην Ελλάδα, η περίοδος της ανοιχτής και παραδεγμένης ενασχόλησης με τα μειονοτικά διήρκεσε περίπου ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο το διεθνές ενδιαφέρον για τις μειονοτικές υποθέσεις έχει ατροφήσει και, συνεπακόλουθα, οι πιέσεις προς τις κυβερνήσεις έχουνε πάψει. Ειδικά για τη χώρα μας, το τέλος του εμφύλιου πολέμου αφήνει την επικράτεια με συντριπτικά χαμηλότερα μειονοτικά ποσοστά από εκείνα του Μεσοπολέμου: σημαντικό κομμάτι των «Ρουμανίζοντων» (κατά ορολογία της εποχής) Βλάχων είχε ήδη μεταναστεύσει στη Ρουμανία από πριν τον πόλεμο, οι Τσάμηδες διώχθηκαν καθ' ολοκληρία το 1944 από τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ, ενώ ο πληθυσμός των Σλαβόφωνων φυλοπορούσε συστηματικά ευθύς μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας, με αποκορύφωμα την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού στον εμφύλιο, όπου πλέον ο διωγμός τους πήρε τα χαρακτηριστικά τοπικής εθνοκάθαρσης. Η μόνη μειονότητα που διάγει αναγνωρισμένα το βίο της είναι η «τουρκική», κατά την ελληνική ορολογία της εποχής του '50, της Θράκης. Η τελευταία στατιστική που περιλαμβάνει αποκαλυπτικά ερωτήματα μειονοτήτων είναι αυτή του 1951. Έκτοτε, η λήθη και η σιωπή επιβάλλο-

νται αδιαπραγμάτευτα. Οι μόνες δημόσιες υπηρεσίες που ασχολούνται με τα μειονοτικά ζητήματα στην Ελλάδα -με την προφανή εξαίρεση της μειονότητας στη Θράκη- είναι αυτές που δεν μπορούν να δουλέψουν δημόσια: οι μουσικές.

Με το χρόνο, η εθνοτική σύνθεση στη χώρα τείνει να παγιωθεί σε έναν πληθυσμό με ομοιόμορφα και συρρικνούμενα μεγέθη που αφίστανται του ελληνικού εθνικού (στερεο)τύπου, καθώς οι μειονότητες που έμειναν στην επικράτεια υφίστανται ένα διαρκές καθεστώς αφομοίωσης, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα την απεμπόληση των χαρακτηριστικών που τις διαφοροποιούν από την πλειονότητα. Όσο και εάν η αφομοίωση του μειονοτικού στον κυρίαρχο εθνικό τύπο ενέχει εξ ορισμού στοιχεία καταναγκασμού (άλλοτε βίαια, άλλοτε ήπια) παρουσιάζει ωστόσο ένα μείζον πλεονέκτημα για τους ανθρώπους αυτούς: την αποδοχή τους (από) και την άνευ άλλων όρων ένταξή τους στην ελληνική πολιτική κοινότητα η οποία, στο βαθμό που αυτοί πάψουν να είναι μειονοτικοί, κατά κανόνα, τους εξασφαλίζει ό,τι ακριβώς και στους άλλους Έλληνες.⁶ Τους φέρεται πλέον σαν πατρίδα τους. Στις περιπτώσεις όμως που αυτοί εμμένουν στη διατήρηση των ετεροτήτων τους, τότε η πατρίδα τους δείχνει μόνο το πρόσωπο της καταστολής, το οποίο εξάλλου, ως τα μέσα της δεκαετίας του '70 δεν φέει να το παρουσιάσει και σε όσους άλλους δεν μοιράζονται και τις πολιτικές της πεποιθήσεις. Η Ελλάδα, με αυτό τον τρόπο, κατάφερε δύο πράγματα, ένα στο επίπεδο της πραγματικότητας και το άλλο σε αυτό της ιδεολογίας. Αφενός μεν, μπόρεσε να μειώσει τα πραγματικά μειονοτικά μεγέθη και αφετέρου -και κυριότερο- να νομιμοποιήσει εξολοκλήρου στις συνειδήσεις των πολιτών της τη φαντασίωση της εθνικής ομοιογένειας. Αλήθεια, πόσο συστατικά χρήσιμοι είναι οι μύθοι για τα έθνη; Το επίτευγμα της ελληνικής πολιτικής είναι πράγματι αξιομνημόνευτο, όταν σκεφτεί κανείς ότι ανάμεσα στους πρώτους που αναπαράγουν το μύθο της ομοιογένειας είναι αυτοί οι ίδιοι οι πληθυσμοί,

6. Η προηγούμενη διαπίστωση δεν αφορά όλους τους σλαβόφωνους Μακεδόνες, τμήμα των οποίων συνεχίζει να αντιμετωπίζεται σαν «μίσμα» από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις, ακόμη και εάν ειλικρινώς παραδίδουν πιστοποιητικά ελληνοφροσύνης στις αρχές.

7. Πρβλ. σχετικά και την ανάλυση που παρέχει ο Π. Λέκκας για το φαινόμενο του εθνικισμού στο: *Παιχνίδι με το χρόνο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σσ. 113 και επ.

οι απόγονοι των οποίων υπέστησαν ακόμη και διωγμούς για να αποβάθουν τη μειονοτική τους ταυτότητα ή την όποια ετερότητά τους. Η ελληνική πολιτική κοινότητα διά του εθνικισμού διεκδίκησε και κατάφερε να κάνει δική της την ιστορία των περισσότερων παραδοσιακών κοινοτήτων στην Ελλάδα. Το αποτέλεσμα είναι αυτή πλέον να έχει λάβει αναδρομικά ένα εθνικό περιεχόμενο συμβατό με το ελληνικό και να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του ιδεολογήματος της συνέχειας και της ομοιογένειας. Όποιο στιγμιότυπο δεν κατάφερε να εγκολληθεί στο ιδεολόγημα αυτό, περιέρχεται στη λήθη ή ακόμη και στην ενσυνείδητη απόκρυψη.⁷ Οι εθνικά άβουλες μνήμες γίνονται ασήμαντες λεπτομέρειες της εθνικής αφήγησης, επιμελώς υποκρύπτονται ή απλώς παρακάμπονται.

Η μόνη μειονότητα που εξαιρέθηκε *de jure* και *de facto* από την παραπάνω διαδικασία αφομοίωσης είναι αυτή της θράκης. Κατά φαινομενικά μόνο παράδοξο τρόπο, η μόνη μειονότητα που απολαμβάνει εδώ και δεκαετίες ένα καθεστώς προστασίας είναι και αυτή η οποία ευθύς εξαρχής θεωρήθηκε πως δεν χωρά στην ελληνική πολιτική κοινότητα, ως μη υπαγόμενη και δυνητικά απίθανο να υπαχθεί στο ελληνορθόδοξο γένος. Χρειάστηκε μισός ακόμη περίπου αιώνας και μια προκείμενη απειλή ανεπίστρεπτης διάρρηξης της σχέσης της μειονότητας με την πολιτεία στα τέλη της δεκαετίας του '80, ούτως ώστε να επιχειρηθεί μια πολιτική ενσωμάτωσης «ισονομίας και ισοπολιτείας» όπως χαρακτηρίστηκε από τις ελληνικές αρχές. Η αλήθεια είναι ότι η μειονότητα της θράκης, για εβδομήντα περίπου χρόνια, θεωρείτο μη αφομοιώσιμος πληθυσμός για τις ελληνικές διοικήσεις. Αποκλείστηκε διά της «προστασίας».

Μια προβολή από το μέλλον: «ποιοι μετανάστες;»

Φρονούμε ότι οι τρεις προηγούμενες πολιτικές, που βρήκαν τη θεσμική τους κορύφωση στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ευρώπη των εθνών, επανεμφανίζονται στο πολιτικό προσκήνιο της ηπείρου με σαρκαστικά αναλογικό (όχι ίδιο) τρόπο στις

στρατηγικές με τις οποίες τα σύγχρονα κράτη διαχειρίζονται το φαινόμενο της μετανάστευσης: είτε διώχνουν, είτε αφομοιώνουν, είτε προστατεύουν τους μετανάστες. Οι μειονότητες της Ευρώπης των εθνών είναι οι μετανάστες της Ευρώπης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ειδικά για την Ελλάδα, η δεκαετία του '90, η δεκαετία της μετανάστευσης, είναι ό,τι περίπου ο Μεσοπόλεμος σε σχέση με τις μειονότητες. Οι Έλληνες, χωρίς να το θέλουν ή να έχουν προετοιμαστεί (για να το θελήσουν), βρέθηκαν δίπλα με περίπου ένα εκατομμύριο μετανάστες. Χωρίς αυτό να σημαίνει κατ' ανάγκη ότι εξοικειώθηκαν με αυτούς, ασχολήθηκαν μαζί τους με διάφορες ιδιότητες: ως αφεντικά, συνάδελφοι, γιατροί, δάσκαλοι, μισθωτές, δικηγόροι, ερευνητές, τοπικοί άρχοντες, πολιτικοί κ.λπ. Το μεταναστευτικό φαινόμενο έδωσε σάρκα και οστά στον «ξένο», ο οποίος ως τα τέλη της δεκαετίας του '80 ουδόλως είχε απασχολήσει την ελληνική πολιτεία ή μάλλον την είχε, αποκλειστικά όμως υπό την ιδιότητα του κηδεμόνα του έλληνα απόδημου.

Είναι να ελπίζει κανείς ότι σε μερικά χρόνια από τώρα, οι ερευνητές που θα ασχολούνται με την παρουσία των απογόνων των μεταναστών αυτών στην Ελλάδα δεν θα έχουν να αντιμετωπίσουν το ίδιο ερώτημα, όπως αυτοί που ασχολούνται με τις μειονότητες σήμερα: «μα ποιοι μετανάστες;».

Η ελληνική πολιτική κοινότητα και οι μετανάστες: έξωση, αφομοίωση και προστασία

Η πολιτική έξωσης των μεταναστών, των «λαθρομεταναστών» όπως απαξιωτικά τους ονομάζει ο κυρίαρχος λόγος, αλλά και γενικά οι εξαιρετικά αυστηρές προϋποθέσεις εισόδου σε μια επικράτεια, είναι πολιτική βίας. Μπορεί, βέβαια, ένα κράτος να έχει κάθε δικαίωμα να επιβεβαιώνει όποτε αυτό κρίνει, και για όποιο λόγο, ότι αυτό έχει το μονοπώλιο της νόμιμης βίας και ότι, εν πάση περιπτώσει, η επιλογή των «ξένων» ανθρώπων που διάγουν το βίο τους στην επικράτειά του, ανήκει στις κυριαρχικές του αρμοδιότητες. Σε αυτό το ση-

μείο αναδύεται πεντακάθαρα η διάκριση ανάμεσα σε αλλοδαπό και ημεδαπό. Η αρμοδιότητα του κράτους να διαλέγει αυτούς που θέλει να βρίσκονται στην επικράτειά του δεν αφορά τους πολίτες ή τουλάχιστον δεν τους αφορά πλέον. Τα όχι μακρινά μέτρα της εξορίας, των εκτοπίσεων ή της αφαίρεσης ιθαγένειας βρίσκονται στην ίδια κλίμακα θέσεων με τα σημερινά μέτρα εκδίωξης και «επαναπροώθησης» των μεταναστών, με τη διαφορά ότι τα μέτρα εκτοπίσεων που σημάδεψαν τον ελληνικό 20ό αιώνα, εισάγουν την τομή μέσα στο ζωτικό χώρο της ίδιας της ιδιότητας του πολίτη και όχι ανάμεσα σε αλλοδαπούς και ημεδαπούς. Τα θύματα των μέτρων αυτών είναι οι πολίτες που η πατρίδα δεν επιθυμεί να κρατήσει, επιφυλάσσοντας γι' αυτούς το δρόμο της έξωσης. Σε όλες πάντως τις περιπτώσεις, η στρατηγική της έξωσης που νόμιμα ή παράνομα —σπανίως ανθρώπινα— ασκούν τα σύγχρονα συνταγματικά κράτη απέναντι στους μετανάστες, έρχεται, για ακόμη μια φορά, να αναδείξει με τον πιο εναργή τρόπο πόσο πολλοί χωρίζουν τους πολίτες από τους ανθρώπους στις σύγχρονες δημοκρατίες. Να αποδείξει, με άλλα λόγια, πως η ιδιότητα του πολίτη ως status είναι μια διαφοροποιητική κατασκευή,⁸ η οποία, μόνο επί των ημερών μας έχει καταφέρει να μεταφέρει το κατώφλι των θεσμικών ανισοτήτων που η ίδια συνεπάγεται έξω από την πολιτική κοινότητα των ημεδαπών. Κατά τα λοιπά, αντιδιαστέλλοντας τη νομική θέση, το status για το οποίο μιλήσαμε, από τις πρακτικές που η ιδιότητα του πολίτη παρέχει,⁹ χωρίς πολύ κόπο μπορεί κανείς να εντοπίσει αρκετές ανισότητες και εντός της πολιτικής κοινότητας των ημεδαπών, με πρώτες αυτές που παραπέμπουν στο φύλο.¹⁰

Τώρα θα έρθουμε στη στρατηγική της αφομοί-

ωσης και αυτή της προστασίας. Η αφομοίωση (assimilation) είναι μια πολιτική διαδικασία που στοχεύει στην *όμοια* στράτευση των υποκειμένων στους κυρίαρχους κώδικες συμπεριφοράς αλλιά και στα ιδανικά μιας πολιτικής κοινότητας. Μέσα από την ανάδειξη της αναγκαιότητας εξομοίωσης και εξιδανίκευσης των επικυρίαρχων αξιών και πολιτισμικών αναφορών, συνεχώς δοκιμάζεται η εμπέδωση και γοητεία των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους: πόσο και ποιους μπορούν να πείσουν. Την ίδια στιγμή όμως, δοκιμάζεται ίσως εντονότερα η βούληση κάποιων ανθρώπων κοινότητων ή ανθρώπων να διατηρήσουν τα χαρακτηριστικά εκείνα που τις κάνουν ξεχωριστές ομάδες ή ξεχωριστούς ανθρώπους, διακριτές ή διακριτούς μέσα στην πολιτική κοινότητα. Η αφομοίωση δεν έχει πάντα ανάγκη τη βία. Είπαμε προηγουμένως πως η βιωτική ανάγκη στις μέρες μας έχει σημαντικότερο μερίδιο. Οι άνθρωποι, μοιλονότι θα ήθελαν να συγκρατήσουν αυτά που τους ενώνουν σε επίπεδο πολιτισμού, να διασώσουν τις κοινότητές τους δηλαδή, πολύ συχνά αντισταθμίζουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που τους παρέχει η υποδοχή τους στην *κοινωνία*,¹¹ ώστε να οδηγούνται και στην άνευ όρων προσχώρηση και αποδοχή των αξιών της τελευταίας. Ειδικά για τις πολιτείες που έχουν υιοθετήσει το γαλλικό ρεπουμπλικανικό μοντέλο, όπως η ελληνική, η προοπτική της αφομοίωσης είναι ο ασφαλέστερος δρόμος για την ένταξη των μειονοτήτων και μεταναστών στην πολιτική κοινότητα, για τη συμμετοχή τους σε αυτή και, προφανώς, για τη δυναμική τους απόλαυση του κοινωνικού πλούτου. Η στρατηγική της αφομοίωσης ουσιαστικά σηματοδοτεί και υπαγορεύει την εγκατάλειψη των ετεροτήτων στο όνομα της συμμετοχής και της ισότητας. Ωστόσο, θα ήταν αφελές

8. Πρβλ. Δ. Δημούλης, «Ιδιότητα του πολίτη και πολιτικά δικαιώματα. Λειτουργία και υπέρβαση μιας διαφοροποιητικής κατασκευής», Το δίκαιο της πολιτικής, *Μελέτες συνταγματικής θεωρίας και ερμηνείας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σσ. 157-201.
9. Κατά τη διάκριση του να είναι κανείς ή/και να ενεργεί ως πολίτης του A. Oldfield, *Citizenship and community: Civic republicanism and the modern world*, Routledge, Λονδίνο, 1990.
10. Έναντι άλλων, πρβλ. στην ελληνική βιβλιογραφία τις μελέτες σε: Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διοτίμα, *Το φύλο των δικαιωμάτων, Εξουσία, γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999 και Μ. Παντελίδου - Μαθούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας - Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Σαββάλας, Αθήνα, 2002, Ε. Βαρίκα, *Με διαφορετικό πρόσωπο - Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Κατάρτι, Αθήνα, 2000.
11. Παραπέμπουμε στην κλασική διάκριση μεταξύ κοινότητας και κοινωνίας του F. Tonnies, *Gemeinschaft und Gessellschaft*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969.

να πιστέψει κανείς ότι αυτή και μόνη η εγκατάληψη μπορεί να φέρει τα προηγούμενα, στο βαθμό που το κράτος δεν επεξεργάζεται πολιτικές ισότητας, στο βαθμό, τέλος, που οι ανισότητες ανάμεσα σε μετανάστες και γηγενείς είναι συστατικές των σχέσεων των δύο κοινοτήτων. Με άλλα λόγια, *καταρχήν* οι μετανάστες γίνονται δεκτοί μόνο ως άνισοι.

Σύμφωνα με τα προηγούμενα, η στρατηγική της αφομοίωσης των μεταναστών έχει δύο δρόμους: είτε επιχειρεί να αμβλύνει τις κοινωνικές ανισότητες, έτσι ώστε να κάνει και τη δουλειά της πιο εύκολη, είτε τις αφήνει στο απυρόβλητο. Η αδιαφορία απέναντι στην ανισότητα μπορεί να οφείλεται είτε στην ενδεχόμενη προσδοκία μιας προοδευτικής εξομάλυνσης των ανισοτήτων μέσω των μηχανισμών της αγοράς είτε στην πίστη ότι η ιδεολογική ακτινοβολία του έθνους είναι τόσο ισχυρή, που οι ανισότητες δεν θα εμποδίσουν την αφομοίωση. Η επιτυχία της συνταγής δεν είναι ωστόσο πάντα εξασφαλισμένη. Η Ευρώπη των εθνοτήτων την ακολούθησε, άλλοτε λιγότερο, άλλοτε περισσότερο, συνοδεύοντας όμως πάντα τα αφομοιωτικά της οράματα με πολιτικές αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου προκειμένου να καταστήσει πιο ελκυστικό το δρόμο της αφομοίωσης. Αυτό ισχύει και στην ελληνική περίπτωση με όλες τις μειονότητες που εξαρχής θεωρήθηκαν εντάξιμες στο έθνος.

Ωστόσο, η προοπτική της αφομοίωσης μέσω της άρσης των ανισοτήτων έχει ένα δομικό πρόβλημα: κοστίζει. Η νεοφιλελεύθερη εκδοχή ρεπουμπλικανικής αφομοίωσης που ακολουθείται αυτήν τη στιγμή στην Ευρώπη, και ειδικά στην Ελλάδα, απέναντι στους μετανάστες αδιαφορεί απέναντι στις ανισότητες υποσκάπτοντας τα θεμέλια της επιτυχίας της. Αυτό δεν φαίνεται να έχει καταλάβει το ελληνικό κράτος που για όλη τη δεκαετία του '90 έχει αφήσει τους αγοραίους μηχανισμούς αχαλίνωτους να καθορίζουν τους όρους της συμβίωσης των μεταναστών με τους γηγενείς. Το ίδιο

ακριβώς φαίνεται να πληρώνει σήμερα και το γαλλικό κράτος, που προσπαθεί με κατασταλτικούς νόμους να επιφέρει την αφομοίωση των μουσουλμανικών μεταναστευτικών κοινοτήτων, την ίδια στιγμή που χρόνιες πολιτικές αποκλεισμού καθιέρωσαν το πλέον εύφορο έδαφος για την περιχαράκωση και τη συντηρητική εσωστρέφεια των κοινοτήτων αυτών.¹² Με απλά λόγια, τα προβλήματα έχουν κοινωνικές και πολιτικές ρίζες, όχι πολιτισμικές. Το εάν τα κοινωνικά προβλήματα μπορούν να βρουν διέξοδο λύσης (και) με κανόνες απαγόρευσης συμπεριφορών είναι ζητούμενο που εκφεύγει των ορίων αυτού του κειμένου. Πάντως, μια τέτοιου είδους αντιμετώπιση είναι σίγουρα ομοιολογία ήττας.

Η τρίτη στρατηγική είναι αυτή της «προστασίας» των μεταναστών. Η χρήση των εισαγωγικών στη λέξη έχει τη σημασία της. Μπορούμε να εικάσουμε, ακολουθώντας τον προηγούμενο συλλογισμό, ότι η «προστασία» καταρχήν σηματοδοτεί την παροχή της δυνατότητας στις μεταναστευτικές ομάδες να διαφυλάξουν τις ετερότητές τους, θρησκευτικές, γλωσσικές ή όποιες άλλες. Και εδώ μπορούμε να ακολουθήσουμε την προηγούμενη διάκριση: αφενός, προστασία της διαφοράς με παράλληλη πολιτική άρσης των κοινωνικών ανισοτήτων και, αφετέρου, προστασία της διαφοράς με τις κοινωνικές ανισότητες στο απυρόβλητο. Το πιο ανοικτό έθνος στον κόσμο, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, παρέχει μια σημαντικότερη ιστορική εμπειρία της δεύτερης προοπτικής, εξ ου και στις Η.Π.Α. δοκιμάστηκαν εκ των υστέρων, ενίοτε με επιτυχία, οι πολιτικές των θετικών διακρίσεων υπέρ των μειονοτήτων και μεταναστών, όροι που εκεί και ιστορικά παραπέμπουν στις ίδιες σημασίες: οι μειονότητες σήμερα είναι οι μη αφομοιωμένοι ή μη αφομοιώσιμοι μετανάστες.

Η Ευρώπη μας έχει παράσχει παραδείγματα και των δύο δρόμων, στις αναφορές των οποίων δεν θα επιμείνουμε. Θα πρέπει υπαινικτικά και μόνο να προβληματίσει το πώς ένα τόσο περιχαράκωμένο

12. Ο Νόμος 228/2004 που τροποποιεί τον ισχύοντα γαλλικό Κώδικα Εκπαίδευσης προβλέποντας στα δημόσια σχολεία την απαγόρευση συμβόλων ή ενδυμάτων με τα οποία δηλώνεται εμφατικά η ένταξη σε θρησκευτική κοινότητα εντάσσεται κατεξοχήν σε αυτή την κατηγορία. Πρβλ. στην ελληνική βιβλιογραφία τη μελέτη του Γ. Καραβοκύρη, «Η Laïcité σε κρίση: υπόθεση "Fouillard islamique" (1989-2004)» υπό δημοσίευση σε: *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Οκτώβριος 2004.

και στατικό πρότυπο εθνικής αυτοαντίληψης, όπως το γερμανικό, που ως πρόσφατα αρνιόταν σθεναρά να εγκαταλείψει την απόλυτη ισχύ του δικαίου του αίματος, κατάφερε να παράσχει μάλλον πιο ολοκληρωμένα εκέγγυα κοινωνικής ένταξης στους μετανάστες από ό,τι το ρεπουμπλικανικό πρότυπο της Γαλλίας, το οποίο και πιο δημοκρατικό ανατίρρητα είναι και πιο ανοιχτό. Αυτό εξάλλου αποδεικνύει πως η συνήθης αντιπαράθεση ουσιοκρατικών θέσεων του ενός μοντέλου έναντι του άλλου, του «γερμανικού» έναντι του «γαλλικού», δεν μπορεί να οδηγήσει και σε ασφαλή συμπεράσματα. Όπως καίρια έχει υποστηριχτεί, «το να χαρακτηρίζει κανείς τη γαλλική και τη γερμανική παράδοση της ιδιότητας του πολίτη και του έθνους με όρους προκατασκευασμένων εννοιολογικών ζευγαριών, όπως οικουμενισμός και παράδοση, κοσμοπολιτισμός και εθνοκεντρισμός, ορθολογισμός του Διαφωτισμού και ανορθολογισμός του Ρομαντισμού, είναι σαν να περνά από απόδοση ιδιοτήτων στην καρικατούρα».¹³

Ο ατελής ελληνικός ιακωβινισμός: οι μετανάστες «ούτε ξένοι, ούτε Έλληνες»

Αφήνοντας πάντως κρατούμενο το ερώτημα αυτό, θα έρθουμε πάλι στο ζήτημα της προστασίας των μεταναστών στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Εάν «προστασία» των μεταναστών σημαίνει η παροχή της δυνατότητας στους ανθρώπους να διαφυλάξουν τις ιδιαιτερότητές τους, να «διατηρήσουν τα χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν από την πλειοψηφία», όπως είχε πει το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, τότε τα πράγματα είναι μάλλον δύσκολα για τους μετανάστες στη χώρα μας. Για να γίνουμε πιο σαφείς: ο εύκολος και γρήγορος δρόμος για την ένταξη στην ελληνική πολιτική κοινότητα είναι η ενσωμάτωση στις κυρίαρχες αναφορές και αξίες της, δηλαδή η απεμπόληση στο δημόσιο χώρο (όχι όλων) των

ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών, (αλλά σίγουρα αυτών) που είναι ή φαίνονται ανταγωνιστικά ως προς αυτήν. Με απλά λόγια, όσο ενδεικτική είναι η σχετική (για τα ελληνικά δεδομένα) ευκολία με την οποία οι Φιλιππινέζοι ή οι Πολωνοί έκαναν σχολεία και εκκλησίες, είναι και η δυσκολία να γίνει τζαμί στην Αθήνα ή αλβανικό σχολείο. Και αυτό, μολονότι το τζαμί είναι αίτημα αιώνων πλέον,¹⁴ ενώ το αλβανικό σχολείο θα κάλυπτε μαθησιακές ανάγκες πολύ περισσότερων παιδιών. Κατ' ακοιουθία της γαλλικής, η ελληνική πολιτική κοινότητα φέρει ανεξίτηλη τη σφραγίδα ενός κλασικού ιακωβινισμού, υπό την έννοια ότι η υπαγωγή σε αυτή σηματοδοτεί και την εξαφάνιση οποιουδήποτε διαμεσοθλαβτικού σώματος ή μορφώματος ανάμεσα στο κράτος και το άτομο.¹⁵ Με αυτή την έννοια, το ελληνικό μοντέλο της αφομοίωσης είναι αρκετά γενναιόδωρο ή μάλλον είναι ασύγκριτα περισσότερο γενναιόδωρο από οποιοδήποτε άλλο δυνητικά εφαρμόσιμο στη χώρα, τουλάχιστον με βάση την ιστορική εμπειρία του 20ού αιώνα. Δοκιμάστηκε, όπως είδαμε στην αρχή αυτού του κειμένου, με σχετική επιτυχία απέναντι στις μειονότητες που κρίθηκαν εντάξιμες στην πολιτική κοινότητα των Ελλήνων. Η βία και ο καταναγκασμός που ασκήθηκε σε αυτές τις ομάδες δεν ήταν δίχως αντίκρισμα: στο βαθμό που αποδέχτηκαν να αφήσουν στη λήθη την ετερότητά τους, το ελληνικό κράτος αποδείχτηκε όσο φιλόξενο ήταν ή δεν ήταν με τους υπόλοιπους Έλληνες. Εάν πάλι όχι, η φιλοξενία έπαυε δίνοντας τη θέση της στο διωγμό και την καταστολή.

Μιλήσαμε για έναν κλασικό ιακωβινισμό, ο οποίος επιβεβαιώνεται και από το ότι η προηγούμενη διαδικασία που ακολουθήθηκε στην Ελλάδα, δεν αποτελεί κάποια ειδική αμιγώς ελληνικής έμπνευσης περίπτωση, αλλά ουσιαστικά παραπέμπει σε εφαρμοσμένες μεθόδους εθνικής και πολιτειακής συγκρότησης που εφαρμόστηκαν στην Ευρώπη, εμπνεόμενες από την ακτινοβολία του 1789.

13. R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard, Harvard University Press, 1992, σ. 2.

14. Πρβλ. αναλυτικά στη συμβολή του Κ. Τσιτσουλίου στο βιβλίο: «Η Ελλάδα της Μετανάστευσης», Επιμέλεια: Μίητος Παύλου-Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2004.

15. Πρβλ. στη σχετική ανάλυση του I. Wallerstein, "Citizens All? Citizens Some! The Making of the citizen" σε: *Comparative Studies in Society and History*, Volume 45/4, 2003, σσ. 650-679.

Ωστόσο, ο ελληνικός ιακωβινισμός είναι ατελής. Εάν η κλασική εκδοχή της ιδεολογίας αυτής θέλει το έθνος να μεσολαβεί αποκλειστικά μεταξύ ατόμου και κράτους, η ελληνική της ιδιοτυπία έχει μια πρόσθετη αξίωση: την επιπρόσθετη μεσολάβηση του (ορθόδοξου) γένους. Η συγκρότηση της ελληνικής πολιτικής κοινότητας προσφεύγει στις στρατηγικές της αφομοίωσης, διότι δεν μπορεί να διανοηθεί μη αφομοιωμένους πολίτες, ωστόσο, από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να διανοηθεί ότι κάποιοι πολίτες είναι αφομοιώσιμοι. Αυτοί είναι οι άνθρωποι που δεν υπάγονται στο ορθόδοξο γένος. Ο λόγος κατεξοχήν για τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, η οποία από το 1923 διάγει το βίο της περιχαρακωμένη σε ένα σύστημα προστασίας που παρέσχε η Σύμβαση της Λοζάνης, βασιζόμενο στον καταμερισμό των ανθρώπων σύμφωνα με τη θρησκευτική τους υπαγωγή. Έτσι, ασυνείδητα αλλά προφανώς, καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η ελληνική έννομη τάξη αναπαράγει στις σύγχρονες της δομές το σύστημα των αυτοδιοικούμενων θρησκευτικών κοινοτήτων (μιλήτ) που κληροδότησε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πώς αλλιώς μπορεί να δικαιολογηθούν, έναντι πολιτών άλλων, οι —πρωτοφανείς ακόμη και για τον ισλαμικό κόσμο— δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του θρησκευτικού ηγέτη της μειονότητας, ο οποίος αναλαμβάνει την επίλυση υποθέσεων κληρονομικού και οικογενειακού δικαίου, όχι σύμφωνα με τον αστικό κώδικα, αλλά με το ισλαμικό δίκαιο; Και μάλιστα, αυτή η αρμοδιότητα δεσμεύει τους μειονοτι-

κούς, οι οποίοι ως και το 2000 ακόμη δεν μπορούσαν να απευθύνονται για τέτοια ζητήματα στα ελληνικά δικαστήρια.¹⁶

Εάν λοιπόν δεν γίνει αντιληπτή η συστατική σημασία που έχει για το ελληνικό έθνος το ορθόδοξο γένος, το οποίο με τη σειρά του εμπεριέχει την κληρονομιά του οθωμανικού μιλήτ,¹⁷ θα δυσκολευτούμε πολύ να καταλάβουμε την ελληνική πολιτική ιστορία. Στην Ελλάδα, οι όροι «ιθαγένεια», «υπηκοότητα» και «ιδιότητα του πολίτη» έχουν ακριβώς την ίδια σημασία.¹⁸ Αποδίδουν το περιεχόμενο που η τελευταία, δηλαδή η «ιδιότητα του πολίτη», αντανακλά με τον πιο εύστοχο τρόπο, απαλλαγμένη, όπως θα δούμε παρακάτω, από το ιστορικό βάρος της κληρονομιάς του (ορθόδοξου) γένους και την αντίστοιχη αυταρχική εννοιολογική φόρτιση του όρου «υπηκοότητα» (υπό+ακοή) συσχετιζόμενη με τη μοναρχική του προέλευση.¹⁹ Μόλις στη δεκαετία του '90, εισάγεται στο ελληνικό λεξιλόγιο, ο όρος «ιδιότητα του πολίτη» κατ' ακολουθίαν του βρετανικού citizenship,²⁰ πλην όμως, εάν εξαιρέσει κανείς κάποιες σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, ο όρος αυτός μάλλον δεν φαίνεται ακόμη σε θέση να ιδιοποιηθεί το χώρο που η «ιθαγένεια» σταθερά κατέχει στον επίσημο θεσμικό λόγο και το λόγο του νόμου.

Η χρήση του όρου «ιθαγένεια» είναι βαθιά χαραγμένη στην ελληνική πολιτική ιστορία διότι παραπέμπει στον πολυσήμαντο χαρακτήρα του ορθόδοξου γένους, της θρησκευτικής κοινότητας των επαναστατημένων ορθόδοξων που σταδιακά εθνι-

16. Για τις αρμοδιότητες του μουφτή στην Ελλάδα, πρβλ. αναλυτικά στις αποκαλυπτικές μελέτες του Κ. Τσιτσελίκη σε: Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας*, «Η θέση του μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη», Κριτική, ΚΕΜΟ 2, Αθήνα, σσ. 271-330, *Νομοκανονικά*, 2002/1, σσ. 101-116, «Η συνθήκη των Αθηνών στην προκρούστεια κλίνη. Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα» και *Νομοκανονικά*, 2003/2, σσ. 49-65, καθώς και στο σχολιασμό μιας απόφασης του Πρωτοδικείου Θηβών που για πρώτη φορά αποδέχεται το δικαίωμα των μουσουλμάνων να δικάζονται σύμφωνα με το ελληνικό αστικό δίκαιο το 2000 «Ο μουφτής ως ιεροδίκης. Με αφορμή την απόφαση 405/2000 Μονομελές Πρωτοδικείο Θήβας» *Νομικό Βήμα* 49, 2001, σσ. 583-593.

17. Πρβλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Μιλήτ, ορθόδοξο γένος, έθνος», *Ο Πολίτης*, τ. 104, 2002, σσ. 23-27.

18. Ζ. Παπασιώπη-Πασιά: «Ιθαγένεια-Υπηκοότητα. Δύο όροι με μονοσήμαντο περιεχόμενο; Η ελληνική ιθαγένεια. Η ευρωπαϊκή ιθαγένεια» σε: Επετηρίδα Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, 1992, σσ. 35 επ.

19. Το 1833, σε ένα από τα πρώτα διατάγματά του, ο Όθωνας καλεί τους «ημέτερους υπηκόους, νομίμου ηλικίας άρρενες» να ορκιστούν στο Βασίλειό. Πρβλ. Α. Παντελής, Σ. Κουτσουμπίνας, Γ. Γεροζήσης (επιμ.), *Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας*, τ.1, 1821-1923, Αθήνα, 1993, σ. 161. Πρβλ. για τη μοναρχική προέλευση του όρου επίσης: Γ. Παπαδημητρίου, «Το Σύνταγμα και η εκούσα αποβολή της ιθαγένειας» σε: *Το Σύνταγμα*, 1979, σ. 419.

20. Το 1950, ο βρετανός κοινωνιολόγος T.H. Marshall επεξεργάστηκε την ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη στην κλασική του πραγματεία *Citizenship and Social Class*, Pluto Press, Λονδίνο, 1992. Ελλ. μτφ. T.H. Marshall - T. Bottomore, *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*, Gutenberg, Αθήνα, 1995.

21. Πρβλ αναλυτικά: Δ. Δημούλης, «Λαός, έθνος και πολίτες στην ελληνική συνταγματική ιστορία» σε: *Το Δίκαιο της Πολιτικής*, ό.π., σσ. 367

κοποιείται.²¹ Στη συστατική διάκριση ημεδαπού/αλλοδαπού,²² το δίκαιο της ελληνικής ιθαγένειας εισάγει, στο όνομα του γένους, την επιπρόσθετη τομή ομογενούς/αλλογενούς τα όρια της οποίας τελούν υπό μια συνεχή πολιτική διαπραγμάτευση. Οι πιο συναρπαστικές πτυχές της ιστορίας της ελληνικής ιθαγένειας αφορούν αυτήν ακριβώς τη διαπραγμάτευση.²³ Η θλιβερή ιστορία των αφαιρέσεων της ελληνικής ιθαγένειας ως το τέλος του 20ού αιώνα, βρίσκει σε αυτήν ακριβώς τη διάκριση το νομικό της έρεισμα.²⁴

Στην Ελλάδα συναντώνται όλοι οι πιθανοί συνδυασμοί των ανωτέρω σημασιών. Στην αραγή εικόνα του ημεδαπού-ομογενούς εισάγεται η εξόχως αποκαλυπτική εξαίρεση του ημεδαπού-αλλογενούς, που αναφέρεται στα πρόσωπα που ανήκουν σε μειονότητες στην Ελλάδα και σε πολιτογραφημένους ως Έλληνες, ενώ ο κατά κανόνα αλλογενής αλλοδαπός συνοδεύεται από τον ομογενή αλλοδαπό, δηλαδή τον εκτός συνόρων Έλληνα, μειονοτικό ή μετανάστη.

Εάν λοιπόν το ελληνικό κράτος για ιδεολογικούς και ιστορικούς λόγους δυσκολεύεται να θεωρήσει ότι κάποιοι δικοί του πολίτες είναι αφομοίωσιμοι, είναι αυτονόητο ότι αυτές οι δυσκολίες επανεμφανίζονται, διαθλώνται και μεγεθύνονται στις περιπτώσεις των μη πολιτών, δηλαδή των μεταναστών. Και μάλιστα, μεταναστών των οποίων η παρουσία στην Ελλάδα αναμοχλεύει απειθές αλυτρωτισμού από την πρόσφατη ελληνική ιστορία.

Εδώ ακριβώς εντοπίζεται και ο ατελής χαρακτήρας του ελληνικού ιακωβινισμού: Γάλλος μπορεί να γίνει ο οποιοσδήποτε αρκεί να εμπνέεται από τα ιδανικά της πατρίδας κ.λπ. Για την ελληνική αντίληψη, ο Τούρκος Έλληνας δεν γίνεται, παρά μόνο εάν βαφτιστεί, όπερ και συστηματικώς εγένετο για πολλούς έλληνες μουσουλμάνους, από τη στιγμή που συγκροτήθηκε η πολιτεία της Ελλάδας. Εδώ επίσης εντοπίζεται και η δομική αντίφαση του ελληνικού μοντέλου: από τη μια πλευρά, βλέπει στην αφομοίωση το μονόδρομο για την κοινωνική ένταξη, ενώ από την άλλη, πεισματικά την αρνείται για κάποιους, στο όνομα της ακτινοβολίας της προεθνικής, οργανικής και στατικής κατηγορίας του γένους. Η προσκόλληση στο ιδεολογικό άρμα του 1789 σκοντάφτει αναπόδραστα στην εθνοπολιτισμική αντίληψη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινότητας, που η Ελλάδα δανείζεται σχεδόν απόφα από τη γερμανική παράδοση, προσαρμόζοντάς τη στο βαλκανικό μετασθωμανικό περιβάλλον.

Το αδιέξοδο είναι μοιραίο για τους μετανάστες: ούτε ξένοι μπορούν να μείνουν ούτε Έλληνες μπορούν να γίνουν. Οι ρυθμοί πολιτογραφήσεων (αλλογενών αλλοδαπών) στην Ελλάδα είναι οι πιο αργοί στην Ευρώπη. Οι προσπαιτούμενες χρονικές προϋποθέσεις παραμονής είναι οι υψηλότερες στο δυτικό κόσμο, μαζί με τις προϋποθέσεις που έχει επιβάλει η Ελβετία. Σύμφωνα με το άρθρο 6 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας,²⁵ για την πλήρωση των απαραίτητων όρων πρόσβασης στην πολι-

εν. και L. Baltiotis, "Dual citizenship in Greece: Stability and changes. Itineraries between *raison d'Etat* and realism" (αδημοσίευτη μελέτη).

22. Ερείσματα και ίχνη της οποίας εντοπίζουμε σε όλα τα σημεία της πυραμίδας της εθνικής έννομης τάξης. Το Β' Μέρος του Ελληνικού Συντάγματος του 2001 που αναφέρεται στα Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα μετρά δεκαοκτώ αναφορές θετικά («κάθενας έχει δικαίωμα ...», «όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια ...») ή αρνητικά διατυπωμένες («κανένας δεν στερείται ...») με καθολικό τρόπο, ενώ, αντίστροφα, σε οκτώ περιπτώσεις ο συντακτικός νομοθέτης επιφυλάσσει την άσκηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων αποκλειστικά στους Έλληνες. Εν παραδείγματι, είναι χαρακτηριστικό αυτή η κατανομή, μοιραίοι αδιαμφισβήτητα τοποθετεί το ελληνικό Σύνταγμα ανάμεσα στα πλέον φιλελεύθερα σε ό,τι αφορά την απόδοση δικαιωμάτων στους αλλοδαπούς, εισάγει την κατοχή της ελληνικής ιθαγένειας ως διαφοροποιητική ρήτρα στην προστασία του δικαιώματος στη συνάθροιση (άρθρο 11) και στο συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 12). Εξ ορισμού λοιπόν, το ελληνικό, όπως το οποιοδήποτε δίκαιο της ιθαγένειας υπάρχει μαζί με ένα δίκαιο αλλοδαπών και έτσι σηματοδοτεί το συστατικό του δίπολο ένταξη/αποκλεισμός. Πρβλ. αναλυτικά στη μελέτη μας, «Περιπέτειες της ελληνικής ιθαγένειας: ποιος (δεν) έχει τα "προσόντα" να είναι Έλληνας» *Θέσεις*, τεύχος 87, 2004, σσ. 61-90.
23. Πρβλ. στη συμβολή του Λ. Μπαλτσιώτη στο βιβλίο: «Η Ελλάδα της Μετανάστευσης», Επιμέλεια: Μίλτος Παύλου-Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2004.
24. Πρβλ. αναλυτικά για το ζήτημα των στερήσεων ιθαγένειας σε μειονοτικούς και κομμουνιστές σε: Τ. Κωστόπουλος, «Αφαιρέσεις ιθαγένειας. Η σκοτεινή πλευρά της νεοελληνικής ιστορίας (1926-2003)», *Σύγχρονα Θέματα* 83/2003 και Λ. Μπαλτσιώτης, «Η ιθαγένεια στον Ψυχρό πόλεμο», Μ. Τσαπόγας, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), 1953-2003: *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα από το τέλος του εμφυλίου στο τέλος της μεταπολίτευσης*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2004.
25. Όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 58 του Ν. 2910/00.

τογράφηση απαιτούνται δέκα χρόνια νόμιμης συνεχούς παραμονής στη χώρα την τελευταία δωδεκαετία και η καταβολή του αστρονομικού, για τις σχέσεις κράτους-πολίτη, παράβολου των 500.000 δρχ. Στο μεταξύ, εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες έχουν ήδη κλείσει τα πρώτα χρόνια παραμονής τους στη χώρα «παρانونόμως», οπότε ο χρόνος μέτρησης της δεκαετίας ουσιαστικά ξεκινά πολύ μετά την άφιξή τους. Και βέβαια, ακόμη και τότε, η πολιτογράφηση κάθε άλλο παρά σίγουρη είναι, καθώς απολύτως υπαγόμενη στη διακριτική ευχέρεια του υπουργείου Εσωτερικών. Το «Έλληνας γεννιέσαι, δεν γίνεσαι» δεν είναι γραφικός ιδιωτισμός του Νομάρχη Θεσσαλονίκης. Είναι ο κανόνας της ιδιότητας του πολίτη στην Ελλάδα. Ακόμη και οι προσπάθειες των ανθρώπων να αφομοιωθούν εθνικά έχουν ένα όριο, βρισκόμενες αντιμέτωπες με αυτή την οντολογική άρνηση. Τι άλλο μπορεί να σημαίνει η άρνηση της τοπικής κοινωνίας να σηκώσει την ελληνική σημαία ο αριστούχος αλβανός μαθητής; Μπορεί να σημαίνει και ζήλια, καθώς είναι «αλβανός αριστούχος» και όχι απλά «αλβανός». Σε όλες τις περιπτώσεις πάντως, «έλληνας δεν είναι».²⁶

Υπαιτιοί για διέξοδο: «και ξένοι και έλληνες»

Πέραν των ρατσιστικών συνδηλώσεών του, το «έλληνας δεν είναι» φανερώνει μια ανιστόρητη στατικότητα. Ναι μεν η κοινότητα των Ελλήνων αναπαράγεται σταθερά με βάση το δίκαιο του αίματος, ωστόσο στην Ελλάδα ποτέ δεν μπόρεσαν να στεριώσουν θεωρίες βιολογικού ρατσισμού που απροσημάτιστα αποδίδουν στο αίμα εθνικούς προσανατολισμούς. Αυτό δεν συνέβη επειδή «οι έλληνες δεν είναι ρατσιστές», όπως οι ίδιοι αρέ-

σκονται να πιστεύουν, αλλά επειδή το «ελληνικό» αίμα ήξερε πως είχε πάντα ανάγκη μεταγγίσεων από («αλβανικά» και «σλαβικά») αίματα της ίδιας (ορθόδοξης) ομάδας για να κρατηθεί ζωντανό. Να χρησιμοποιήσουμε μια ακόμη μεταφορά, οι Έλληνες πάντα έβραζαν «νερό στο κρασί τους» έστω και εάν η εθνικώς ορθή εκδοχή του παρελθόντος τους το αποκρύπτει. Οι επιδόσεις πάντως είναι σίγουρα αξιοθαύμαστες, καθώς οι νέες «επιμιξίες» κατά την έκφραση του Παπαρηγόπουλου²⁷ αντέχουν στο χρόνο και δεν διαφέρουν σε τίποτε από το «πρωτότυπο».

Το ζητούμενο σήμερα, στην Ελλάδα της μετανάστευσης, είναι να ανιχνεύσουμε το πόσο έχει ενθλιωθεί η ελληνική κοινότητα ώστε να δεχτεί μη ορθόδοξες μεταγγίσεις. Τα αδιέξοδα έχουν λύσεις που υπαγορεύονται, εάν μη τι άλλο, από τις ανάγκες. Το μεταναστευτικό φαινόμενο πυροδοτεί τον εθνικισμό και το ρατσισμό, πλην όμως δρομολογεί ανέλληστους ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας, αναζωογόνηση της υπαίθρου, ανάσες στο ασφαλιστικό σύστημα, ελπίδες νεότητας σε μια Ελλάδα που γερνάει κ.λπ. Με αυτή την έννοια, η εποχή της μετανάστευσης σηματοδοτείται και από ένα νέο δεδομένο που δεν υπήρχε στην εποχή των εθνοτήτων: την άμβλυνση της ανταγωνιστικότητας κάποιων εθνικών ταυτοτήτων, ακριβώς επειδή οι ίδιες οι ανάγκες της επιβίωσής τους το απαιτούν. Εξάλλου, τίποτε δεν μένει αναλλοίωτο και στατικό. Και αυτό μας το δείχνει μια διείσδυση στην ιστορία των εθνών. Η ιστορία αυτή όμως, κατά κανόνα, δεν αρέσει στα έθνη. Όπως, για παράδειγμα, οι Αλβανοί της Ελλάδας έγιναν Έλληνες τον 19ο αιώνα, έτσι γίνονται και πολλοί Αλβανοί στον 21ο. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που κάποιοι Έλληνες της Αλβανίας έγιναν Αλβανοί τον 20ό αιώνα ή κάποιοι Έλληνες και Αλβανοί έγιναν Αμερικανοί στον

26. Εικάζω ότι πολλοί γονείς θα ήθελαν να βλέπουν τα παιδιά τους σημαιοφόρους αντί για άλλα, δεν διανοούνται ωστόσο και να αντισταθούν στις αποφάσεις του σχολείου. Οι διαμαρτυρίες στην υπόθεση Τσενάι καθώς και οι αντιδράσεις της ελληνικής πολιτείας αλλά και της αριστεράς είναι ενδεικτικές του αδιεξόδου που επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε. Για το ζήτημα πρβλ. αναλυτικά στη συμβολή της Λ. Βεντούρα στο βιβλίο: «Η Ελλάδα της Μετανάστευσης», Επιμέλεια: Μίλτος Παύλου-Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2004.

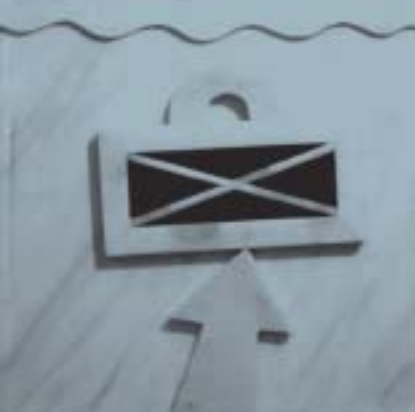
27. «Πολλοί μεταξύ ημών θεωρούσι την επιμιξίαν ως δυστύχημα μέγα, επιθυμούσι να αποδειχθή ιστορικώς ανύπαρκτος (πράγμα αδύνατον) και στοχάζονται παν άλλον ιστορικό σύστημα ανάξιον της ελληνικής φιλοτιμίας. (...) Τα μεγαλύτερα μεγαθυρήσαντα των εθνών υπήρξαν προϊόν τοιαύτης και έτι πλείονος επιμιξίας. (...) Μη μας ταραττή άρα η επιμιξία του νεώτερου ελληνικού έθνους μετά πολλών ξένων». Κ. Θ. Δημαράς, Κ Παπαρηγόπουλος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1976, σσ. 151 κ. 153.

ίδιο αιώνα. Η εθνική ταυτότητα, η οποία ούτως ή άλλως οικοδομείται συμπαγώς στους μύθους, συνεχώς ψάχνει νέα ακούσματα. Αυτό συμβαίνει σήμερα στην Ελλάδα της μετανάστευσης.

Η ελληνική πολιτική κοινότητα βρίσκεται σε μια ομοιογενή κρίσιμη και δύσκολη θέση. Να αποφασίσει τι θέλει, λαμβάνοντας υπόψη ότι ποτέ οι προσδοκίες και οι επιλογές της δεν θα γίνουν εξορκισμένης πραγματικότητας. Θέλει να κάνει Έλληνες ή να κρατήσει ξένους, που έχουν και το συγκριτικό πλεονέκτημα της περισσότερης εκμετάλλευσης, υπό το καθεστώς ομηρίας στο οποίο ζουν;²⁸ Η αφομοίωση είναι ένας δοκιμασμένος δρόμος: χρειάζεται να αναμετρηθούμε λίγο με τους ελληνικούς εθνικούς μύθους, για να συμψιθώσουμε με την πραγματικότητα. Η μετανάστευση στην Ελλάδα δείχνει ότι ο «ελληνισμός» βρίσκεται ενώπιον μιας νέας ανανσηματοδότησης, που αναγκαστικά παραπέμπει σε ένα πιο ανοιχτό και περιεκτικό περιεχόμενο. Ωστόσο, είναι βέβαιο πως η δυνητική αφομοίωση ενός σημαντικού τμήματος των μεταναστών στην ελληνική κοινότητα δεν μπορεί να οδηγήσει και στην αφομοίωση όλων αυτών των ανθρώπων. Κάποιοι θα παραμείνουν ξένοι.

Τελικά η ανατροπή δεν είναι όσο μεγάλη φαίνεται. Οι μετανάστες και ξένοι να μείνουν αν θέλουν, και Έλληνες να γίνουν, αν θέλουν. Μισός αιώνας σύγχρονης μεταναστευτικής εμπειρίας στη Δυτική Ευρώπη κάπως έτσι δεν καταλήγει;

28. Πρβλ. στο άρθρο της Χ. Χατζή στο βιβλίο: «Η Ελλάδα της Μετανάστευσης», Επιμέλεια: Μίλτος Παύλου-Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική, 2004.

Όψεις μιας μετέωρης μεταναστευτικής πολιτικής*

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης**

Η ελληνική πολιτική έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα αδρανής και απέναντι στο φαινόμενο της εισροής μεταναστών στη χώρα. Ο Ν. 1975/1991 έθεσε για πρώτη φορά τους όρους νομιμότητας για τα βασικά ζητήματα εισόδου, διαμονής και εργασίας για το σύνολο των μεταναστών. Ξανά το 1997 υιοθετήθηκαν ειδικοί όροι για τη νομιμότητα διαμονής και εργασίας με στόχο την ομαλοποίηση της μετανάστευσης και τη μείωση των ποσοστών παρανομίας, καθώς είχε γίνει σαφές ότι η νομιμότητα αποτελεί το κατώφλι για την κοινωνική ένταξη και τη μείωση της περιθωριοποίησης και της συναφούς εγκληματικότητας. Η εφαρμογή της διαδικασίας νομιμοποίησης των αλλοδαπών μεταναστών, των μη «ομογενών», άρχισε το 1998 (σύμφωνα με τα Πρ. Διατάγματα 358 και 359/1997) και κάλυψε ένα μεγάλο ποσοστό, όχι όμως ικανοποιητικό, του συνόλου των αλλοδαπών. Αντίθετα, οι «ομογενείς» ή «παλινοστούντες» έτυχαν μιας προνομιακής, αν και χαοτικής, πολιτικής απόδοσης ιθαγένειας. Η ανάγκη για εκσυγχρονισμό, μεγαλύτερη ευελιξία και μείωση της γραφειοκρατίας στις διαδικασίες «γέννησε» τον Ν. 2910/2001, ο οποίος αναθεωρήθηκε το 2002 (Ν. 3013/2002) ύστερα από παρέμβαση αρμόδιων φορέων και κυρίως του Συνηγόρου του Πολίτη, λόγω των ασαφειών και των κενών που είχε. Τα νομοτεχνικά προβλήματα όμως παρέμειναν -και κυρίως χωρίς να έχει χαραχτεί ξεκάθαρη μεταναστευτική πολιτική. Ύστερα από πιέσεις των

ενδιαφερόμενων φορέων υιοθετήθηκε ο Ν. 3386/2005, με τον οποίο ορίστηκε η τρίτη φάση νομιμοποίησης των μεταναστών. Παράλληλα «νοικοκυρεύτηκε» ο Κώδικας Ελληνικής Ιθαγένειας, σε τεχνικό κυρίως επίπεδο, χωρίς όμως θεαματικές βελτιώσεις στο περιεχόμενο και η μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα παρέμεινε χωρίς συγκροτημένη στόχευση και προσανατολισμό.

Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσε να πει κανείς ότι σε ό,τι αφορά το μεταναστευτικό ζήτημα στην Ελλάδα, αναδείχθηκαν κατά τα τελευταία χρόνια κυρίως, τα εξής μεγάλα θέματα:

Α) η νομιμότητα παραμονής και εργασίας των μεταναστών και η ωφέλεια ή μη της οικονομίας από την παρουσία τους,

Β) η δημόσια ασφάλεια και η εγκληματικότητα,

Γ) η προστασία των ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων των μεταναστών— κυρίως όσων διαβιούν σε συνθήκες ένδειας— και της παιδικής ηλικίας (υγεία, ασφάλεια, αξιοπρέπεια, δικαιώματα των εργαζομένων μεταναστών κ.λπ.).

Τα τρία παραπάνω συνιστούν φαινόμενα της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία μάλιστα προϋπήρχαν της δεκαετίας του 1990 και θα συνέχιζαν να υφίστανται ακόμη και εάν οι μετανάστες δεν είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Οι παρακάτω παρατη-

* Το κείμενο αυτό γράφτηκε τον Μάιο του 2007 αντλώντας υλικό από προηγούμενες εργασίες του συγγραφέα.

** Επίκουρος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, e-mail: kt@uom.gr

ρήσεις, όπως διατυπώνονται από τον Μίλτο Παύλου (Παύλου, 2005), αποτελούν σημαντικό βοήθημα στην αναζήτηση στέρεων απαντήσεων:

Α) Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της μαύρης εργασίας υπήρχε στην ίδια μεγάλη σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ένταση, μετρημένο στο 30-50% της επίσημης οικονομίας ήδη από τη δεκαετία του '70 (δηλαδή από τότε που υπάρχουν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία). Χαρακτηριστικά, σήμερα δεν υπάρχουν πλέον μετανάστες απασχολούμενοι χωρίς ασφάλιση, αλλά και γηγενείς Έλληνες. Όσο για την ωφέλεια της ελληνικής οικονομίας, αποδείχθηκε ότι η μετανάστευση αποτελεί το σωσίβιο της οικονομίας που συνέβαλλε αποφασιστικά για την ένταξη στην ΟΝΕ. Δηλαδή, αποδείχθηκε και στην ελληνική περίπτωση αυτό που διαπιστώνουν οι ερευνητές της μετανάστευσης και σε άλλες περιπτώσεις από τις αρχές ακόμη του 20ου αιώνα για τις συνέπειες της μετανάστευσης σε μια οικονομία: οι μετανάστες δεν κλέβουν θέσεις εργασίας, δημιουργούν καινούργιες.

Β) Η εγκληματικότητα είχε ήδη αρχίσει να ση-

μειώνει μεγάλη αύξηση από τις αρχές της δεκαετίας του '80 (κυρίως το 1983), ενώ χαρακτηριστικά είχε σταθεροποιηθεί ή και μειωθεί για κάποιες κατηγορίες αδικημάτων και περιοχές της χώρας, στα τέλη της δεκαετίας του '90, δηλαδή ακριβώς κατά τη χρονική στιγμή εκείνη στην οποία υπήρχαν περισσότεροι μετανάστες από ποτέ άλλοτε στη σύγχρονη Ελλάδα.

Γ) Σχετικά με το έλλειμμα της κοινωνικής προστασίας (ανεπαρκές σύστημα πρόνοιας, χαμηλός ή κάποτε ανύπαρκτος κοινωνικός μισθός) και του σεβασμού των δικαιωμάτων των εργαζομένων, αλλά και των πληθυσμών που δε διαθέτουν τα απαραίτητα μέσα βιοπορισμού, όπως και των ανηλίκων, αποτελεί ενθαρρυντικό οίονό ότι σήμερα γίνεται λόγος από επίσημα χείλη για την προοπτική της εισαγωγής και στην Ελλάδα του θεσμού του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος.

Στη συνέχεια, τα ελλείμματα της μεταναστευτικής πολιτικής, αλλά και τις εφαρμογές της, θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής (Τριανταφυλλίδου, 2005, Παύλου και Χριστόπουλος, 2004):¹

1. Βλ. επίσης, στο Ευρωπαϊκό Διάλογο για τη Μετανάστευση: <http://www.hlhr.gr>.

- Οι δυσκολίες και οι περιορισμοί στην εφαρμογή των δικαιωμάτων των μεταναστών (για παράδειγμα, οικογενειακή συνένωση)
 - Η καταχρηστική και ανεξέλεγκτη διαδικασία της διοικητικής απέλασης
 - Η απαξιώτικη αντιμετώπιση των μεταναστών από την αστυνομία και γενικότερα τη δημόσια διοίκηση
 - Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας γίνεται με ιδιαίτερα περιοριστικούς όρους με βάση το δικαίο του αίματος
 - Η πλημμελής προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων
 - Η απουσία διαλόγου και διαδικασιών συμμετοχής των αλλοδαπών στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν
 - Η απουσία θεσμικής συμμετοχής στις πολιτικές διαδικασίες (π.χ. δικαίωμα ψήφου στις εκλογές για την ανάδειξη των αρχών τοπικής αυτοδιοίκησης)
 - Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας γίνεται συχνά με ιδεολογικά κριτήρια μη νομικά ελέγχιμα
 - Δεν υπάρχει πρόνοια ρύθμισης του καθεστώτος των μεταναστών δεύτερης γενιάς, όχι μόνο ως προς το ζήτημα της άδειας παραμονής, αλλά κυρίως ως προς την απόκτηση ιθαγένειας
 - Διαφοροποίηση των αλλοδαπών μεταξύ «ομογενών» και «αλλογενών» με προνομιακή αντιμετώπιση των πρώτων
 - Μη προσδιορισμός στόχων και περιεχομένου των πολιτικών «ενσωμάτωσης» και «ένταξης»
 - Οι αναποτελεσματικές εγγυήσεις αναφορικά με την κατοχύρωση των δικαιωμάτων στην υγεία, την παιδεία και την κατοικία.

Υπάρχουν λύσεις στα προβλήματα;

Για να επιχειρήσει κανείς να δώσει λύσεις, με την πολιτική έννοια του όρου, θα πρέπει να αντιληφθεί μια σειρά ζητημάτων που αντίστροφα στην παρούσα συγκυρία αποτελούν μέρος του προβλή-

ματος. Καθώς η εθνική ιδεολογία εμφανίζεται ως ο καμβάς επί του οποίου το δίκαιο διαμορφώνεται σε συνάρτηση με την ιστορική συγκυρία, η διάκριση μεταξύ ελλήνων πολιτών και αλλοδαπών και ειδικά εκείνων που διακρίνονται σε αλλογενείς και ομογενείς, δομείται στη βάση της πλεονεκτικής μεταχείρισης των «εθνικά δικών μας». Σ' αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, εγγράφεται η αντίληψη σχετικά με τους αλλοδαπούς στην Ελλάδα (Βεντούρα, 1994), ιδιαίτερα μετά τη μαζική μετανάστευση που γνώρισε η Ελλάδα από το 1990 και η οποία επικάθεται έκτοτε στην ιστορική παρουσία μειονοτικών ομάδων. Σήμερα, περίπου το ένα δέκατο του πληθυσμού της χώρας διαφοροποιείται γλωσσικά, εθνικά και θρησκευτικά, χωρίς να διαθέτει την ελληνική ιθαγένεια. Απέναντι σ' αυτό το «νέο πρόβλημα», το δίκαιο κράτησε μια ιδιαίτερα συντηρητική στάση αναπαράγοντας ιδεολογικά στερεότυπα. Οι αρμόδιες κρατικές αρχές, και κυρίως οι αρχές της τοπικής αυτοδιοίκησης, δεν έπαιξαν το ρόλο της προώθησης πολιτικών κοινωνικής ένταξης και εξάλειψης μορφών αποκλεισμού στο πεδίο, εκεί που δοκιμάζονται καθημερινά οι αξίες της δημοκρατίας. Αντίθετα ενήργησαν ως σκληροί θεματοφύλακες των ορίων της ιθαγένειας, δηλαδή, των ορίων του «εμείς» απέναντι στους «άλλους». Η σύσταση του Συνηγόρου του Πολίτη προς το Δήμο Θεσσαλονίκης, ως προς την εκπλήρωση της λειτουργίας μιας δημόσιας αρχής σε σχέση με τα φαινόμενα διακρίσεων και ρατσισμού στην τοπική κοινωνία, υποδηλώνει το τεράστιο χάσμα που χωρίζει την πραγματικότητα από τους όρους που συγκροτούν την κοινωνική αλληλεγγύη ως το δέον υπόβαθρο για την οικοδόμηση μιας κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς:

Να επικεντρώσει την προσοχή του ο Δήμος Θεσσαλονίκης και τα όργανά του σε ζητήματα που αφορούν στον κοινωνικό αποκλεισμό και ρατσισμό, καθώς η πόλη φιλοξενεί κατοίκους προερχόμενους από διαφορετικές κοινωνικές, αλλιά και εθνο-

2. Από το «Πόρισμα για τη στάση και τις αποφάσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης σχετικά με την εγκατάσταση μονάδας του ΚΕΘΕΑ στα Λαδάδικα Θεσσαλονίκης» μετά από αυτεπάγγελτη έρευνα, Συνήγορος του Πολίτη, Μάιος 2001. Ευχαριστώ θερμά τον Μίλτο Παύλου για την παραχώρηση της έκθεσης.

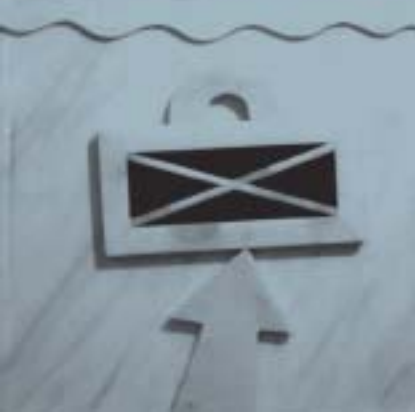
πολιτισμικές ομάδες, οι οποίοι απολαμβάνουν ισότιμα τα ίδια δικαιώματα ως πολίτες και κάτοικοί της. [...]

Η υποχρέωση των δημοσίων αρχών, όχι απλώς να μη διατυπώνουν κρίσεις ή να χρησιμοποιούν εκφράσεις που συνεπάγονται διακρίσεις, αλλά να αποθαρρύνουν ανάλογες κοινωνικές στάσεις των πολιτών και να τους ενημερώνουν κατάλληλα, απορρέει από το γεγονός ότι τα θύματα διακρίσεων και αποκλεισμού είναι φορείς ανθρωπίνων, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως όλοι οι πολίτες. Έτσι, κατ' εξοχήν και κατά μείζονα λόγο είναι οι δημόσιες αρχές, όπως εν προκειμένω η Τοπική Αυτοδιοίκηση, εκείνες οι οποίες **αμερόληπτα** πρέπει να διασφαλίζουν τη δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων αυτών. Δηλαδή, να βρίσκονται σε ιδιαίτερη εγρήγορση όταν αυτή η δυνατότητα απειλείται ή τίθεται υπό συζήτηση, είτε λόγω άγνοιας, είτε λόγω ιδιοτέλειας και σύγκρουσης συμφερόντων ανάμεσα στα μέλη των κοινωνικών ομάδων, **αξιώνοντας από όλους τους πολίτες την εκκλήρωση του χρέους της κοινωνικής αλληλεγγύης**.²

Μια νέα αντίληψη αναφορικά με την αντιμετώπιση της εθνογλωσσικής ετερότητας, ανεξάρτητα από την ιθαγένεια πρέπει αναπτυχθεί και να μετασχηματιστεί σε δίκαιο, το οποίο θα λαμβάνει υπόψη του τις σχέσεις των ανθρώπων με τον τόπο (jus soli) στον οποίο πλέον ζουν και όχι τους δεσμούς αίματος (jus sanguinis), οι οποίοι δημιουργούν κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχίες με ιδεολογικά κριτήρια. Το δίκαιο έτσι θα μπορούσε να συμβάλει στην ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων, της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού. Διαφορετικά, η εθνογλωσσική διαφορά κινδυνεύει να μετατραπεί σε πεδίο οικονομικών και κοινωνικών ανταγωνισμών διαχωρίζοντας τους κατοίκους μιας πόλης σύμφωνα μ' αυτές τις διαχωριστικές γραμμές. Η γκετοποίηση στο χώρο με βάση τέτοιες διαφοροποιήσεις αναμφίβοτα αποτελεί εξαρχής υπονόμηση κάθε προσπάθειας για την οικοδόμηση κοινωνικής ειρήνης και συνοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεντούρα, Λ. (1994). *Μετανάστευση και έθνος*. Αθήνα: Μνήμων, σ. 89.
- Παύλου, Μ. (2005). *Η δυναμική της τοπικής κοινωνίας και η πρόκληση της μετανάστευσης: «έκτακτη ανάγκη» ή «κοσμογονία»;* Δημοσίευτη εργασία
- Παύλου, Μ. και Χριστόπουλος, Δ. (2004). *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ
- Τριανταφυλλίδου, Α. (2005). *Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: Προβλήματα και κατευθύνσεις*, Κείμενα πολιτικής Νο 6. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ
- Συνήγορος του Πολίτη (Μάιος 2001). «Πόρισμα για τη στάση και τις αποφάσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης σχετικά με την εγκατάσταση μονάδας του ΚΕΘΕΑ στα Λαδάδικα Θεσσαλονίκης».

Οι Έλληνες της Αλβανίας¹ στην Ελλάδα*

Μίλτος Παύλου**

1. Η κάθοδος στην Ελλάδα

Η τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα χαρακτηρίστηκε από την κάθοδο ενός μεγάλου μέρους της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας στην Ελλάδα. Τα κύματα αυτής της παλιννόστησης/μετανάστευσης ακολούθησαν σε γενικές γραμμές τα αντίστοιχα μεταναστευτικά ρεύματα από την Αλβανία, αν και με κάποιες διαφοροποιήσεις που έχουν να κάνουν κυρίως με τις πολιτικές της ελληνικής πολιτείας απέναντι στην ομάδα.²

Η πρώτη κάθοδος, η οποία ήταν περισσότερο σποραδική χωρίς να συνιστά ένα κύμα καθαυτό,

έγινε από Έλληνες της Αλβανίας, οι οποίοι είχαν υποστεί τη βία και τις διώξεις του Αλβανικού κράτους και είχαν καταφύγει στην Ελλάδα με κίνδυνο ζωής πριν από την πτώση του καθεστώτος. Η ουσιαστική διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση από το ελληνικό κράτος, σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της μειονότητας που έμελλε να προστρέξουν στη «μητροπολιτική» Ελλάδα τα επόμενα χρόνια, ήταν η μεγαλύτερη ευκολία στην απόκτηση άδειας παραμονής και εργασίας, άλλων διευκολύνσεων, αλλά και της ιθαγένειας.

1. Η σύνθετη ονομασία της ομάδας εμφανίζεται για πρώτη φορά σε αυτό το συλλογικό έργο. Όσο τα μέλη της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας βρίσκονταν εντός των συνόρων της χώρας της οποίας είναι πολίτες, το ελληνικό εθνοτικό ανήκουν που τους χαρακτήριζε ως πλεονέκτημα/μειονέκτημα από τους άλλους Αλβανούς πολίτες, αποσπά μοιραία την προσοχή κάθε ανάλυσης που επικεντρώνει στην κατάσταση της διακριτής ομάδας ως τέτοιας. Στο βαθμό μάλιστα, που αυτή η ξεχωριστή ιδιότητα υπήρξε καθοριστική για τα μέλη της, και μέσα από την οπτική γωνία της χώρας-πατρίδας, η μειονοτική θέση αποτελεί το κρίσιμο συστατικό για την κατασκευή της ταυτότητας, ως «κοινωνικής επιτέλεσης στο χώρο» — δηλαδή ως στρατηγικής για την κατασκευή, την προβολή και την αναγνώριση μιας εθνοτικής ταυτότητας (βλ. Βέικου, σελ.304).

Όταν οι «Έλληνες μειονοτικοί» μεταναστεύουν στην Ελλάδα είναι πλέον οι «Έλληνες της Αλβανίας». Αυτός είναι και ο χαρακτηρισμός που καταρχήν υιοθετείται στο κείμενο. Όπως υποδεικνύει, ωστόσο, αυτή η ματιά στην εμπειρία, στην πορεία και στην κατάσταση της ομάδας στην Ελλάδα — η οποία παρουσιάζεται παρακάτω στο κείμενο — το συνθετικό «Ελληνο-Αλβανοί» αντανακλά καλύτερα, αφενός τη σύνθεση και την πολιτισμική ταυτότητα, αφετέρου την κοινωνική ταξινόμηση και τη στερεοτυπική απεικόνιση της ομάδας της ομογένειας στην Ελλάδα. Ενώ διεκδικείται η αναγνώριση της ελληνικότητας των μελών της μέσα από επίκληση του «μειονοτικού» παρελθόντος, το Αλβανικό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας και των κοινωνικών δικτύων δεν εγκαταλείπεται, ούτε από τους ίδιους, ούτε από την κοινωνία και το κράτος της χώρας —πατρίδας/υποδοχής.

* Η πρώτη δημοσίευση του άρθρου πραγματοποιήθηκε στην ιστοσελίδα του KEMO: <http://www.kemo.gr/archive/papers/GR-ALB-Greece.doc>
** Κοινωνιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ και Ειδικός Επιστήμονας στο Συνήγορο του Πολίτη. E-mail: pavlou@synigoros.gr

2. Για τη συλλογή δεδομένων, ο υπογράφων, Κοινωνιολόγος υποψ. διδ. και Ειδικός Επιστήμονας στο Συνήγορο του Πολίτη και ο Γκαζμέντ Καπλάνι, Δημοσιογράφος, υποψ. διδ. του Πανεπιστημίου Αθηνών, διεξήγαγαν μια σειρά από συνεντεύξεις με Έλληνες της Αλβανίας, από διαφορετικές περιοχές (από τη μειονοτική ζώνη αλλά και εκτός αυτής), ηλικιών και εθνοτικής σύνθεσης της οικογένειας, οι οποίοι διαβίωσαν στην Αθήνα κατά την άνοιξη του 2002. Στην καταγραφή της κατάστασης των Ελληνοαλβανών στην Ελλάδα συνέβαλλε η παραγωγική συνεργασία με το Γκ.Καπλάνι που προμήθευσε και το πρόβλημα για αυτό το κείμενο. Καθώς ο στόχος δεν ήταν άλλος από μια ποιοτική συλλογή στοιχείων ακολουθήθηκε η μέθοδος των αδόμητων συνεντεύξεων ιστορίας ζωής. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκαν δημοσιεύματα συλλογών βορειοηπειρωτών, καθώς και τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για την εκπαίδευση της Ε.Σ.Υ.Ε..

Οι ευχαριστίες του γράφοντα απευθύνονται και στη Μαριγαγέλα Βέικου το κείμενο της οποίας συνέβαλλε στη διαμόρφωση μιας σφαιρικής εικόνας για την ομάδα των Ελλήνων της Αλβανίας: Η επιτελεστική κατασκευή της εθνοτικής ταυτότητας: Ελληνο-Αλβανοί μετανάστες και η καθημερινή τους εμπειρία στη γειτονιά μιας ελληνικής πόλης, στο συλλογικό τόμο «Μετανάστες στην Ελλάδα», Μαρβάκης, Παράσχογλου, Παύλου (επιμέλεια), Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλιαντζάς», εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σελ.305-327.

Το μεγάλο κύμα της καθόδου αρχίζει κατά τα τέλη του 1990 όταν χαλάρωσε η φύλαξη των αλβανικών συνόρων και παίρνει μεγάλες διαστάσεις από τις αρχές του 1991 και μετά το άνοιγμα των συνόρων.

Πολλοί από αυτούς έρχονται περπατώντας και περνώντας τα βουνά και διανύοντας μια «χιονισμένη» διαδρομή μαζί με τους άλλους Αλβανούς μετανάστες. Συνεχίζουν κυρίως προς τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), αλλά και προς τις πόλεις της Ηπείρου, Άρτα, Ιωάννινα ή άλλες κωμοπόλεις όπως η Κόρινθος κ.λπ. Σε μερικές περιπτώσεις, ειδικά τον πρώτο καιρό, πηγαίνουν προς τα «κέντρα υποδοχής», όπως στις Φιλιπιάτες και εκεί, μετά από κάποια καταγραφή, διαχωρίζονται ως «βορειοηπειρώτες» από τους άλλους Αλβανούς υπηκόους με βάση το πατρώνυμο και το όνομα τους (από όπου συμπεραίνεται και η θρησκεία), καθώς και με βάση την περιοχή από την οποία προέρχονται.

Οι «βορειοηπειρώτες» στέλνονται σε στρατόπεδα προσφύγων, πράγμα που συμβαίνει στην αρχή και για έναν αριθμό Αλβανών. Οι συνθήκες στα στρατόπεδα αυτά περιγράφονται από τα ίδια τα μέλη της ομάδας ως προβληματικές. Πάντως, από τις συναντήσεις και τις προφορικές μαρτυρίες προκύπτει ότι πολλοί «βορειοηπειρώτες» έχουν έρθει στην Ελλάδα με βίζα, η έκδοση της οποίας δεν ήταν και τόσο εύκολη υπόθεση. Οι περισσότεροι μας είπαν πως δεν είχαν πληρώσει για τη βίζα. Η απόκτηση της βίζας ήταν αρκετά πιο εύκολη υπόθεση για όσους προέρχονταν από τη «μειονοτική ζώνη» και είχαν σημειωμένο στην ταυτότητά τους (διαβατήρια δεν υπήρχαν στην Αλβανία ως το τέλος του 1990) το λήμμα «εθνικότητα ελληνική» («kombësia greke»). Όσο για τη θρησκεία περιτό να πούμε ότι κάτι τέτοιο δεν σημειωνόταν και ούτε σημειώνεται στην Αλβανία, στα έγγραφα της προσωπικής ταυτότητας· τότε γιατί υπήρχε επίσημη «αθεΐα», σήμερα επειδή η Αλβανία είναι κοσμικό κράτος. Έτσι, το όνομα ήταν αυτό που υποδείκνυε τη χριστιανική βάφτιση ή μη του μετανάστη και άρα βοηθούσε στην απόκτηση των απαραίτητων εγγράφων. Ενώ κάποιοι για να την απόκτηση της βίζας στήριζαν τις ελπίδες τους στο

«ελληνικό» όνομα, άλλοι χρησιμοποιούσαν την πρόσκληση μακρινών ή κοντινών συγγενών που βρίσκονταν στην Ελλάδα και ήταν Έλληνες πολίτες. Κάποια στιγμή, καθώς υπήρχαν και άλλοι Αλβανοί υπήκοοι με ορθόδοξα ονόματα, οι οποίοι όμως δεν είχαν ελληνική καταγωγή, το όνομα σταμάτησε να αποτελεί ένα αποφασιστικό προνόμιο. Μάλιστα, πολλοί Αλβανοί μετανάστες άρχισαν να εμφανίζονται στα διαβατήρια «ελληνικά», αντί για τα πραγματικά τους ονόματα με σκοπό την απόκτηση μιας βίζας για τον υποσχόμενο μεταναστευτικό «παράδεισο» της Ελλάδας των αρχών της δεκαετίας του '90.

Οι άμεσοι πρακτικοί λόγοι φυγής αυτού του μεγάλου κύματος ήταν περίπου εκείνοι που παρακίνησαν και τους υπόλοιπους Αλβανούς υπηκόους: η φυγή, στην αρχή ως παθολογία μετά από τόσα χρόνια άγριας απομόνωσης -από τον φόβο «μήπως και κλείσουν ξανά τα σύνορα»- και κατόπιν, ως προσπάθεια αναζήτησης καλύτερων προοπτικών και καλύτερων συνθηκών ζωής.

Ωστόσο, στην περίπτωση των μελών της μειονότητας η ελληνική καταγωγή έδωσε στη φυγή προς την Ελλάδα και μια «συναισθηματική» διάσταση, ιδιαίτερα για όσους ζούσαν στη «μειονοτική ζώνη» ή γύρω από αυτή. Αυτοί κατείχαν ήδη την ελληνική γλώσσα και είχαν —μέσα από τις αφηγήσεις των παλαιότερων, από τα τραγούδια και τελευταία και υπό την επιρροή της τηλεόρασης— μια εξιδανικευμένη εικόνα για την Ελλάδα. Η Ελλάδα γι' αυτούς ήταν η ευημερούσα «μητέρα χώρα», με ελευθερία και δημοκρατία. Το γεγονός της εθνικής συγγένειας τους έδινε ακόμα περισσότερα κίνητρα να συναντήσουν την εικόνα του εθνικού ιδεώματος.

Αυτή η κατασκευή στηρίχθηκε και στην αντίστοιχη ρητορεία της ελληνικής πολιτικής τάξης, η οποία στα χρόνια που θά 'ρχονταν θα αποδεικνυόταν αντιφατική, σχεδόν σχιζοφρενής: από τη μια μιλούσε, κλιμακώνοντας, για αδελφούς Έλληνες υπό αλβανική καταπίεση και από την άλλη, όταν πλέον αυτοί μετανάστευσαν κατά χιλιάδες στην Ελλάδα— παρέχοντας περισσότερα αντικίνητρα παρά διευκολύνσεις παραμονής— τους εγκλωβίσε σε μια κατάσταση προσωρινότητας που διήρκεσε μια δεκα-

ετία, ανησυχώντας για τη δραματική και ραγδαία ερήμωση των περιοχών της μειονότητας στην Αλβανία.

Το τελευταίο μεγάλο κύμα των ομογενών από την Αλβανία είναι εκείνο του 1997, ως συνέπεια του χάους που κυριάρχησε στην Αλβανία μετά από την κατάρρευση των «Πυραμίδων». Σε αυτό το κύμα συμπεριλαμβάνονται τα μέλη της μειονότητας εκείνα που μετά από χρόνια δουλειάς και οικονομικών στην Ελλάδα, κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας, είχαν επιστρέψει στην Αλβανία για ένα νέο ξεκίνημα επενδύοντας τα χρήματά τους είτε σε νέες επιχειρήσεις είτε στις «παρατρέπεζες». Πολλοί από τους ομογενείς της Αλβανίας, που θα βρεθούν ξανά στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του '90, έχουν χάσει στις «πυραμίδες» αρκετά χρήματα που εξασφάλισαν με πολύ κόπο και στερήσεις τα προηγούμενα χρόνια, κατά την πρώτη τους μετανάστευση στην ίδια «μητρόπολη». Η νέα αναχώρηση για την τελευταία αποφασίζεται σχεδόν υποχρεωτικά μετά από μια αποτυχία επιστροφής στη γενέθλια γη.

Αυτή τη φορά η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα είναι «συγκριτικά» πιο εύκολη σε σχέση με την αρχή της δεκαετίας του '90. Μπορούν να βρουν στη Ελλάδα κάποια βοήθεια από τα ήδη δημιουργημένα κοινωνικά δίκτυα συγγενών και φίλων. Η επάνοδος ωστόσο συντελείται υπό συνθήκες άκρας απαισιοδοξίας, καθώς οι περισσότεροι τρέφουν πια ελάχιστες ελπίδες ότι θα μπορέσουν κάποτε να γυρίσουν πίσω μετά από την κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Αλβανία. Μάλιστα, το έως τότε αρνητικό κλίμα στο δημόσιο λόγο, κυρίως μέσα από τα ΜΜΕ, δείχνει έστω και προσωρινά —ή σε σχετικό βαθμό— να αλλιάζει προς μια συμπονετική ανεκτικότητα, η οποία φυσικά δεν αναιρεί αλλά προϋποθέτει τα ρητορικά σχήματα του ρατσιστικού λόγου, καθώς συντελείται σε υπέδαφος έντονης «αλβανοφοβίας» (Τριανταφυλλίδου, 2002).

Παράλληλα, όμως, το συγκριτικό πλεονέκτημα της ελληνικής καταγωγής μέσα στην κοινωνική ζωή έχει πλέον χαθεί. Εάν κατά τη μαζική μετανάστευση των αρχών της δεκαετίας στην καθημερινότητα η «ελληνικότητα» θεμελιωνόταν στο τεκμήριο της άριστης κατοχής της γλώσσας, αυτή πλέ-

ον μπορούν να τη χειρίζονται επίσης άριστα και οι Αλβανοί υπήκοοι μη ελληνικής καταγωγής που έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα.

Το τέλος της τελευταίας δεκαετίας του αιώνα βρίσκει τους Ελληνοαλβανούς στο στίβο της μετανάστευσης, ίσως σε συγκριτικά καλύτερη θέση από άλλες μεταναστευτικές ομάδες, ωστόσο σε δυσμενέστερη μοίρα σε σχέση με ομογενείς άλλης υπηκοότητας. Πορεύεται με λιγότερες αυταπάτες, «απομαγεμένη» από τη μητέρα-Ελλάδα, συνάμα όμως αποφασισμένη να στεριώσει σε αυτήν με διεκδικήσεις ιθαγένειας, χωρίς ωστόσο, την ίδια στιγμή, να λησμονεί την Αλβανική πατρίδα.

2. Συνθήκες ένταξης και διαβίωσης

2.1. Είσοδος και εγκατάσταση

Όσοι ήρθαν εντός του 1991 εφοδιάστηκαν στην αρχή με δμηνη Άδεια Παραμονής ως ομογενείς εξ Αλβανίας η οποία δεν ανανεώθηκε έκτοτε, αν και οι κάτοχοί της συνέχισαν να τη χρησιμοποιούν για την είσοδο και την έξοδο από και προς την Ελλάδα.

Ειδικότερα, αυτό που παρασχέθηκε ήταν η λεγόμενη «Κάρτα ομογενούς», ο τίτλος της οποίας συνοδευόταν από την εξής παρένθεση: «[κατά δήλωσή του]». Αποτίνασσε, έτσι, η ελληνική πολιτεία από πάνω της το άχθος της αναγνώρισης της ελληνικής καταγωγής των Αλβανών υπηκόων που δήλωναν ομογενείς —χωρίς ωστόσο να αρνείται τους εθνικούς δεσμούς αίματος ως θεμελιώδεις κριτήριο «ομογένειας»— και συνακόλουθα την παραχώρηση αντίστοιχων δικαιωμάτων ή ακόμη, την ίδια την ιθαγένεια.

Πολλοί ήταν εκείνοι επίσης που κινούνταν με βίζα (ετήσια ή πενταετή). Ως προς την άδεια εργασίας, αυτή δεν υπήρχε ποτέ αφού το νομοθετικό πλαίσιο δεν έδινε αυτή τη δυνατότητα. Αυτές οι εφημέρες λύσεις εντάσσονταν λογικά στην πολιτική του ελληνικού κράτους, η οποία άδηλα αλλιά κατά προφανή τρόπο αποσκοπούσε στη μη ενσωμάτωση των «βορειοηπειρωτών», γιατί με αυτόν τον τρόπο πίστευε ότι θα έδινε κίνητρα για την επιστροφή τους στις «πατρογονικές εστίες».

Επίσης, μετά και την μαζική είσοδο των Αλβανών υπηκόων στην Ελλάδα και την επιθετικότητα της επαναπροώθησης (για τους «βορειοηπειρώτες» υπήρχε καθεστώς ανοχής) πολλοί Αλβανοί μετανάστες για να αποφύγουν την απέλασή τους (όπως και για να μην αποκλείονται από την αγορά εργασίας) κατέφευγαν σε διάφορους «συλλόγους Βορειοηπειρωτών», όπου αντί καταβολής ενός ποσού (από 10.000 ως 30 ή 50.000 δρχ. σε περιπτώσεις έντασης των «επιχειρήσεων σκούπα») προμηθεύονταν μια, προφανώς πηλαστή, «ταυτότητα Βορειοηπειρώτη» (κάρτα συλλόγου). Με αυτό τον τρόπο αποκτούσαν και επένδυσαν σε μια «μεταμφιεσμένη ταυτότητα» (Καπλάνι, 2003),³ αλλά και συνέβαλλαν παράλληλα σε μια ιδιότυπη «μαύρη αγορά». Ανατροφοδοτούνταν έτσι η κυριαρχία των διαφόρων συλλόγων «βορειοηπειρωτών» στην Ελλάδα, ως μοναδικών μοχλών εκπροσώπησης της ελληνοαλβανικής ομάδας. Κάποιοι σύλλογοι μάλιστα διατείνονταν, στο πνεύμα της παραπάνω διαπλοκής, ότι εκπροσωπούσαν και τους μετανάστες αλβανικής υπηκοότητας στο σύνολό τους. Όπως αναφέρεται στον τύπο:

«Αν οι αλβανικές ταυτότητές τους δεν γράφουν ελληνική εθνικότητα ή τόπο γέννησης στην ελληνόφωνη ζώνη, τότε η πιστοποίηση της ελληνικότητάς τους γίνεται με συμπληρωματικά χαρτιά που ο ενδιαφερόμενος σπεύδει να προμηθευτεί είτε από την "Ομόνοια", είτε από κάποιο Σύλλογο Βορειοηπειρωτών. Σε πολλές περιπτώσεις, αρκεί να αποδείξει ότι οι γονείς του γεννήθηκαν στις μειονοτικές περιοχές. Ειδικά για τα χωριά της Χιμάρας, που δεν περιλαμβάνονται στην επίσημα αναγνωρισμένη μειονοτική ζώνη, η καταγραφή των δικαιούχων "εθνικής βίζας" έχει γίνει από υπαλλήλους του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικού, σε συνεργασία με τα στελέχη της μειονότητας» (Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 2000)».

Ο πληθωρισμός των πιστοποιημένων «βορειοηπειρωτών» οδήγησε στη δυσπιστία της εθνικής ενδοομάδας των ελλήνων και μοιραία, στην απώ-

λεια του αυθόρμητου πλεονεκτήματος της καταγωγής μέσω της κοινής γλώσσας. Παραδόξως οι σύλλογοι «βορειοηπειρωτών», ως μεσάζοντες που μοίραζαν πιστοποιητικά ελληνικότητας, έπαιξαν το ρόλο των φορέων αποκλεισμού των ελληνοαλβανών από την πλήρη ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Οι σύλλογοι «βορειοηπειρωτών» αναπαριστώνται σε γενικές γραμμές αρνητικά από τα μέλη της ομάδας:

α) είτε ως ανεπαρκείς μορφές εκπροσώπησης, μέσα από μια απογοητευμένη αναμονή για τις διεκδικήσεις ένταξης στον εθνικό κορμό,

β) είτε, συχνότερα, ως φορείς μιας εθνικιστικής και εκλογοθηρικής —όσο και στείρας για τα δικαιώματα της ομάδας στην Ελλάδα— στάσης, η οποία τους χρησιμοποίησε συγκυριακά και απέβη τελικά σε βάρος τους.

Οι περισσότεροι Έλληνες της Αλβανίας δηλώνουν ότι στην αρχή της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα «στηρίχθηκαν» σε συγγενείς τους (Αλβανούς υπηκόους), που είχαν έρθει κάποιους μήνες ή εβδομάδες πριν από αυτούς ή ζήτησαν βοήθεια από μακρινούς συγγενείς, που ήταν Έλληνες πολίτες.

Ο κύριος κορμός, ειδικά εκείνοι που προέρχονταν από τη «μειονοτική ζώνη», δεν απευθύνθηκαν προς τα δυο μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) ενδεχομένως για να παραμείνουν πιο κοντά στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Πολλοί εγκαταστάθηκαν στα Ιωάννινα, στην Άρτα, στην Καστοριά, στην Ηγουμενίτσα, στην Πρέβεζα, στην Θεσπρωτία κ.λπ. Έτσι κι αλλιώς δεν υπήρχε οργανωμένο σχέδιο εγκατάστασής τους σε κάποιες περιοχές ή σχέδιο παροχής στήριξης και βοήθειας.

Με την πάροδο του χρόνου οι «Βορειοηπειρώτες» υπό την παρότρυνση των συγγενών και των γνωστών τους, που είχαν δοκιμάσει την περιπέτεια της μεγάλης πόλης (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), σιγά αλλιά σταθερά μετακινήθηκαν προς τα μεγάλα αστικά κέντρα. Άλλοι αφού περιπλανήθηκαν σε διά-

3. Βλ. σχετικά με τις τεχνικές επίκλησης ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών σε συνθήκες «αλβανοφοβίας» και αποκλεισμού, το κείμενο του Γκ. Καπλάνι στην Κυριακάτικη Αυγή, *Μεταμφιεσμένες ταυτότητες*, 11/11/2001: «...θα ήταν καλό για μας [...] εάν κρύβαμε το γεγονός ότι είμαστε «Αλβανοί» και συστηνόμασταν ως «χριστιανοί Βορειοηπειρώτες».

φορες περιοχές, ανάλογα με τη στήριξη που είχαν από γνωστούς ή συγγενείς, κατέληξαν είτε στην Αθήνα είτε σε άλλα μέρη της Ελλάδας, όπως η Πελοπόννησος και τα νησιά του Αιγαίου. Σήμερα υπολογίζεται ότι το μεγαλύτερο μέρος τους έχει εγκατασταθεί στην Αθήνα σε γειτονιές στις οποίες συνήθως είναι εγκαταστημένες και άλλες μεταναστευτικές ομάδες. Την ίδια στιγμή, δεν είναι ευκαταφρόνητος ο αριθμός όσων είναι εγκαταστημένοι στην περιφέρεια και κυρίως στην Ήπειρο.

Εκτιμήσεις των ίδιων των μελών της ομάδας είναι ότι αυτοί αριθμούν στην Ελλάδα σήμερα από 100 έως 150.000 άτομα. Πολύ χρήσιμα θα ήταν τα στοιχεία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης για την απόκτηση του Ειδικού Δελτίου Ταυτότητας Ομογενούς (Κοινή Υπουργική απόφαση αρ.4000/3/10-ε'/1998) και ειδικότερα ο αριθμός των ομογενών Αλβανών υπηκόων που έχουν υποβάλει αίτηση, καθώς και εκείνων στους οποίους έχει χορηγηθεί το Δελτίο. Ωστόσο, η πρόσβαση σε αυτά έως σήμερα αποδείχθηκε αδύνατη με το πρόσχημα του απόρρητου χαρακτήρα τους. Είναι προφανές ότι υπάρχει ο φόβος της στατιστικής απόδειξης του αποδεκατισμού της μειονότητας στην Αλβανία, καθώς και του πληθωρισμού ομογενών με αμφισβητούμενα «πιστοποιητικά ελληνικότητας» (π.χ. «βλάχοι» της Αλβανίας). Και στις δύο περιπτώσεις, θα ήταν αδιάψευστη η παταγώδης αποτυχία

της πολιτικής του ελληνικού κράτους: είτε στο να διατηρήσει τη μειονότητα στα πάτρια εδάφη είτε στο να την εντάξει ομαλά στην ελληνική κοινωνία, εφόσον αυτό επέλεξαν και επιθυμούν τα μέλη της. Ωστόσο, οι αριθμοί ανθρώπων είναι δύσκολο να αποκρυφτούν: το καλοκαίρι του 2002 δημιουργήθηκε, για πρώτη φορά, σημαντικό πρόβλημα από τους υπερβολικούς για τις δυνατότητες των συνοριακών διαβάσεων, αριθμούς Αλβανών υπηκόων που επέστρεφαν από την Αλβανία στην Ελλάδα, μετά τη λήξη των καλοκαιρινών διακοπών.⁴

2.2. Οι Ελληνοαλβανοί στην εκπαίδευση

Ιδιαίτερα χρήσιμα για την απεικόνιση της εισόδου και της παρουσίας των μελών της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας στην Ελλάδα είναι τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.)⁵ σχετικά με τους αριθμούς των «παλινοστούντων και αλλοδαπών»⁶ μαθητών που φοιτούν στα σχολεία της χώρας και έχουν γεννηθεί στην Αλβανία ή έχουν μητρική γλώσσα την Αλβανική.

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει την εξέλιξη των μεγεθών που αφορούν τη φοίτηση στα σχολεία της ελληνικής επικράτειας των μαθητών ελληνικής καταγωγής που γεννήθηκαν στην Αλβανία:

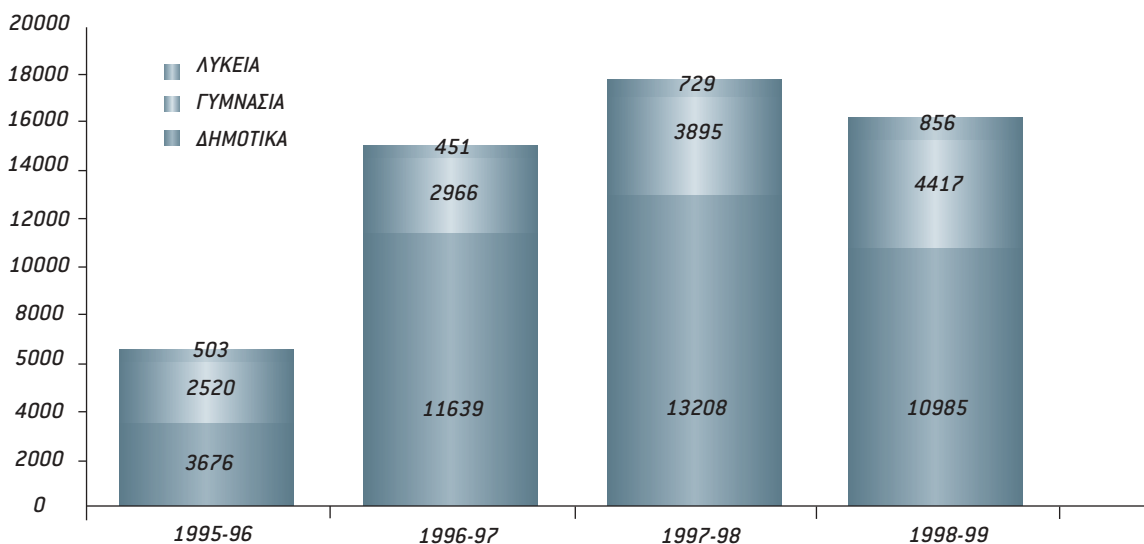
Παλινοστούντες μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία	1995/96*	1996/97	1997/98	1998/99
ΔΗΜΟΤΙΚΑ	3676	11639	13208	10985
ΓΥΜΝΑΣΙΑ	2520	2966	3895	4417
ΛΥΚΕΙΑ	503	451	729	856
ΣΥΝΟΛΟ	6699	15056	17832	16258

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

* για το σχολικό έτος 1995/96 δεν καταγράφεται η χώρα γέννησης, αλλά η χώρα του σχολείου εξωτερικού από το οποίο προέρχεται ο μαθητής. Ως εκ τούτου, ο αριθμός αυτός είναι χαμηλότερος από τον συνολικό αριθμό των ομογενών μαθητών από την Αλβανία.

4. Δες το δημοσίευμα της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, «Τα μέτρα έγιναν χιλιόμετρα Αλβανών», της 27/8/2002. Οι δυσμενείς συνθήκες πολλών αναστοχών, προκάλεσαν το θάνατο 63χρονης Ελληνοαλβανίδας.
5. Τα στοιχεία προέρχονται από τις «Κοινωνικές Στατιστικές» της Ε.Σ.Υ.Ε..
6. Η ορολογία είναι της Ε.Σ.Υ.Ε. και χρησιμοποιείται στις σχετικές της έρευνες. Είναι σαφές ότι ο όρος «παλινοστούντες» χρησιμοποιείται εδώ για λόγους απλούστευσης της επεξεργασίας δεδομένων και αναφέρεται σε όλους τους μαθητές με στοιχεία ελληνικής καταγωγής ανεξαρτήτως υπηκοότητας και χώρας προέλευσης.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1: Παθινοστούντες μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία κατά τα σχολικά έτη 1995/96 - 1998/99

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

Όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς, κατά το σχολικό έτος 1997/98, αμέσως μετά το τελευταίο μεγάλο κύμα φυγής από την Αλβανία και καθόδου στην Ελλάδα, καταγράφεται η μεγαλύτερη παρουσία τους στην εκπαίδευση και κυρίως στα δημοτικά σχολεία. Μετά τη συνεχή ανοδική πορεία, αυτός ο μαθητικός πληθυσμός μειώνεται κατά το σχολικό έτος 1998/99, όπου ένα μέρος των ομογενών μαθητών από την Αλβανία μοιάζει να έχει εγκαταλείψει το σχολείο, μάλλον μετά το Γυμνάσιο (1000-1500 άτομα).

Ενώ ο αριθμός των μαθητών Δημοτικού μειώνεται κατά σχεδόν 1200 μαθητές, εκείνος του Γυμνασίου αυξάνεται κατά 500 περίπου άτομα, χωρίς να υπάρχει αντίστοιχα μεγάλη αύξηση των μαθητών Λυκείου, γεγονός που υποδηλώνει

εγκατάλειψη ανάμεσα σε Γυμνάσιο και Λύκειο.

Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία των μαθητών από οικογένειες της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας είναι ιδιαίτερα πολυάριθμη σε σχέση με το σύνολο των παθινοστούντων μαθητών ανεξαρτήτως χώρας (από 25,6% έως 42,6%). Επίσης, σε ανάλογα υψηλούς ή μεγαλύτερους αριθμούς ανέρχεται η παρουσία μαθητών αλβανικής υπηκοότητας (από 59% έως 78,3% επί του συνόλου των αλλοδαπών), έτσι ώστε τελικά στα ελληνικά σχολεία οι μαθητές ελληνικής ή αλβανικής καταγωγής με χώρα προέλευσης την Αλβανία να αποτελούν, με αυξητικές τάσεις από το ένα έτος στο άλλο, το ήμισυ των παθινοστούντων-ομογενών και αλλοδαπών μαθητών στα ελληνικά σχολεία (από 31,3% έως 59,2%):

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Ποσοστό παλινοστούτων μαθητών με χώρα γέννησης την Αλβανία κατά τα σχολικά έτη 1995/96 – 1998/99				
		1996/97	1997/98	1998/99
% παλινοστούτων μαθητών από Αλβανία επί συνόλου παλινοστούτων μαθητών ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης	ΔΗΜΟΤΙΚΑ	39,1	42,6	39,7
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	32,3	36,1	36,9
	ΛΥΚΕΙΑ	25,6	36,4	37,9
% παλινοστούτων μαθητών από Αλβανία επί συνόλου αλλοδαπών μαθητών ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης	ΔΗΜΟΤΙΚΑ	69,8	76,2	78,3
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	59,0	71,6	72,5
	ΛΥΚΕΙΑ	62,6	67,4	69,4
% παλινοστούτων αλλοδαπών μαθητών από Αλβανία επί συνόλου παλινοστούτων αλλοδαπών μαθητών ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης	ΔΗΜΟΤΙΚΑ	47,1	54,7	59,2
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	36,1	43,8	48,4
	ΛΥΚΕΙΑ	31,3	42,7	47,0

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

Τα παραπάνω στοιχεία παρέχουν και μια δυνατή ερμηνεία για το φαινόμενο της εύκολης, όσο και συχνότατης, ταύτισης —μέσα από τα ΜΜΕ και τις κοινωνικές σχέσεις— των μαθητών από την Αλβανία ανεξαρτήτως καταγωγής σε μία ενιαία ομάδα, η οποία «προκαλεί προβλήματα στην εκ-

παιδευτική κοινότητα».⁷ Σε σχέση με το συνολικό αριθμό των μαθητών στα σχολεία της χώρας, η πολυάριθμη παρουσία των παιδιών που γεννήθηκαν στην Αλβανία είναι και η πλέον ορατή ανάμεσα στο μαθητικό πληθυσμό:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Ποσοστό παλινοστούτων μαθητών με χώρα γέννησης την Αλβανία κατά τα σχολικά έτη 1996/97 – 1998/99		
% παλινοστούτων μαθητών από Αλβανία επί συνόλου των μαθητών στα σχολεία ελληνικής επικράτειας.	% παλινοστούτων αλλοδαπών μαθητών από Αλβανία επί του συνόλου των μαθητών στα σχολεία ελληνικής επικράτειας.	% παλινοστούτων αλλοδαπών μαθητών που γεννήθηκαν σε χώρα του εξωτερικού επί του συνόλου των μαθητών στα σχολεία ελληνικής επικράτειας.
1,7	5,1	8,7
0,8	1,6	3,2
1,3	3,4	6,0

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

Στοιχεία για τη μητρική γλώσσα υπάρχουν μόνο στη στατιστική καταγραφή του πιο πρόσφατου

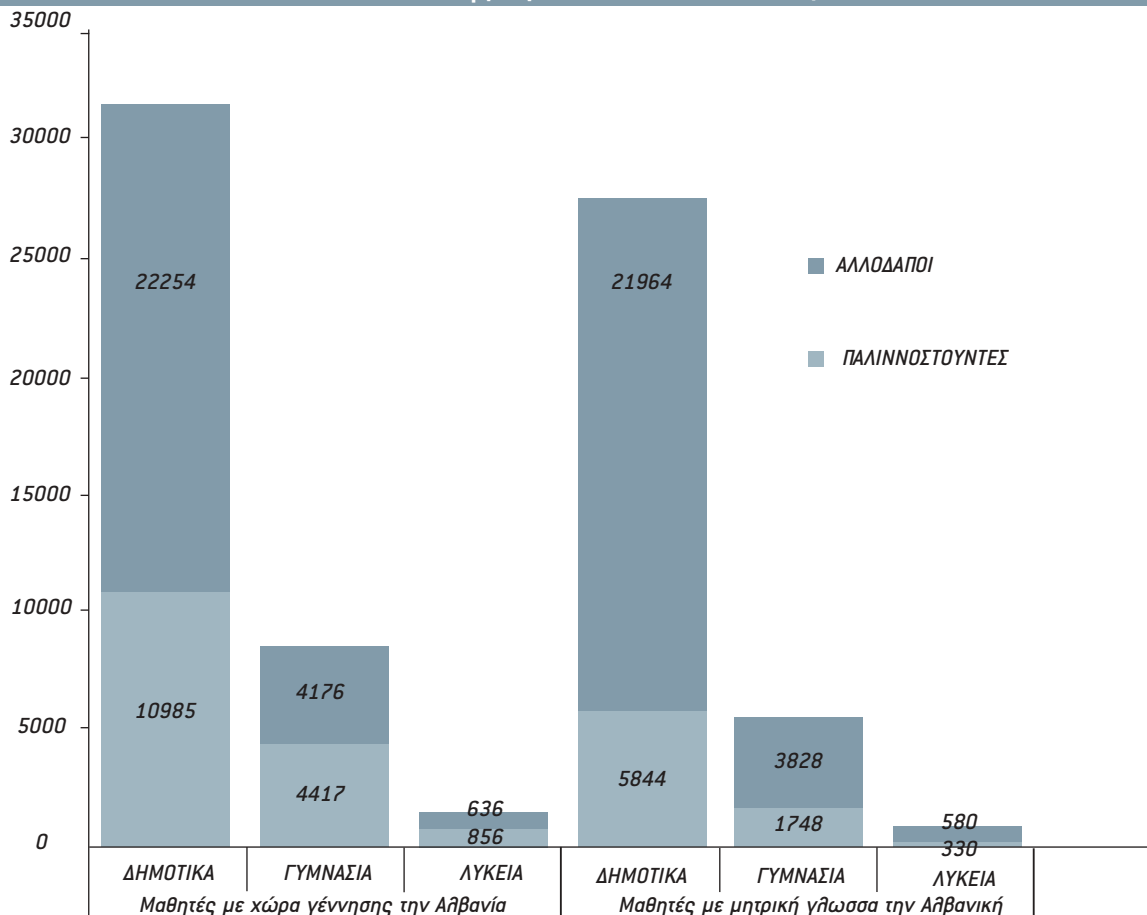
σχολικού έτους, του 1998/1999, ωστόσο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα:

7. Συχνά στις αναφορές στον τύπο σχετικά με τα Αλβανάκια» ή τα «προβλήματα που προκαλούν αλβανοί μαθητές» περιλαμβάνονται παιδιά ομογενών από την Αλβανία. Το αν το στοιχείο αυτό θα τονιστεί ή όχι, εξαρτάται από τη στόχευση του δημοσιεύματος και του εντύπου (να αιτιολογήσει τη διάκριση ή να εκφέρει πατερναλιστικό συμπονετικό λόγο για τα παιδιά των «βορειοηπειρωτών»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία και μαθητές με μητρική γλώσσα την Αλβανική ανά εκπαιδευτική βαθμίδα κατά το σχολικό έτος 1998/99				
		Παλινοστούντες	Αλλοδαποί	Σύνολο
Μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία	ΔΗΜΟΤΙΚΑ	10985	22254	33239
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	4417	4176	8593
	ΛΥΚΕΙΑ	856	636	1492
	Σύνολο	16258	27066	43324
Μαθητές με μητρική γλώσσα την Αλβανική	ΛΥΚΕΙΑ	5844	21964	27808
	ΔΗΜΟΤΙΚΑ	1748	3828	5576
	ΓΥΜΝΑΣΙΑ	330	580	910
	Σύνολο	7922	26372	34294

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2: Μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία και μαθητές με μητρική γλώσσα την Αλβανική ανά εκπαιδευτική βαθμίδα κατά το σχολικό έτος 1998/99

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, τα μισά σχεδόν παιδιά παλιννοστούντων από Αλβανία (48,7%) δηλώνουν μητρική γλώσσα την Αλβανική. Το 38,6% των μαθητών Λυκείου, το 39,6% του Γυμνασίου, αλλά το 53,2% των παιδιών του Δημοτικού.

Πρέπει εδώ να ληφθούν υπόψη ενδεχόμενα στοιχεία ή και αλληλωσεις που μπορεί να κρύβει η καταγραφή της Ε.Σ.Υ.Ε.: να έχει καταγραφεί η γλώσσα της μητέρας ή αυτή που ομιλείται στο σπίτι (μικτοί γάμοι) ή στον αριθμό αυτό των «βορειοηπειρωτών» να βρίσκεται ένας αριθμός Αλβανών υπηκόων που επικαλούνται ελληνική ταυτότητα. Το τελευταίο είναι πιθανό, καθώς το καταγραμμένο από την Ε.Σ.Υ.Ε. ποσοστό των παιδιών ομογενών από την Αλβανία ανέρχεται στο 60% των παιδιών του αντίστοιχου αριθμού των μεταναστών Αλβανικής υπηκοότητας. Επίσης, καθώς δεν είναι τα παιδιά του Γυμνασίου και του Λυκείου, αλλά εκείνα του Δημοτικού που δηλώνουν στην πλειοψηφία τους ως μητρική γλώσσα την Αλβανική, είναι φανερό ότι περισσότερες νεότερες οικογένειες προέρχονται από μικτούς γάμους Ελληνοαλβανών και Αλβανών.

Σε κάθε περίπτωση, οι αριθμοί αυτοί φανερώνουν την πολυάριθμη παρουσία της ομάδας των Ελληνοαλβανών στην Ελλάδα. Αν υπολογίσουμε σε πολύ αδρές γραμμές ότι αντιστοιχεί ένα παιδί σχολικής ηλικίας για κάθε οικογένεια —θεωρώντας χονδρικά ότι υπάρχουν τόσες οικογένειες με παιδιά προσχολικής ηλικίας ή χωρίς παιδιά, όσες με παραπάνω από ένα παιδί σχολικής ηλικίας— τότε προκύπτει ο αριθμός των 16.250 οικογενειών. Εφόσον, σύμφωνα με τον παραπάνω κατά προσέγγιση υπολογισμό, ο μέσος όρος είναι τουλάχιστον τέσσερα μέλη ανά οικογένεια (συμπεριλαμβανομένων των ανιόντων συγγενών) τότε μέσα σε πυρήνες οικογένειας στην Ελλάδα θα έπρεπε να βρίσκονται τουλάχιστον περί τα 75.000 μέλη της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας. Θα πρέπει όμως σε αυτό τον αριθμό να προσθέσουμε και

τα άτομα που δεν διαβιούν σε οικογενειακές μονάδες.

Αυτός ο, έστω μερικός, υπολογισμός μας δίνει έναν πρώτο αριθμό, ο οποίος συμπίπτει σε κάποιο βαθμό με την, εκ πρώτης όψης υπερβολική, εκτίμηση που έκαναν τα μέλη της ομάδας κατά τις συνεντεύξεις (100-150.000 άτομα). Ωστόσο, δεδομένης της ιδιαιτερότητας και της ελεγχόμενης αξιοπιστίας των σχετικών στατιστικών στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε., αυτός ο αριθμός πιθανόν να είναι υποτιμημένος, ενώ σε κάθε περίπτωση μπορούμε να δεχθούμε ότι συνιστά μια ένδειξη του αριθμού των ατόμων που, έχοντας αλβανική υπηκοότητα, επικαλούνται ελληνική ταυτότητα και διαβιούν σήμερα στην Ελλάδα. Άλλωστε, αυτή η εκτίμηση συμπεριλαμβάνει και τα μέλη των οικογενειών από μεικτούς γάμους που δεν έχουν ελληνική καταγωγή. Από την άλλη, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ένα μέρος των παιδιών Ελλήνων της Αλβανίας θα δηλώνουν ή θα λογίζονται από τους πρωτογενείς στατιστικούς καταγραφείς —οι οποίοι συνήθως δεν είναι άλληλοι από τους διευθυντές των σχολικών μονάδων που για την καταγραφή στηρίζονται στον τόπο γέννησης των μαθητών— Έλληνες.⁸

Σε κάθε περίπτωση οι υποθετικές αυτές εκτιμήσεις, όπως και εκείνες των μελών της ομάδας στις συνεντεύξεις, μας οδηγούν σε έναν αριθμό ανάμεσα στις 100-150 χιλιάδες. Δεν θα πρέπει τέλος να ξεχνάμε ότι τα νούμερα της επίσημης παρουσίας των Ελληνοαλβανών στην Ελλάδα ίσως είναι ακόμη μεγαλύτερα, καθώς σε αυτά πρέπει να προστεθούν και εκείνα των ατόμων που επικαλέστηκαν και ίσως απέκτησαν ιδιότητα ομογενούς στο πλαίσιο των πολιτικών απόδοσής της με αμφιλεγόμενα «πιστοποιητικά ελληνικότητας» (βλ. Βλάχοι της Αλβανίας).

Τα στοιχεία της εκπαίδευσης μας δίνουν επίσης πληροφορίες για τις επιλογές εγκατάστασης της ομάδας στο χρόνο και σε σχέση με υπόλοιπες ομάδες ομογενών από άλλες χώρες:

8. Είναι ενδιαφέρον το πόσο διαδεδομένη είναι ανάμεσα στους Έλληνες γηγενείς πολίτες, η εντύπωση ότι οι «Βορειοηπειρώτες» έχουν αποκτήσει αυτοδικαίως την ελληνική ιθαγένεια. Αυτή η εσφαλμένη αντίληψη είναι ασφαλώς καρπός μιας δίγλωσσης εθνικιστικής και αλυτρωτικής ρητορείας.

α) Οι οικογένειες Ελληνοαλβανών κατά το 50% επί του συνόλου είναι εγκαταστημένες στην Αττική, ενώ επίσης σε μεγάλους αριθμούς (5-10%) είναι εγκαταστημένες στην Κεντρική Μακεδονία (10%), στη Δυτική Ελλάδα (7,5%), στην Ήπειρο (6%), στην Πελοπόννησο (5,9%), στα Ιόνια νησιά (5,3%) και στη Θεσσαλία (5,4%).

β) Η γεωγραφική διασπορά της ομάδας στην ελληνική επικράτεια είναι μεγαλύτερη για τις νεότερες οικογένειες, δηλαδή εκείνες με παιδιά που πηγαίνουν στο δημοτικό σχολείο. Ελαφρά επίσης μοιάζει να διαφοροποιείται η εγκατάσταση και ανάμεσα στις οικογένειες με παιδιά στο Γυμνάσιο και σε εκείνες με παιδιά στο Λύκειο, έστω και να για

όλες τις ηλικιακές κατηγορίες η Αττική παραμένει πρώτη επιλογή.

Ειδικότερα:

- Οικογένειες με παιδιά στο Λύκειο –συγκέντρωση κυρίως στην Αθήνα και κάπως στην Ήπειρο.

- Οικογένειες με παιδιά στο Γυμνάσιο –διασπορά και στην Κεντρική Μακεδονία, αλλά και στην κεντρική Ελλάδα.

- Οικογένειες με παιδιά στο Δημοτικό –διασπορά επίσης και σε Δυτική Ελλάδα/ Πελοπόννησο, σημαντικοί αριθμοί και σε Νότιο Αιγαίο/ Κρήτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Παλινοστούντες και αλλοδαποί μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία κατά το σχολικό έτος 1998/99

Περιφέρεια	Μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία		
	Παλινοστούντες	Αλλοδαποί	Σύνολο
Αττική	8075	16302	24377
Κεντρική Μακεδονία	1622	2404	4026
Ήπειρος	984	400	1384
Ιόνια Νησιά	861	638	1499
Στερεά Ελλάδα	510	1126	1636
Θεσσαλία	878	1167	2045
Δυτική Ελλάδα	1223	1042	2265
Πελοπόννησος	952	1396	2348
Νότιο Αιγαίο	398	726	1124
Κρήτη	321	980	1301
Λοιπή Χώρα	434	885	1319
Σύνολο	16258	27066	43324

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

Συγκριτικά, όπως υποδεικνύεται από τα στοιχεία του πίνακα, οι οικογένειες Αλβανών μεταναστών πέρα από την αριθμητική τους υπεροχή, παρουσιάζουν εκτεταμένη διασπορά στην επικράτεια με

μόνη εξαίρεση την Ήπειρο και τα Ιόνια νησιά, όπου ακριβώς υπάρχει αυξημένη παρουσία Ελληνοαλβανών.

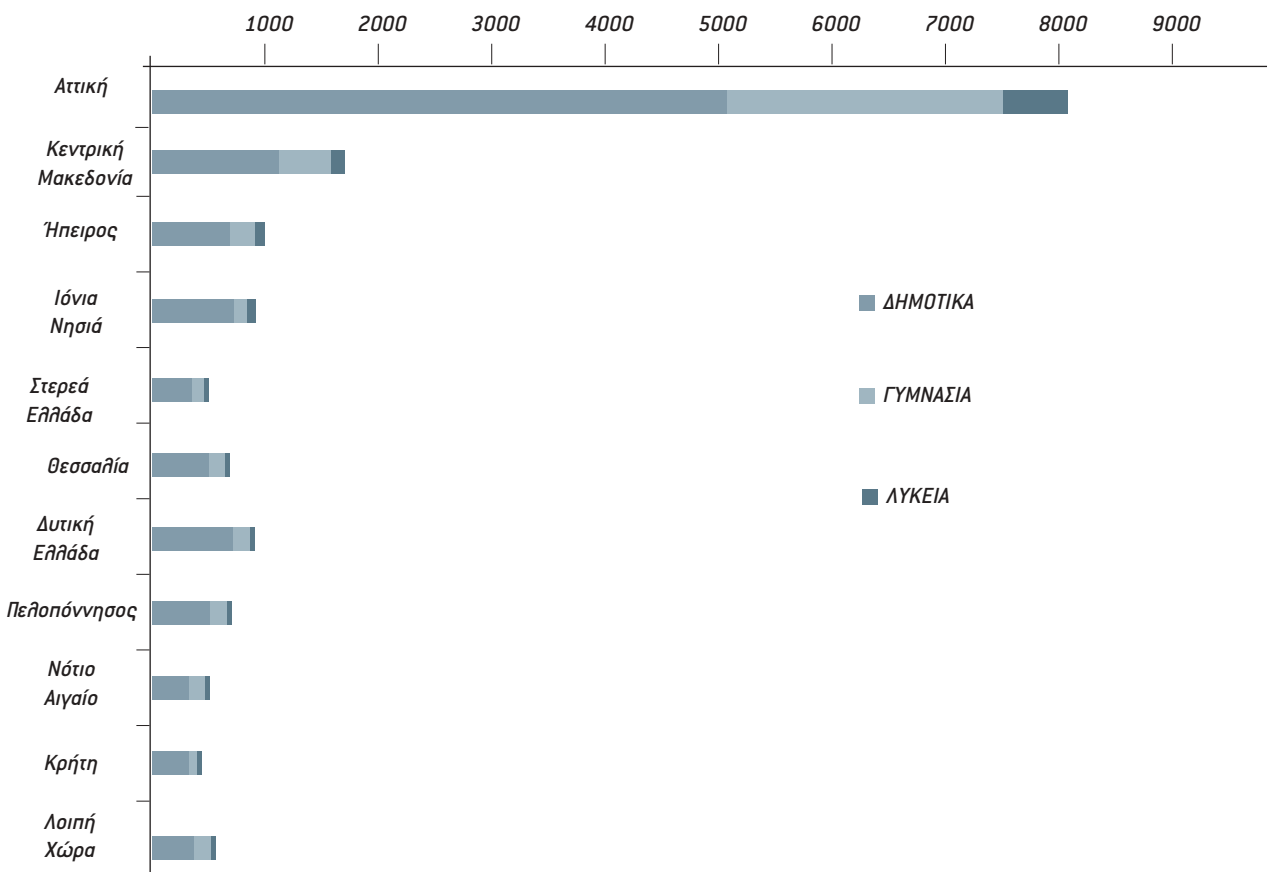
Για τους τελευταίους, η μεγαλύτερη διασπορά

στο χώρο των νεότερων οικογενειών πέρα από τις παραδοσιακές εγκαταστάσεις (Αττική, Ήπειρος, Κεντρική Μακεδονία) υποδηλώνει την τάση να ακολουθήσουν περισσότερο και άλλες εναλλακτικές επιλογές εγκατάστασης: Δυτική Ελλάδα, Πελοπόν-

νησος, Στερεά Ελλάδα Θεσσαλία, αλλά και στη Νότια Ελλάδα γενικά.

Το παρακάτω γράφημα αποδίδει καλύτερα την εικόνα:

ΓΡΑΦΗΜΑ 3: Παλινοστούντες μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία ανά εκπαιδευτική βαθμίδα και γεωγραφική περιφέρεια κατά το σχολικό έτος 1998/99

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

Εμφανίζεται επίσης, σε σχέση με τους παλινοστούντες από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., μια αντίστροφη τάση επιλογής εγκατάστασης:

Υπερέχουν οι πρώτοι στην Αθήνα και Νότια Ελλάδα και οι δεύτεροι στη Θεσσαλονίκη και στη Μακεδονία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Μαθητές με χώρα γέννησης την Αλβανία και την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. συνολικά και στις δύο μεγαλύτερες περιφέρειες κατά το σχολικό έτος 1998/99							
Χώρα γέννησης	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ			ΔΗΜΟΤΙΚΑ-ΓΥΜΝΑΣΙΑ-ΛΥΚΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ		ΔΗΜΟΤΙΚΑ-ΓΥΜΝΑΣΙΑ-ΛΥΚΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ	
	Παλινοστούντες	Αλλοδαποί	Σύνολο	Παλινοστούντες	Αλλοδαποί	Παλινοστούντες	Αλλοδαποί
Αλβανία	16258	27066	43324	1622	2426	16302	16302
Πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.	19758	3848	23606	8780	1562	16302	16302
Σύνολο μαθητών (παλιν. και αλλ.)	41923	35104	77027	7659	3297	16302	16302

Πηγή: Κοινωνικές Στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε.

2.3. Οι όροι της ένταξης: οι αντιφάσεις του δημόσιου λόγου και των πολιτικών

Η απόπειρα ένταξης-ενσωμάτωσης των ομογενών από την Αλβανία συνάντησε μια χαρακτηριστική αντίφαση ανάμεσα στο δημόσιο λόγο και τις καθημερινές συνθήκες διαβίωσης.

Από τη μια, οι «Βορειοηπειρώτες» ήταν αδελφοί, ταλαιπωρημένοι από τους Αλβανούς γείτονες, από την άλλη, όταν πλέον ήρθαν να ζήσουν στην ελληνική πατρίδα, στις σχέσεις και τις συναλλαγές τους με τη δημόσια διοίκηση και με τους έλληνες πολίτες διακρίνονταν δύσκολα ή καθόλου από τους «Αλβανούς» της διπλανής πόρτας.

Με άλλα λόγια η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα οδήγησε σε μια, εκ πρώτης όψης σχιζοφρενή, αντίφαση ανάμεσα στον αλυτρωτικό λόγο υπέρ των αδελφών «Βορειοηπειρωτών» και στην ταξινόμηση των καθημερινών σχέσεων εξουσίας κατά την απόπειρα ενσωμάτωσης στη μητέρα-χώρα.

Για να γίνει κατανοητό το φαινομενικά παράδοξο, πρέπει να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ο αλυτρωτισμός των προηγούμενων χρόνων συνιστούσε στοιχείο νομιμοποίησης και εργαλείο διαχείρισης των σχέσεων εξωτερικής πολιτικής με τη γείτονα χώρα· άρα αποτελούσε και κεντρικό, «αδιαπραγμάτευτο», ρητορικό σχήμα του εγχώριου πολιτικού λόγου της εσωτερικής πολιτικής σκηνής. Αυτός είναι και ο λόγος που αυτή η περί βο-

ρειοηπειρωτών ρητορεία εξακολούθησε να υφίσταται ακόμη και όταν η ομάδα των ομογενών άρχισε να εγκαταλείπει την Αλβανία, πολύ περισσότερο όταν πλέον οι μειονοτικές περιοχές ερημώθηκαν.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό το ιστορικό επεισόδιο δεν αποτελεί αποκλειστικότητα της Ελλάδας. Ο αλυτρωτισμός συχνά αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό των πολιτικών της «μητέρας» χώρας απέναντι στην εκάστοτε ομογένεια. Ιδιαίτερα μάλιστα, στις περιπτώσεις εκείνες γειτονικών χωρών όπου παραδοσιακά «ζωτικά συμφέροντα» της μητέρας χώρας διακυβεύονται και όπου η ομογένεια και η «προστασία» της είναι αντικείμενα και εργαλεία διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο της πολιτικής ανάμεσα στα δύο κράτη, αλλά και στο εσωτερικό τους. Πολλές φορές αυτή η εγχώρια πολιτική ανάγκη της μητέρας-χώρας βολεύει και συμπαρασύρει και τη χώρα-πατρίδα, η οποία ενίοτε απαλλιάσσεται από τις υποχρεώσεις της απέναντι στους πολίτες όταν αυτοί ανήκουν στην επίμαχη ομάδα ομογενών (πχ. εκπαίδευση, παροχική διοίκηση) (Christopoulos, 2003, Pavlou, 2003).

Όταν η ομάδα αποφασίζει να ξεριζωθεί και να αναζητήσει καλύτερη μοίρα, όχι πια μέσα στα όρια της επικράτειας της υπηκοότητάς της, αλλά στη γειτονική μητέρα-χώρα, αναδεικνύεται και ο προβληματικός της χαρακτήρας αυτών των πολιτικών.

Τότε η αλυτρωτική ρητορεία, αντί για λόγο απο-

δοχής και ένταξης, μετασχηματίζεται σε διγλωσσία (ανάλογα με το αν τα μέλη της μειονότητας βρίσκονται στην πατρίδα Αλβανία ή στη μητέρα-χώρα Ελλάδα) ή το πολύ σε αμηχανία και καχυποψία, καθώς και σε πατερναλιστικές απραγματοποιήτες υποσχέσεις παροχών. Άλλωστε, η στάση απέναντι στη μειονότητα δεν μοιάζει να πηγάζει από πολιτική δέσμευση απέναντι στις ανάγκες της ομάδας των ομογενών, παρά από τις ανάγκες της πολιτικής αντιπαράθεσης, εντός και εκτός των συνόρων της μητέρας-χώρας.

Πολύ περισσότερο αυτό ισχύει και στην περίπτωση της δεκαετίας του '90, όταν μεγάλοι αριθμοί Αλβανών μεταναστών άρχισαν να εντάσσονται στις παραγωγικές σχέσεις της ελληνικής οικονομίας. Τότε, ο αλυτρωτισμός υπέρ των αδελφών «Βορειοηπειρωτών» φάνηκε χρήσιμος, όπως δείχνει ο λόγος των Μέσων, στο να αιτιολογήσει την εκμετάλλευση και τη δυσμενή μεταχείριση των Αλβανών μεταναστών (Τριανταφυλλίδου, 2003). Τα μέλη της ομογένειας στην Ελλάδα εκφράζουν ανοικτά την πεποίθησή τους, ότι τα ΜΜΕ δεν ενδιαφέρονται για τα πραγματικά προβλήματά τους. Σύμφωνα με τη γνώμη ομογενών από την Αλβανία που εργάζονται σε ελληνικά ΜΜΕ, αυτά είναι δέσμια των πολιτικών συγκυριών. Τους θυμούνται μόνο όταν υπάρχει έξαρση ανάμεσα στην Αλβανία και στην Ελλάδα και τους χρησιμοποιούν συχνά αναφέροντάς τους αποκλειστικά στο πλαίσιο αυτής της αντιπαράθεσης.

Οι πραγματικοί όροι της ένταξης των Ελληνοαλβανών έτσι —πέρα από τη ρητορεία η οποία δεν μπορεί να εγκαταλειφθεί όσο οι ελίτ τελούν υπό την ομηρία της— αρθρώνονται σε δύο επίπεδα:

α) Στις κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις.

β) Στις επίσημες πολιτικές και τα κανονιστικά κείμενα που αφορούν την ομάδα, καθώς και στη

σχέση της με το ελληνικό κράτος.

Η αλβανοφοβία και η δυσανεξία απέναντι στους μετανάστες από τη γείτονα χώρα, δεν άφησε αλώβητους και τους ομογενείς. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα μέλη της ομάδας, στην Αλβανία αποκαλούνταν υποτιμητικά «Ελληνες» και στην Ελλάδα «Αλβανοί».⁹ Καθώς η δική τους απόπειρα ένταξης στις παραγωγικές σχέσεις έγινε από το ίδιο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό σημείο εκκίνησης με εκείνο των Αλβανών μεταναστών, η καλύτερη γνώση της ελληνικής γλώσσας και η επίκληση της ελληνικής καταγωγής, ελάχιστα διαφοροποίησε προς το θετικότερο —ίσως μόνον ως προς το συμβολικό πεδίο της αντιαλβανικής ρητορείας— τους όρους της συναλλαγής τους με τους γηγενείς. Πολύ γρήγορα μάλιστα, η πολιτισμική ταύτιση με την ομάδα των Αλβανών, καθώς και η απώλεια του απόλυτου «προνομίου» της άριστης χρήσης της ελληνικής γλώσσας οδήγησε την ομάδα στο να χάσει τη διακριτότητά της και να κατανοήσει την περιορισμένη χρησιμότητα της επίκλησης «ελληνικότητας». Ωστόσο, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω, το ρητορικό σχήμα των «Βορειοηπειρωτών» συνέχισε να επιβιώνει, αλλά μάλιστα ως φαντασική —και χρηστική— και όχι ως πραγματική κοινωνική κατηγορία (Βεΐκου, 2001).¹⁰

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ενώ ο δημόσιος λόγος επιμένει σε μια «εμπόλεμη κατάσταση» (Καπλάνι, 2001) ανάμεσα σε «Βορειοηπειρώτες» και «Αλβανούς», η ομάδα των Ελληνοαλβανών όχι μόνο δε βρέθηκε σε αντιπαράθεση, αλλά ανέπτυξε κοινωνικά δίκτυα στα οποία οι συμπολίτες τους, αλβανικής καταγωγής, συμμετείχαν πολυάριθμα. Αυτό φανερώνει και επιβεβαιώνει δύο πράγματα.

Πρώτο, ότι η μεταφορά του ρητορικού σχήματος για τη σχέση ανάμεσα στις δύο ομάδες από τον

9. Δες και τις συνεντεύξεις Ελληνοαλβανών από την Βεΐκου Μ., Η επιτελεστική κατασκευή..., όπ.παρ. 314: «Στην Αθήνα ντρεπόμουν για άλλο λόγο. Οι Έλληνες με κοιτούσαν στην αρχή με μισό μάτι. Δεν το καταλάβαινα. Όσο ήμασταν εκεί, οι Αλβανοί μας λέγανε και μας ξαναλέγανε "οι Έλληνες" ήες και ήμασταν ξένοι, ερχόμαστε εδώ οι Έλληνες μας φωνάζουν Αλβανούς ακόμα και εμάς τους Βορειοηπειρώτες. Μάλλον πιστεύουν ότι αυτό το μείγμα Ελλήνων και Αλβανών δεν είναι καλό...».

10. Άλλωστε με την επίκληση του ανήκειν σε αυτή τη θετικά φορτισμένη κατηγορία, νομιμοποιήθηκε και κατέστη εφικτή η ελληνοποίηση Αλβανών αθλητών που διέπρεψαν με τα ελληνικά χρώματα. Όταν, στο βωμό της αποδοχής και της ένταξης στην ελληνική κοινωνία, πολλοί Αλβανοί μετανάστες επικαλούνται ελληνικότητα μετατρέποντας προς τούτο τα ονόματά τους και τη θρησκεία τους, αυτό είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτο από την πολιτεία όταν αφορά μεγάλους πρωταθλητές, τους οποίους με ενθουσιασμό οι δημοσιογράφοι θα αποκαλέσουν «Βορειοηπειρώτες».

Φωτογραφία: Α. Αβραμίδης, Μετανάστες, 2000

αλιτρωτικό -προ του 1990- λόγο στην Ελλάδα της μετανάστευσης και των δύο δεν ευδοκίμησε, ως εργαλείο κατίσχυσης των μεν επί των δε, ίσως ακριβώς επειδή και οι δύο εντάχθηκαν στα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνικής ταξινόμησης (Τσιάκαλος, 2000).¹¹

Δεύτερο, δεν λειτούργησε ως μέσο ανέλιξης των μεν αντίθετα με τους δε, ακριβώς γιατί η επίκληση της ιδιότητας του «Βορειοηπειρώτη», έστω και αν υφίσταται ως χρηστική φαντασιακή κατηγορία στο δημόσιο λόγο, δεν απέδωσε ποτέ ιδιαίτερα οφέλη στο φορέα της, είτε στη σχέση με τους γηγενείς είτε απέναντι στο κράτος.

3. Οι πολιτικές και το νομοθετικό πλαίσιο: «ομογενείς (κατά δήλωσή τους)»

Η πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στην ομάδα των ελληνοαλβανών που αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα ήταν κυρίως μια πολιτική μη-ένταξης και διαρκούς προσωρινότητας.

Η στάση άρνησης της παραχώρησης δικαιωμάτων στους «βορειοηπειρώτες» που έφυγαν από την επίμαχη γη, πιστευόταν αφελώς ότι θα έδινε (αντι-)κίνητρα για την επιστροφή τους στις «πατρογονικές εστίες».

11. Βλ. Τσιάκαλος, Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης, σελ.83: «...ρατσισμός μπορεί να εμφανιστεί μόνο σε συνθήκες ανισοκατανομής της κοινωνικοπολιτικής ισχύος και αποκλειστικά από την πλευρά του δυνατού (...) Τα μέλη των κοινωνικά και πολιτικά αδύναμων ομάδων δεν μπορούν να αναπτύξουν ρατσιστικές συμπεριφορές, ακόμη και αν διακατέχονται από έντονες αρνητικές προκαταλήψεις». Χαρακτηριστικά στην έρευνά μας, σε ερώτηση προς Ελληνοαλβανούς γονείς, αν θα παντρεύανε τα παιδιά τους με Αλβανούς, αυτοί δήλωσαν ότι «ναι, αρκεί να μη μαθευτεί στον περίγυρο των Ελλήνων ότι είναι Αλβανοί», αλλά «μάλλον όχι εάν πρόκειται για κάποιο μύρο»!

Μοιραία, όπως υποδεικνύουν τα παραπάνω, για την ομάδα των Ελληνοαλβανών η άρθρωση πολιτικών ένταξης απείχε αρκετά από ό,τι προβλέφθηκε για άλλες ομάδες παλινοστούντων ομογενών. Η αμήχανη έως δύσπιστη στάση της ελληνικής πολιτείας οδήγησε —είτε στην ατομία και τη στασιμότητα μέσα από κενό πολιτικών ένταξης, είτε στην υιοθέτηση πολιτικών έντονης διαφοροποίησης της αντιμετώπισης των ομογενών από την Αλβανία που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα— προς το δυσμενέστερο σε σχέση με άλλες ομάδες ομογενών, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.¹²

Αντίθετα με τους τελευταίους, η υποδοχή που επεφύλαξε η ελληνική πολιτεία δεν αφορούσε ειδικά προνόμια και στήριξη,¹³ αλλά μια ανοχή μέσα από μια διαρκή προσωρινότητα εκφρασμένη μέσα από τα γενικά και λίγα μέτρα του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1990, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω στην παράγραφο σχετικά με τις συνθήκες εισόδου και εγκατάστασης.

Ανάμεσα στα πιο χαρακτηριστικά νομοθετήματα, που θεωρήθηκαν και στοιχειώδη κατάκτηση για την ομάδα κατά τη δεκαετία του '90, είναι και η Υπουργική απόφαση Αριθ.Υ4α/7472/95 του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας σύμφωνα με την οποία «χορηγείται στους ομογενείς εξ Αλβανίας δωρεάν ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη από τα Κρατικά Νοσοκομεία», στην περίπτωση που αυτοί είναι ανασφάλιστοι. Ωστόσο, για την παροχή αυτή απαραίτητο στοιχείο είναι η απόδειξη της ελληνικής καταγωγής.

Η διαφοροποίηση αυτή που κυριαρχεί σε διαφορετικά νομοθετήματα και κανονιστικές πράξεις της διοίκησης για τις ομάδες ομογενών, τελικά αντιστοιχεί σε διαφοροποίηση των διαδικασιών και, εμμέσως, των κριτηρίων αναγνώρισης της ιδιότητας του ομογενή. Το ελληνικό δίκαιο προβλέπει δύο εναλλακτικές οδούς για τον προσδιορισμό της ιδιότητας του ομογενή. Ομογενής, βέβαια, θεω-

ρείται εκείνος που συμμετέχει στο ίδιο γένος (των ελλήνων) ενώ είναι πολίτης μιας άλλης χώρας. Έτσι, η αρχή προσδιορισμού του status του ομογενή είναι η καταγωγή από το ίδιο γένος. Ωστόσο, επίσης αποφασιστική είναι η «ελληνική εθνική συνείδηση». Αυτή ορίζεται ως η σύνδεση με το έθνος μέσα από «κοινή γλώσσα, θρησκεία και παραδόσεις» (Παπασιώπη-Πασιά, 1994). Με αυτή την έννοια μπορεί κάποιος να θεωρηθεί και να αναγνωρισθεί ως Έλληνας στη συνείδηση και άρα ομογενής, έστω και αν δεν έχει ελληνική καταγωγή με συγγένεια εξ αίματος. Στην πράξη η διοίκηση απαιτεί την εξέταση κατά περίπτωση, ώστε να προσδιορίσει αυτή την εθνική συνείδηση. Αυτό το ζευγάρι των κριτηρίων χρησιμοποιείται επιλεκτικά από την ελληνική διοίκηση ανάλογα με την ομάδα ομογενών στην οποία αφορά η διοικητική δράση.

Έτσι, ενώ για τον προσδιορισμό της ιδιότητας του ομογενή από την πρώην Σοβιετική Ένωση αρμόδια είναι η κατά τόπο Περιφέρεια (απόφαση του Γενικού Γραμματέα) και η διαπίστωση των προϋποθέσεων γίνεται μετά από συνέντευξη σε επιτροπή της τελευταίας, για τους Ελληνοαλβανούς αρμόδιο είναι το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, ενώ στοιχείο θεμελίωσης της ιδιότητας του ομογενή είναι η απόδειξη ελληνικής καταγωγής. Και στις δύο περιπτώσεις παρέχεται, έστω με διαφορετικές διαδικασίες το Ειδικό Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς (Ε.Δ.Τ.Ο.), διάρκειας τριών ετών (ανανεώσιμο), το οποίο χορηγείται και στα μέλη της οικογένειας του ομογενούς και παρέχει το δικαίωμα παραμονής και εργασίας. Όπως αναφέρεται στη σχετική Κοινή Υπουργική Απόφαση που θεσμοθετεί το Ε.Δ.Τ.Ο. για τους ομογενείς εξ Αλβανίας (Αριθ. 4000/3/10/98), αυτό καθύπτει την «ανάγκη εξασφάλισης ισότιμων προϋποθέσεων απασχόλησης των ελληνικής καταγωγής Αλβανών υπηκόων, που διαμένουν στη Χώρα μας, έναντι των Ελλήνων υπηκόων, με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς εργασίας».

Αντίθετα, Κοινή Υπουργική Απόφαση που θε-

12. Τη διάκριση αυτή ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες ομογενών, καταγράφει και η Έκθεση για την εφαρμογή του Ν.2910/2001 του Συνηγού του Πολίτη του Δεκεμβρίου 2001.

13. Για την ομάδα των παλινοστούντων από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. — στους οποίους εκτός από αυτόν τον τίτλο, αποδόθηκαν κατά καιρούς και άλλοι, π.χ. «νεοπρόσφυγες» που υποδηλώνουν την πρόνοια του κράτους για έκτακτη αρωγή - νομοθετήθηκαν δεκάδες ευνοϊκά μέτρα, όπως προγράμματα στέγασης, δανειοδότησης, παραχώρησης ιδιοκτησίας κ.λπ.

σμοθετεί το Ε.Δ.Τ.Ο. για τους ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση (Αριθ. 4864/8/8-γ/26.7.00) προβλέπει τη χορήγηση αντίστοιχου Δελτίου και σε ομογενείς που δεν διαμένουν στην Ελλάδα, αλλά βρίσκονται ακόμη σε χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ..

Το Ε.Δ.Τ.Ο. είναι επίσης διαφορετικό για την κάθε ομάδα ως προς τη μορφή του και ειδικότερα ως προς τα στοιχεία που περιέχει.

Το Ε.Δ.Τ.Ο. των Ελληνοαλβανών διαφοροποιείται σε σχέση με εκείνο των παλινοστούτων από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Εκείνο που αφορά τους τελευταίους δεν αναφέρει καταγωγή, όπως αντιθέτως αναφέρει εκείνο που εκδίδεται για τους ομογενείς της Αλβανίας.

Με αυτό τον τρόπο, έχει στην πράξη διαφορετική ισχύ ως προς τα δικαιώματα στα οποία δίνει πρόσβαση το Ε.Δ.Τ.Ο. και τα οποία κατέχουν οι ομογενείς εκ καταγωγής και τα μέλη των οικογενειών τους που δεν έχουν εξ αίματος ελληνική καταγωγή, π.χ. ως προς τη χορήγηση δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σύμφωνα με την προαναφερθείσα Υπουργική Απόφαση.

Είναι ορατή εδώ, μέσα από ανατιοθόγητη διαφοροποίηση σε σχέση με την ομάδα των παλινοστούτων από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., η ανησυχία για τη μεικτή εθνοτική σύνθεση της ομάδας των ομογενών της Αλβανίας που ζουν στην Ελλάδα.

Αντίστοιχα, η πολιτική για την παραχώρηση της ελληνικής ιθαγένειας στους ομογενείς από την Αλβανία δεν είναι γενναιοδωρη, όπως αντιθέτως συμβαίνει για άλλες ομάδες ομογενών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σε Έκθεσή του ο Συνήγορος του Πολίτη:¹⁴

«Ο Συνήγορος του Πολίτη οφείλει καταρχήν να επισημάνει τη διαφορετική μεταχείριση από την Πολιτεία, βάσει της προαναφερόμενης νομοθεσίας, των ομογενών των προερχομένων από την Αλβανία σε σχέση με τους ομογενείς τους προερχόμενους από τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. Συγκεκριμένα:

α) η απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας και του ειδικού δελτίου ταυτότητας από τους ομογενείς, τους προερχομένους από χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., είναι δυνατή ακόμη και εάν οι ενδιαφερόμενοι παραμένουν εγκατεστημένοι σε χώρα της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. Αντιθέτως, στους ομογενείς από Αλβανία η μέριμνα της πολιτείας περιορίζεται στην παροχή προς αυτούς δικαιώματος νόμιμης παραμονής και εργασίας, το οποίο εξασφαλίζεται με τη χορήγηση στους αιτούντες της «βεβαίωσης» και στους δικαιούχους του «ειδικού δελτίου ταυτότητας ομογενούς», υπό την προϋπόθεση όμως ότι οι ενδιαφερόμενοι έχουν ήδη εγκατασταθεί στην Ελλάδα.

β) στους ομογενείς τους προερχόμενους από τα Κράτη της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., η αναγνώριση της ιδιότητας του ομογενούς οδηγεί στην απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας από τον αιτούντα, ενώ αυτό δεν ισχύει για τους ομογενείς τους προερχόμενους από την Αλβανία, οι οποίοι μπορούν να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια μόνο με τη διαδικασία της πολιτογράφησης.

γ) τα αιτήματα των ομογενών από τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. εξετάζονται από την Περιφέρεια, ενώ τα αιτήματα των προερχομένων από την Αλβανία εξετάζονται από τις αρμόδιες προς τούτο Αστυνομικές Αρχές, γεγονός που θέτει ζήτημα ανισότητας, καθώς δεν είναι ορατός ο λόγος της διαφοροποίησης.»

Έτσι, από τη μια μεριά έχουμε τον πειρασμό του ελληνικού κράτους να μην παραχωρήσει την υπηκοότητα στα μέλη εκείνα της ομογένειας που δεν έχουν την ελληνική καταγωγή. Από την άλλη, αυτή η πολιτική καθρεφτίζεται και στις δύσκολες συνθήκες αποδοχής ένταξης της ομάδας στην ελληνική κοινωνία. Συχνά οι Ελληνοαλβανοί έτυχαν αρνητικής ταύτισης με τους Αλβανούς μετανάστες,¹⁵ ενώ η αγορά εργασίας τους επιφύλαξε ανάλογη μειονεκτική θέση, χαμηλών δεξιοτήτων και εκμετάλλευσης.

Ατυχώς, η διέξοδος στην οποία κατέφυγε η ελ-

14. Η Έκθεση για την εφαρμογή του Ν.2910/2001 του Συνηγόρου του Πολίτη, Δεκέμβριος 2001.

15. Δες και τις συνεντεύξεις Ελληνοαλβανών στο κείμενο της Βέικου.

ληνική πολιτεία για να μην αποδεχθεί οριστικά και να μη νομιμοποιήσει την εγκατάλειψη των μειονοτικών περιοχών από τη μειονότητα και την εγκατάσταση της ομάδας στην Ελλάδα, οδηγεί σε διακρίσεις, οι οποίες είναι αθεμελίωτες και αυθαίρετες.

Κινδυνεύει, έτσι, να νομιμοποιήσει ή να οδηγήσει σε ρατσιστικές συμπεριφορές και πρακτικές, αποτελώντας μια οπισθοδρόμηση και οχύρωση σε χαρακτηριστικά καταγωγής και δικαίου του αίματος (Ελευθεροτυπία, 2001).¹⁶ Μάλιστα, τη στιγμή ακριβώς εκείνη που η επίκληση της ελληνικότητας από τους Ελληνοαλβανούς, όπως όμως και από μεταναστευτικές ομάδες με επιθυμία ή επιτυχή «καριέρα» ένταξης (Λαμπριανίδης, Λυμεράκη, 2001), υπερβαίνει αυτή τη λογική της καταγωγής, αναδεικνύοντας έτσι ένα από τα πιο δυναμικά και παραγωγικά αιτήματα της σύγχρονης, όχι μόνο ελληνικής, κοινωνίας.

4. Συμπεράσματα

1. Η θέση της ομάδας την προηγούμενη δεκαετία αναφέρεται περισσότερο σαν σύνθλιψη ανάμεσα στις εθνικιστικές πολιτικές και τον εγχώριο ρατσισμό. Η διεκδίκηση μιας κοινωνικής θέσης «αντάξιας» προς την ελληνικότητα της ομάδας, επιχειρείται μέσα από την επίκληση κοινών αναφορών, όπως η γλώσσα και ο πολιτισμός. Είναι

μια προσπάθεια καταδικασμένη στην αποτυχία, καθώς αφενός το πλεονέκτημα της γλώσσας χάνεται γρήγορα με την εκμάθησή της από τους Αλβανούς μετανάστες, ενώ η κοινή πολιτισμική μήτρα αποδεικνύεται ένας μύθος.

2. Η θέση της ομάδας σήμερα παρουσιάζει μια διαφοροποίηση. Έχει συγκροτηθεί η συνείδηση μιας μεταναστευτικής ομάδας σχεδόν όπως και οι άλλες, ενώ είναι η διεκδίκηση της αναγνώρισης του συλλογικού τους ανήκειν στην ελληνική κοινωνία (Βεΐκου, 2001),¹⁷ επιχειρείται μέσα από πολλαπλές ταυτότητες, από την κοινωνική ανέλιξη, από μια νέα μετανάστευση.¹⁸ Αυτή η απόπειρα μοιάζει να έχει μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας ως προς την «καριέρα» κοινωνικής ένταξης και ανέλιξης των μελών της ομάδας και ιδιαίτερα της δεύτερης γενιάς.

Η αλήθεια είναι ότι η ομάδα ποτέ στο παρελθόν δεν αποτελούσε μέρος της ελληνικής κοινωνίας. Η κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητά τους είχε διαμορφωθεί στην Αλβανία. Με τη μαζική μετανάστευσή τους στην Ελλάδα αναδύθηκε η «διαφορά» της σε σχέση με τα αντίστοιχα ελληνικά πρότυπα και κώδικες.

Όταν οι «πολιτικές ταυτότητας», μέσα από την επίκληση ελληνικότητας, συνάντησαν αδιέξοδο στην πορεία για την ένταξη η διατήρηση κοινωνικών και πολιτισμικών δικτύων από τη χώρα προέλευσης προέβηλε ως ελάχιστο στήριγμα.

16. Για όσους αμφισβητούν ότι είναι δυνατόν να υπάρχει ρατσισμός στην Ελλάδα σε βάρος των Ελλήνων της Αλβανίας, βλ. και το χαρακτηριστικό δημοσίευμα στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία της 21/3/2001 με τίτλο, «Ομάδα γονιών και μαθητών θέλει να διώξει 50 οικότροφους Αλβανούς από σχολείο». Κάπου στη μέση του κειμένου αναφέρεται ότι τα παιδιά, που ως εκείνο το σημείο αναφέρονταν ως Αλβανοί, είναι από φτωχές ή πολυμελείς οικογένειες «Βορειοηπειρωτών» από την Κορυτσά που φιλοξενήθηκαν από το Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας στην Ελλάδα. Φυσικά, απέναντι σε ανάλογα φαινόμενα κρίσιμος είναι ο ρόλος των δημόσιων αρχών. Όπως αναφέρεται στο ίδιο δημοσίευμα, εν προκειμένω η στάση του Δήμου, ήταν η ενδεδειγμένη: «Ο δήμαρχος Τσοτυλίου Μ. Γκάσης κάνει λόγο για ρατσιστικές ενέργειες ορισμένων γονέων που παρακινούν τα παιδιά τους εναντίον των συμμαθητών τους. «Κάναμε υπεράνθρωπες προσπάθειες ώστε ορισμένοι να ρίξουν τους τόνους και να συνεχίσει η ομαλή λειτουργία του σχολείου. Εάν το σχολείο δεν λειτουργήσει με τους Αλβανούς μαθητές στην τάξη, σε ένδειξη διαμαρτυρίας θα υποβάλω την παραίτησή μου. Τα φαινόμενα ρατσισμού και φυλετικής διάκρισης προσβάλλουν τους ανθρώπους της περιοχής και τη φήμη της χώρας».

17. Βεΐκου, σελ.324:«Οι Έλληνο-Αλβανοί δεν έχουν σκοπό να "περάσουν για Έλληνες" αναπαράγοντας προϋπάρχοντες κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι φυσικά θα τους ξεπερνούσαν εξαναγκάζοντας τους σε μίμηση συμπεριφορών. Αντίθετα, προσπαθούν να επιτύχουν μια συλλογική αναγνώριση ότι ανήκουν στην κοινωνία που ζουν.»

18. Η πολιτική της μη παροχής δικαιωμάτων έκανε ώστε από το 1995 και έπειτα να εμφανιστεί ένα νέο φαινόμενο: δηλαδή οι Ελληνοαλβανοί μετά την αποτυχία της επιστροφής τους στην Αλβανία, αντί να επανέλθουν ξανά στην Ελλάδα, είδαν την τελευταία ως σημείο μετάβασης προς άλλες χώρες, κυρίως ΗΠΑ και Καναδά αλλά και Γερμανία και Ιταλία. Αποτελεί βέβαια ειρωνεία το γεγονός ότι εκεί μπορούν πλέον να αντιμετωπισθούν σαν «Έλληνες ομογενείς», με όλες τις θετικές συνέπειες που αυτό συνεπάγεται και σχέση με το ελληνικό κράτος, π.χ. για επαναπατρισμό.

Αυτή η φαινομενική σύγχυση δεν αποτελεί τίποτε άλλο –και τίποτε λιγότερο– από την προσπάθεια για οικοδόμηση ενός ιστού πολιτισμικών και συμβατών ταυτοτήτων,¹⁹ έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί και να τύχει διαχείρισης η κοινωνική, επαγγελματική και προσωπική ζωή. Αυτό που ούτως ή άλλως επιτελείται από όλα τα κοινωνικά υποκείμενα είναι εξαιρετικά ορατό στα μέλη της επαναπατρισμένης μειονότητας, ιδιαίτερα σε μια κοινωνία όπου ο κυρίαρχος δημόσιος λόγος τείνει να διεκδικεί μια εικονική «ομοιογένεια».

Έτσι, η ατομική και η συλλογική ταυτότητα συγκροτείται ως ένα συμβατό αμάλγαμα Ελληνικού (ως «αγάπη» για τη μητέρα-πατρίδα και τους ανθρώπους του κοινωνικού παρόντος και μέλλοντος) και Αλβανικού (ως «αγάπη» για τη μητέρα-γη και τους ανθρώπους του κοινωνικού παρελθόντος) εθνοπολιτισμικού ανήκειν.

Μοιραία, οι στρατηγικές ταυτότητας ισορροπούν ανάμεσα σε μια «συναισθηματική» ελληνική ταυτότητα (κύρια ως επιθυμία και προσδοκία ένταξης στον κεντρικό εθνικό ιστό) και τη φαντασιακή πολυπολιτισμική ελληνο-αλβανική ταυτότητα (Marvakis, Pavlou, Tsiakalos).²⁰

Σαφώς οι Ελληνοαλβανοί στέκονται απέναντι ως μεταναστευτική ομάδα στο μέλλον με την έγνοια της δεύτερης γενιάς («η νέα γενιά είναι έλληνες») και της υπέρβασης των στοιχείων εκείνων που κινδυνεύουν να την περιθωριοποιήσουν επιρρίπτοντάς της τα κυρίαρχα, θετικά και αρνητικά, στερεότυπα των «Βορειοηπειρωτών-Αλβανών», παρά τις προσπάθειες ευνοϊκής διαχείρισής τους (Βέϊκου, 2001).²¹ Παράλληλα, εν γνώσει της —μοιραίας για τους ίδιους— σημασίας της ομάδας στις διμερείς εξωτερικές σχέσεις των πατρίδων τους εύχονται «...οι σχέσεις Ελλάδας- Αλβανίας και η στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στους Αλβανούς να είναι καλύτερη...». Για την πρώτη γενιά, η παλιά επιθυμία επιστροφής στην Αλβανία,

εφόσον οι οικονομικές συνθήκες στη γειτονική χώρα θα ήταν ευνοϊκές, μοιάζει περισσότερο με μια χαμένη υπόθεση ενόψει, άλλωστε, της δεύτερης και τρίτης γενιάς που σκέφτεται το μέλλον της στην Ελλάδα.

Προβάλλει, έτσι, μπροστά μας ένα νέο δεδομένο που στην προοπτική του χρόνου ανατρέπει τις παραδοσιακές προσεγγίσεις στα θέματα της εν λόγω ομάδας: το γεγονός ότι μέσα από τη μεικτή σύνθεση και τις δυσμενείς συνθήκες ένταξης σε νέα κοινωνικά περιβάλλοντα το δημόσιο συνεκτικό της στοιχείο αλλιά και η συλλογική της αναπαράσταση έχει αλλιάξει. Από την επίκληση της ελληνικότητας στο παιχνίδι του εθνικιστικού, όσο και εργαλειακού δημόσιου λόγου, στη συνειδητοποίηση ότι «ήταν και είναι εθνικά άστεγοι» (Βέϊκου, 2001).

Αυτό που μένει να κατανοήσουμε, ίσως, είναι ότι ανάμεσα σε επίσημες συλλογικές της εκπροσωπήσεις (σύλλογοι βορειοηπειρωτών κ.λπ.) ή πολιτικές που σήμερα ρυθμίζουν τις συνθήκες ζωής των μελών της ομάδας και στις πραγματικές της κοινωνικές συλλογικές ανάγκες υπάρχει ένα χάσμα. Καθώς η γεφύρωσή του κατά την προηγούμενη δεκαετία αποτέλεσε χίμαιρα για την ομάδα, τα μέλη της τελευταίας έχουν αναπτύξει στρατηγικές ένταξης και ταυτοποίησης, είτε ατομικές είτε περιορισμένων ολιγομελών αλλιά συνεκτικών κοινωνικών δικτύων.

Τα προϊόντα αυτής της διεκδίκησης κοινωνικής θέσης-ταξινόμησης και ανοδικής κινητικότητας είναι η μετατόπιση των στοχοθετήσεων της ομάδας από την πλήρη στη σχετική και υπό διαπραγμάτευση ένταξη, καθώς και η ανάδυση μιας ιδιαίτερης ελληνοαλβανικής μεταναστευτικής ταυτότητας. Το περιεχόμενο και η επίκληση της τελευταίας αντικατοπτρίζει λιγότερο την ενσωμάτωση ομογενών στον ελληνικό κεντρικό και κατά παράδοση ομοιογενή εθνικό ιστό, και περισσότερο τον

19. Από το Marvakis Ath., Pavlou M., Tsiakalos G., *The identity of European Citizens*, δημοσίευτη εργασία.

20. Όπως χαρακτηριστικά γράφει η Βέϊκου: «αδιαπραγμάτευτη εγγύτητα που αισθάνονται με τον Αλβανικό τρόπο ζωής, με τον ίδιο τρόπο υποδηλώνεται μια συμβολική συνέχεια στις συνειδησίες των ατόμων με ένα Ελληνικό, εθνικό παρελθόν», σελ.308.

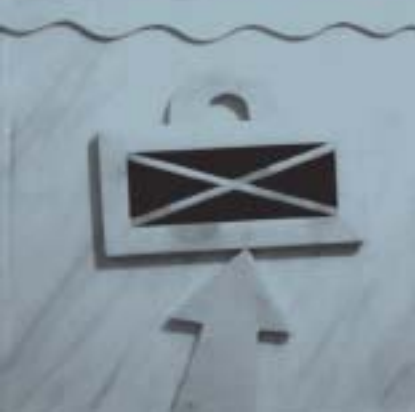
21. Βέϊκου, σελ.324: «Οι συγκεκριμένοι μετανάστες, λόγω της ιδιαίτερης θέσης τους, καλούνται να γεφυρώσουν το πολιτισμικό κενό που προκαλούν οι κοινωνικές αλλαγές και οι νέες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν στο ελληνικό περιβάλλον, γι' αυτό τείνουν να αυτοπροσδιορίζονται εθνικά με κώδικες που είναι κατάλληλοι και χρήσιμοι στο συγχρονικό κοινωνικό πεδίο αναφοράς τους.»

αγώνα μεταναστών για αναγνώριση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων σε μια όχι και τόσο φιλόξενη «πατρίδα».

Αυτοί που διεκδικούν την ισότιμη συμμετοχή στο κοινωνικό, με την επίκληση της ισχυρής ταύτισης με ό,τι «ελληνικό», δεν είναι οι «μειονοτικοί» της Αλβανίας, οι «βορειοηπειρώτες», αλλά οι Ελληνοαλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Christopoulos, D. (2003). Le statut (de protection) des minorités nationales: une exception en droit public. Κεφάλαιο στο βιβλίο: *The protection of minorities by their kin-states, Council of Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Marvakis Ath., Pavlou M., Tsiakalos G. The identity of European Citizens. Αδημοσίευτη εργασία
- Pavlou, M. (2003). Greek state policy from 'irredentism' to 'home-coming'/'immigration': the case of two repatriated kin minority groups. Κεφάλαιο στο βιβλίο: *The protection of minorities by their kin-states, Council of Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Βεΐκου, Μ. (2001). Η επιτελεστική κατασκευή της εθνοτικής ταυτότητας: Ελληνο-Αλβανοί μετανάστες και η καθημερινή τους εμπειρία στη γειτονιά μιας ελληνικής πόλης. Στο συλλογικό τόμο «*Μετανάστες στην Ελλάδα*», Μαρβάκης, Παρσάνογλου, Παύλου (επιμέλεια), Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλιαντζής». Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Εφημερίδα Ελευθεροτυπία (21/3/2001). «Ομάδα γονιών και μαθητών θέλει να διώξει 50 οικότροφους Αλβανούς από σχολείο».
- Ιός της Κυριακής, (12/11/2000). «Εθνικό Τοπίο στην ομίχλη», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία.
- Καπλάνι, Γκ. (11/11/2001). Μεταμφιεσμένες ταυτότητες. Κυριακάτικη Αυγή.
- Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., (2001). *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Παπασιώπη-Πασιά, Ζ. (1994). *Δίκαιο Ιθαγενείας*. Αθήνα: Σάκκουλα.
- Τριανταφυλλίδου, Α. (2003). Κεφάλαιο για την Ελλάδα στην Έκθεση για το 2002 του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία, στο: Jessica ter Wal (εκδότης). *Racism and cultural diversity in the Mass Media. An overview of research and examples of good practice in the EU Member States, 1995-2000 on behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Vienna (EUMC) by European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER)*, Vienna, February 2002.
- Τσιάκαλος, Γ. (2000). *Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Η Πολιτισμική Διάσταση της Ψυχικής Υγείας και του Ψυχικού Πόνου

(και η ανάγκη για υπηρεσίες ψυχικής υγείας ευαίσθητες στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα)

Θεόδωρος Μεγαλοοικονόμου,
Ανδρομάχη Λερίδου,
Μαρία Μοναχού*

Παρόλο που το ποσοστό των κατοίκων της ελληνικής επικράτειας που είναι μετανάστες και πρόσφυγες εγγίζει το 10% του συνολικού πληθυσμού, οι ανάγκες τους για παροχή υπηρεσιών υγείας και ιδιαίτερα ψυχικής υγείας, έχουν πλήρως αγνοηθεί.

Είναι γνωστό ότι η επίσημη πολιτική για την παροχή υπηρεσιών από το Εθνικό Σύστημα Υγείας σε «μη νόμιμους μετανάστες» προβλέπει την παροχή υπηρεσιών μόνο για την αντιμετώπιση του «επείγοντος», απαγορεύοντας την όποια παροχή σε καταστάσεις «μη επείγουσες».¹

Στον τομέα της ψυχικής υγείας, οι ιδιαίτερες ανάγκες των ατόμων από διαφορετικές εθνότητες και κουλτούρες αγνοούνται, τόσο στο επίπεδο της έρευνας όσο και σε αυτό της «κλινικής» προσέγγισης και της παροχής υπηρεσιών. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, ένας μετανάστης ή πρό-

σφυγας (συνήθως «χωρίς χαρτιά») έρχεται σε επαφή με την υπηρεσία ψυχικής υγείας (συνήθως μια νοσοκομειακή μονάδα) όταν το «πρόβλημά» του «ξεπεράσει τα όρια» —όταν πάρει ακραίες μορφές και γίνει ορατό, ενοχλητικό και διαταρακτικό— οπότε κινητοποιούνται οι διωκτικές αρχές για τη διαδικασία της αναγκαστικής νοσηλείας.

Ανάμεσα στο κοινωνικό κενό και την παντελή έλλειψη υπηρεσιών

Ένα από τα συνηθέστερα προβλήματα που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της επαφής μεταναστών ή προσφύγων με κάποια υπηρεσία ψυχικής υγείας (συχνά για όλη τη διάρκεια της φροντίδας/νοσηλείας) είναι η εξαιρετικά δυσχερής —ή και πλήρης— αδυναμία επικοινωνίας λόγω του ότι ούτε

* Ψυχίατρος, Διευθυντής, 9ο Ψ.Τ., Ψ.Ν.Α., e-mail: theodorosmegaloeconomou@yahoo.gr, Κοινωνική Λειτουργός Κ.Ψ.Υ. Αγίων Αναργύρων, e-mail: psarras-leridu@ath.forthnet.gr, Ψυχιατρική Νοσηλεύτρια Κ.Ψ.Υ. Αγίων Αναργύρων.

1. Σύμφωνα με Εγκύκλιο (02/02/05) του πρώην Υπουργού Υγείας Ν. Κακλαμάνη προς τους προέδρους των ΠΕΣΥ (μετέπειτα ΔΥΠΕ) με θέμα «Υγειονομική Περίθαλψη Αλλοδαπών» [η οποία επιβεβαιώνει και διευκρινίζει ορισμένα σημεία του ΠΔ 266/1999 και του άρθρου 51 του νόμου 2910/2001, του Υπουργού Υγείας επί ΠΑΣΟΚ Αθ. Παπαδόπουλου], ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη παρέχεται δωρεάν σε αλλοδαπούς μόνο με την προϋπόθεση ότι έχουν αναγνωρισθεί ως πρόσφυγες, έχουν υποβάλει αίτηση για αναγνώριση προσφυγικής ιδιότητας, έχει εγκριθεί η παραμονή τους για ανθρωπιστικούς λόγους ή έχει ταχθεί προθεσμία απέλασης, η οποία δεν έχει ακόμα εκπνεύσει. Οι αλλοδαποί που εμπíτουν σε αυτές τις κατηγορίες πρέπει να είναι ανασφάλιστοι και οικονομικά αδύναμοι. Η εγκύκλιος προβλέπει ακόμη ότι «για αλλοδαπούς μη νόμιμα ευρισκόμενους στην Ελλάδα (όπως είναι ο λαθρομετανάστης) θα παρέχονται οι απαραίτητες υπηρεσίες μόνο σε περιπτώσεις επείγοντος περιστατικού και μέχρι τη σταθεροποίηση της υγείας τους. Δεν θα γίνονται δεκτοί από τις υπηρεσίες υγείας αλλοδαποί αυτής της κατηγορίας για «μη επείγοντα περιστατικά». Μάλιστα, μία από τις εγκυκλίους του Αθ. Παπαδόπουλου, όπου περιέχεται αυτολεξεί η παραπάνω παράγραφος, συνεχίζει λέγοντας: «Διευκρινίζεται ότι και στην περίπτωση των αλλοδαπών αυτής της κατηγορίας (δηλ. των μη νομίμων μεταναστών) δεν προβλέπεται η έκδοση βιβλιαρίου οικονομικής αδυναμίας και όταν προσκομίζεται τέτοιο, θεωρείται πλῆσθ ή μη νομίμως εκδοθέν και ειδοποιείται η φερόμενη ως εκδούσα αρχή. Σε κάθε περίπτωση, ειδοποιούνται από το νοσοκομείο οι κατά τόπους υπεύθυνες Αστυνομικές υπηρεσίες για τις περαιτέρω νόμιμες ενέργειες» (υπογράμμιση δική μας). Δηλαδή, προτρέπει εντέλει τους γιατρούς, νοσηλευτές κ.λπ. να «καρφώνουν» στην αστυνομία τους μη νόμιμους μετανάστες. Η ίδια εγκύκλιος του Αθ. Παπαδόπουλου προβλέπει για τα τακτικά (τα μη επείγοντα) περιστατικά της κατηγορίας των νομίμων μεταναστών, που δεν έχουν βιβλιόριο υγείας, ότι προκαταβάλλεται υποχρεωτικά το 50% του προβλεπόμενου κόστους της νοσηλείας, ενώ, σε όλες της περιπτώσεις, τηρείται κανονικά η διαδικασία είσπραξης νοσηλείων». Μέχρι τώρα δεν έχει υπάρξει καμιά επίσημη ανάκληση του περιεχομένου αυτών των εγκυκλίων.

ο χρήστης ούτε ο λειτουργός της υπηρεσίας γνωρίζουν ο ένας τη γλώσσα του άλλου και μεταφραστές δεν είναι συνήθως διαθέσιμοι. Δεν αναφερόμαστε στη δυνατότητα «μετάφρασης» των χαρακτηριστικών της διαφορετικής κουλτούρας, αλλά στην ίδια τη στοιχειώδη γλωσσική επικοινωνία (ιδιαίτερα όταν το άτομο δεν μιλάει καμιά από τις πιο συχνά χρησιμοποιούμενες γλώσσες, συνήθως αγγλικά).

Πολύ συχνά, είναι δύσκολο να βρεθούν συγγενείς ή φίλοι, ενώ γρήγορα εξαντλούνται και τα όποια (συχνά ασθενή) υποστηρικτικά συστήματα ομοεθνών, με τρόπο που η έξοδος (ή, ενίοτε, η φυγή) από τη μονάδα νοσηλείας να ισοδυναμεί με βουτιά σ' ένα κοινωνικό κενό και αδυναμία ανάκτησης της επαφής.

Ακόμα και στην περίπτωση που υπάρχει μια μακρόχρονη παραμονή στην Ελλάδα και άδεια νόμιμης παραμονής, εργασία και κάποιες κοινωνικές σχέσεις, αρκεί ένα ψυχωτικό επεισόδιο για να έλθει στην επιφάνεια η κοινωνική απομόνωση του ατόμου (ο ασθενής χαρακτήρας ή και η ανυπαρξία υποστηρικτικών συστημάτων) που μπορεί να οδηγήσει στην πλήρη αποσταθεροποίηση των όρων της προσωπικής και κοινωνικής ύπαρξής του (ιδιαίτερα όταν χάνει την εργασιακή του ικανότητα, τον «ουκ άνευ» όρο για την όποια «αποδοχή» —ακόμα και την πιο απάνθρωπα εκμεταλλευτική— στη χώρα υποδοχής). Συχνά, η μόνη ανοιχτή «διέξοδος» είναι ο δρόμος της επιστροφής, χωρίς κανένα από τα ζητήματα που οδήγησαν στην αναγκαστική μετανάστευση από την πατρίδα του/της να έχει λυθεί.

Διαδρομές περιπλάνησης και αδιεξόδων

Ας δούμε μερικές διαδρομές:

■ Φτάνει από τις Φιλιππίνες και τον υποδέχεται η μητέρα του, που είχε ήδη έλθει πριν από αυτόν. Μετά από λίγο παντρεύεται με ομοεθνή του, ήδη νόμιμη μετανάστρια και αποκτούν ένα παιδί. Δουλεύει σκληρά για 12 χρόνια, χωρίς να καταφέρει, μέχρι τέλους, να γίνει «νόμιμος». Πίνει βαθμιαία όλο και πιο πολύ, σταματά να εργάζεται και ξεσπά

σε μια ψυχωτική αντίδραση που τον οδηγεί, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, δυο φορές στο ψυχιατρείο. Η οικογένεια μπαίνει σε κρίση. «Ζητά» να γυρίσει στην πατρίδα του. Μιλά λίγα αγγλικά και ακόμα λιγότερα ελληνικά. Η επικοινωνία γίνεται με θραύσματα φράσεων και νοημάτων και αναπόφευκτα στη βάση των ψυχονοητικών και πολιτιστικών σχημάτων με τα οποία οι έλληνες λειτουργοί έχουν μάθει να επικοινωνούν με άτομα της ίδιας με αυτούς κουλτούρας.

■ Έρχεται από την Ινδία, μετανάστης «χωρίς χαρτιά». Λειτουργεί καλά όσο μπορεί, εργάζεται (σε επαρχιακή πόλη) και είναι αποδοτικός στο αφεντικό του, που τον στηρίζει και τον συμπαθεί. Παθαίνει ένα ψυχωτικό επεισόδιο, στα πηλίσια του οποίου του συμβαίνει ένα τροχαίο ατύχημα όπου τραυματίζεται και, όταν παρέρχεται το επεισόδιο, δεν μπορεί πλέον να εργαστεί λόγω του τραυματισμού του. Παραμένοντας χωρίς χαρτιά, δεν μπορεί να ταξιδέψει σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα (ανταποκρινόμενος σε πρόσκληση των εκεί νόμιμα εγκατεστημένων συγγενών του) και, αν πάρει εξιτήριο, κινδυνεύει να συλληφθεί και να απελαθεί. Έτσι φιλοξενείται σε μια στεγαστική δομή ψυχιατρείου, μέχρις ότου γίνει δυνατή μια ασφαλής μετακίνησή του προς ένα επίσης ασφαλές και υποστηρικτικό (και για την ψυχική του υγεία) περιβάλλον.

■ Ζεί στη Βαγδάτη, όπου από 15 χρόνων δουλεύει σε κάποιες φυλακές της πόλης. Το 1998 αρχίζει την περιπλάνηση από την Ιορδανία, στην οποία πηγαίνει ως παράνομος μετανάστης, συλλημβάνεται, φυλακίζεται, επαναπροωθείται στη Βαγδάτη, όπου φυλακίζεται γιατί είχε φύγει παράνομα («όλη η Βαγδάτη είναι φυλακή», λέει) και μετά ξαναφεύγει διαδοχικά για Ιορδανία, Λίβανο και Λιβύη, όπου μαζεύει κάποια χρήματα με τα οποία πληρώνει πανάκριβα το ταξίδι για την Ελλάδα. Στη Ρόδο (στα ανοιχτά της οποίας τον αποβιβάζουν) συλλαμβάνεται, παίρνει άδεια εξάμηνης παραμονής και φτάνει στην Αθήνα, από την οποία φεύγει για Γερμανία, όπου ζητάει πολιτικό άσυλο. Η αίτηση απορρίπτεται και «επαναπροωθείται» στη χώρα από την οποία είχε φτάσει εκεί, δηλαδή, την Ελλάδα, όπου, όταν φτάνει στο αεροδρόμιο, συλλαμβάνεται και φυλακίζεται. Στη φυλακή «κλείνεται στον εαυτό

του» και «δεν τρώει». Τον μεταφέρουν αρχικά στο Δρομοκαϊτείο και μετά από μερικές μέρες στο Ψ.Ν.Α. Αφηγείται όλη αυτή την ιστορία με τα σπασμένα αγγλικά του, συνέρχεται, διαμένει για ένα διάστημα σε έναν ξενώνα του Ψ.Ν.Α., μέχρις ότου οι παράλληλες ενέργειες που γίνονται για προσωρινή άδεια παραμονής καρποφορούν και φεύγει...

■ Έρχεται πριν 7 χρόνια από το Πακιστάν, αφήνοντας πίσω τη μητέρα και τη γυναίκα του και δουλεύει σε δύο εταιρείες επί σειρά ετών χωρίς προβλήματα. Έχει διαβητικό και αποκτά «νόμιμα χαρτιά». Μετά τρία χρόνια γυρίζει για λίγο στο Πακιστάν και στη γυναίκα του, η οποία μένει έγκυος. Γεννάει ένα παιδί, το οποίο όμως αυτός δεν καταφέρνει να δει ποτέ, γιατί αυτό πεθαίνει το περασμένο καλοκαίρι, σε ηλικία τριών ετών, από άγνωστη σε αυτόν αιτία. Ο ίδιος, όταν ήταν τριών ετών, είχε χάσει τον πατέρα του σε ατύχημα στη Λιβύη, όπου εργαζόταν. Λίγο μετά το θάνατο του παιδιού αφήνει τη δουλειά που είχε, κάνει μεγάλη χρήση αλκοόλ (είχε ιστορικό χρήσης τοξικών ουσιών και μια σχετική με αυτό νοσηλεία στην πατρίδα του) και τε-

λείως αποδιοργανωμένος πηγαίνει στο ψυχιατρείο για νοσηλεία. Σε διάστημα 8 μηνών νοσηλεύεται τρεις φορές. Κάθε φορά που βγαίνει από το ψυχιατρείο, είναι τελείως μόνος και αδέκαρος, πίνει πολύ (ίσως παίρνει και άλλες ουσίες). Το αδιέξοδο είναι πλήρες: υπάρχουν κάποιοι φίλοι ομοεθνείς αλλά δεν μπορεί να στηριχτεί σε αυτούς. Αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην επιστροφή στην πατρίδα του και στην αναζήτηση εργασίας –κάτι στο οποίο δυσκολεύεται, αφού έχει χάσει το διαβητήριό του. Όλο αυτό το διάστημα μιλά για την ιστορία του (με τα σπασμένα ελληνικά του) παρεμβάλλοντας μερικές ασάφειες και αποκρύψεις, καθώς, προσπαθώντας να αποσπάσει συμπάθεια και στήριξη, παραλείπει ό,τι φοβάται ότι θα του στερήσει αυτή τη στήριξη. Με όλα τα ενδεχόμενα για το μέλλον ανοιχτά, φιλοξενείται σ' έναν ψυχιατρικό ξενώνα. Τα θραύσματα της βιογραφίας που αφηγείται, αποκτούν κάποια συνοχή και συγκρότηση όταν γίνεται, εν τέλει, κατορθωτό να μεσολαβήσει ένα μέλος της πακιστανικής κοινότητας, τόσο με τη μετάφραση της (πιο ουσιαστικής, άμεσης και με περισσότερη εμπιστοσύνη) συνομιλίας που έχει μαζί του στη

γλώσσα τους, όσο και με τη δέσμευση για περαιτέρω παροχή βοήθειας στη διευθέτηση εκκρεμών υποθέσεών του.

■ Είναι Ρωσίδα, 12 χρόνια στην Ελλάδα, νόμιμη, εργάζεται, παντρεύεται δυο φορές και βρίσκεται, δυο χρόνια μετά το θάνατο του δεύτερου συζύγου, στο δρόμο ύστερα από έξωση, αναστατωμένη, αποδιοργανωμένη και με ένα έντονο διωκτικό παραλήρημα. Μιλάει αρκετά καλά ελληνικά και, όσο συνέρχεται, συνειδητοποιεί ότι δεν έχει κανένα συνταξιοδοτικό δικαίωμα, ούτε από τον αποθανόντα σύζυγο ούτε από τις δικές της ασφαλιστικές εισφορές (τα ένσημά της είναι πολύ λίγα). Βρίσκεται τελείως ξεκρέμαστη και μόνη λύση είναι να επιστρέψει στην πατρίδα της, σε συγγενείς με τους οποίους, ήδη από το παρελθόν, δεν διατηρούσε καλές σχέσεις. Η πρεσβεία της χώρας της δεν αναλαμβάνει τα έξοδα επιστροφής (όπως, συνήθως, συμβαίνει σ' αυτές τις περιπτώσεις με όλες τις πρεσβείες) και το αντίτιμο του εισιτηρίου μαζεύεται με έρανο από εκκλησιαστικούς φορείς της περιοχής της Αττικής στην οποία ζούσε. Όταν φεύγει, δεν υπάρχουν παρά μόνο δυο βαλίτσες ρούχα, καθώς τα υπόλοιπα υπάρχοντά της έχουν χαθεί λόγω των συνθηκών που έγινε η έξωση. Σε επικοινωνία μαζί της μετά από εννιά μήνες, εξακολουθούσε να είναι καλά και να προσπαθεί να μαζέψει χρήματα για να γυρίσει στη Ελλάδα....

Σύντομος Χάρτης των πολιτισμικά ευαίσθητων υπηρεσιών: «έρμη χώρα»

Και όμως, υπηρεσίες που να είναι σε θέση να απαντήσουν σ' αυτές τις ανάγκες ελλείπουν παντελώς. Εκτός από ένα ιατρείο στο Αιγινήτειο, που απευθύνεται σε άτομα άλλων εθνοτήτων (με χαρακτήρα πιο πολύ πρωτοβουλίας παρά οργανωμένο σε θεσμική και σφαιρική βάση) και μια υπηρεσία του ΚΕ.Θ.Ε.Α. (που απευθύνεται πιο πολύ σε

τοξικοεξαρτημένους), δεν υπάρχει καμιά υπηρεσία ψυχικής υγείας στο Ε.Σ.Υ. που να έχει τα μέσα για την αντιμετώπιση της πολυπλοκότητας που αντιπροσωπεύει «ένας μετανάστης με σοβαρά προβλήματα ψυχικής υγείας».² Δεν υπάρχει καμία εκπαίδευση των λειτουργών (όλων των ειδικοτήτων) στη φύση των προβλημάτων ψυχικής υγείας ατόμων, τα οποία είναι φορείς μιας άλλης εθνικής ταυτότητας, ώστε να αποκτήσουν μian ικανότητα για «ακρόαση» του «άλλου» και μια θεραπευτική προσέγγιση ευαίσθητη στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα.

Θεωρούμε, επομένως, ότι η ανάδειξη της διεθνούς εμπειρίας, έρευνας και πρακτικής στην προσέγγιση των ατόμων (μεταναστών και προσφύγων) με προβλήματα ψυχικής υγείας, που προέρχονται από κουλτούρες και εθνότητες διαφορετικές από αυτές της χώρας υποδοχής, μπορεί να καταστεί χρήσιμη και να αξιοποιηθεί, αφενός στην έρευνα και αφετέρου στην οργάνωση των κατάλληλων υπηρεσιών και στην Ελλάδα.

Μερικά δεδομένα της Διαπολιτισμικής Ψυχιατρικής

Η διεθνής έρευνα για τις ψυχολογικές επιπτώσεις της μετανάστευσης και της προσφυγιάς στην ψυχική υγεία έχει φέρει στην επιφάνεια ένα πλούτο δεδομένων που δείχνουν ότι η επίδραση των διαδικασιών της μετανάστευσης, τα μετέπειτα βιώματα του ρατσισμού (τόσο ως ατομικής και κοινωνικής στάσης, όσο και σε θεσμικό επίπεδο) η μειονεκτική κοινωνικο-οικονομική θέση, η επισφαλής (και συχνά ανασφάλιστη) εργασία, οι διακρίσεις στην εκπαίδευση και στη γειτονιά, η διάσταση ανάμεσα στις κοινωνικές, εκπαιδευτικές και οικονομικές προσδοκίες και στην πραγματικότητα ή και στα αποτελέσματα που επιτυγχάνονται, όλα αυτά παίζουν ρόλο στην εμφάνιση ψυχικών διατα-

2. Η μόνη υπηρεσία που απευθύνεται σε άτομα από άλλες εθνοότητες και κουλτούρες είναι αυτή του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες [σωματείο μη κερδοσκοπικό, συνεργαζόμενο με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ (UNHCR)], που απευθύνεται «σε άτομα που ζητούν άσυλο και δικαιούνται ν' αναγνωριστούν ως πρόσφυγες» (επομένως, δεν απευθύνεται σε οικονομικούς μετανάστες). Η συγκεκριμένη υπηρεσία διαθέτει ένα Κέντρο Ημερήσιας Φροντίδας και Περίθαλψης (που μπορεί να εξυπηρετεί 25 άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας, παρέχοντας υπηρεσίες ψυχιατρικές, ψυχολογικές, διαπολιτισμικής συμβουλευτικής κλπ, σε αιτήματα που αφορούν σε ένα ορισμένο φάσμα διαταραχών και καταστάσεων), ένα Ξενώνα Ψυχοκοινωνικής Αποκατάστασης Προσφύγων και ένα προστατευόμενο διαμέρισμα.

ραχών –παρόλο που ενίοτε τα ευρήματα είναι αποσπασματικά και αντιφατικά.

Η λεγόμενη *διαπολιτισμική (ή συγκριτική) ψυχιατρική* αναπτύχθηκε ως η μελέτη, από τη μια, των σχέσεων ανάμεσα στην ψυχική διαταραχή, τις ψυχολογικές ιδιαιτερότητες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των λαών, της κουλτούρας και της κοινωνίας εντός της οποίας η διαταραχή αναδύεται και, από την άλλη, των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε διάφορους παράγοντες που πηγάζουν από αυτά.

Η συγκριτική ψυχιατρική λειτουργεί συνήθως σε ακαδημαϊκό επίπεδο, αλλά πολλά από τα ευρήματα που έχει φέρει στην επιφάνεια είναι «εκ των ων ουκ άνευ» για την κατανόηση των βιωμάτων και των αναγκών των ατόμων από διαφορετικές εθνικές ομάδες και κουλτούρες. Αυτό καθιστά επιβεβλημένη την αξιοποίηση και την πρακτική τους εφαρμογή στην οργάνωση και στην παροχή υπηρεσιών ψυχικής υγείας σε ξένους μετανάστες και πρόσφυγες και γενικότερα, σε εθνικές ομάδες διαφορετικές από αυτήν στην οποία ανήκει ο λειτουργός που είναι εντεταλμένος να προσφέρει υπηρεσία. Χωρίς μια τέτοια προσέγγιση, ο λειτουργός που δουλεύει στο πλαίσιο μιας «μοναδικής κουλτούρας και κοινωνίας», με εργασία που έχουν προέλθει στο πλαίσιο αυτής της κουλτούρας, θα απωλέσει μια σειρά από παράγοντες εξαιρετικής σημασίας, πράγμα που κινδυνεύει να τον οδηγήσει σε χονδροειδή σφάλματα.

Ο ρόλος της κουλτούρας, αφενός στο να ρίχνει φως και αφετέρου στο ν' αποτελεί το όχημα της ψυχοπαθολογίας του πάσχοντος υποκειμένου, πρέπει να κατανοηθεί στο πλαίσιο του ιδιαίτερου κοινωνικού και υπαρξιακού του πεδίου. Οι διαδρομές προς την αναζήτηση βοήθειας και φροντίδας εξαρτώνται από έναν αριθμό παραγόντων που περιλαμβάνουν, εκτός από την κουλτούρα, την πρόσβαση στις υπηρεσίες, την ύπαρξη ή τη διαθεσιμότητα υπηρεσιών, καθώς και τρόπους επικοινωνίας τέτοιους που να κάνουν ικανούς τους χρήστες, τις οικογένειές τους και αυτούς γενικότερα που τους φροντίζουν, να κατανοούν τους στόχους, τα μέσα και τις διαδικασίες των υπηρεσιών και των θεραπευτικών προτάσεων και μεθόδων.

Ο τρόπος έκφρασης, το «ιδίωμα» της δυσφορίας, πρέπει να αναμένεται ότι θα ποικίλει ανάλογα με την εκπαίδευση, την κοινωνική τάξη, τους πολιτισμικούς παράγοντες, την ήδη κεκτημένη γνώση και εμπειρία (Bhugra & Bhui, 2001). Αυτό σημαίνει ότι ο επαγγελματίας ψυχικής υγείας πρέπει να έχει επίγνωση των κινδύνων άλλοτε να υπερεκτιμήσει και άλλοτε να αγνοήσει...

Προκειμένου να είναι κανείς σε θέση ν' αναγνωρίζει την ψυχοπαθολογία, πρέπει να γνωρίσει τους ορισμούς του κανονικού και του μη κανονικού στην κοινωνία από την οποία προέρχεται το άτομο. Γιατί αυτό που γίνεται αποδεκτό και θεωρείται ως κανονικό ή ως μη κανονικό μέσα σε μια κοινότητα είναι που επιτρέπει στους «ειδικούς» να φτάνουν σε μια συμφωνία πάνω σε κανονικότητες φαινομενολογικής ή στατιστικής φύσης (Bhugra & Bhui, 2001).

Η κουλτούρα έχει μια «παθοπλαστική» επίδραση πάνω στην ψυχοπαθολογία. Για παράδειγμα, τα παραληρήματα και τα περιεχόμενα των ψευδαισθήσεων μπορούν να τροποποιούνται σύμφωνα με τις επικρατούσες πολιτισμικές και κοινωνικές νόρμες. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι το περιεχόμενο των διωκτικών παραληρημάτων (οι διωκτικοί μηχανισμοί κ.λπ.) αλληλάζουν στη διάρκεια του χρόνου ανάλογα με τις επικρατούσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Η κουλτούρα, όπως και οι διάφοροι κοινωνικοί παράγοντες, μπορεί να επηρεάσει την ψυχοπαθολογία στο σύνολό της, τα συμπτώματα όπως εμφανίζονται στο άτομο, αλλά και την ίδια την επικράτηση (incidence) διαφόρων διαταραχών (Bhugra & Bhui, 2001).

Η γλώσσα που ομιλείται, αντανakλά τις ανησυχίες και τα ενδιαφέροντα μιας πολιτισμικής ομάδας και ορισμένες λέξεις μπορεί να έχουν μια ειδική σημασία σε κάποιες κουλτούρες. Δεδομένου ότι διαφορετικές κουλτούρες δίνουν διαφορετική έμφαση σε διαφορετικά πράγματα που σχετίζονται με την επιβίωσή τους, ο λειτουργός πρέπει να είναι ευαίσθητος στις ιδιαίτερες πολιτισμικές σημασίες των εκφράσεων, αν πρόκειται να καταλάβει την ιδιωματική γλώσσα της δυσφορίας.

Γνωρίζουμε ότι η όλη διαγνωστική διαδικασία στην ψυχιατρική βασίζεται πάνω στην παρατήρηση

και στην αξιολόγηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων, καθώς και των όσων οι ίδιοι οι προσερχόμενοι στις υπηρεσίες αναφέρουν για τα συναισθήματά τους και τις σκέψεις τους. Ο ρόλος που παίζουν οι πολιτισμικοί παράγοντες είναι, επομένως, προφανής. Η εκπαίδευση των λειτουργών, στη βάση της οποίας λειτουργούν στη διαγνωστική και θεραπευτική διαδικασία, τους έχει εξοπλίσει με έναν τρόπο σκέψης, ο οποίος περιλαμβάνει αφενός, περιγραφές συμπτωμάτων και τρόπους κατανόησης και αντιμετώπισης της «αρρώστιας» και αφετέρου, μεθόδους εκτίμησης της υποκείμενης ψυχοπαθολογίας και νόσου.³ Αυτός ο τρόπος σκέψης είναι διαφορετικός από αυτόν των ασθενών και των συγγενών τους.

Επιπλέον, εκτός από τα παραπάνω, τα νοσηλογικά συστήματα που χρησιμοποιεί η δυτική ψυχιατρική είναι *ευρωκεντρικά* (ή *αμερικανοκεντρικά*, που είναι το ίδιο)⁴ και εκπαιδεύουν τους λειτουργούς, ιδιαίτερα τους ψυχιάτρους, να θεωρούν ότι οι ψυχικές διαταραχές, που συναντούν στους δυτικούς ασθενείς, εμφανίζονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο στους μη δυτικούς και γενικότερα στους λαούς που δεν είναι φορείς της δυτικοευρωπαϊκής ή αγγλοσαξονικής κουλτούρας (Bhugra & Bhui, 2001). Αυτή η αφηρημένα οικουμενική (στην πραγματικότητα, ισοπεδωτική) προσέγγιση δημιουργεί ένα μεγάλο πρόβλημα, καθώς οι ψυχικές διαταραχές που δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν ως συμμορφούμενες με τα δυτικά διαγνωστικά συστήματα φαίνεται σαν να μην υπάρχουν. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρει ο Kleinman για τη «νευρασθένεια» των κινέζων ασθενών, στους οποίους τέθηκε η διάγνωση της «μείζονος κατάθλιψης», επειδή πληρούσαν κάποια από κριτήριά της, σύμφωνα με το DSM III και στους οποίους χορηγήθηκαν αντικαταθλιπτικά, που βελτίωσαν κάπως τη διάθεση χωρίς, όμως, να έχουν καμιά επίδραση στη λειτουργικότητα —γεγονός που δείχνει ότι υπήρχαν άλλοι παράγοντες που έπαιζαν πιο ση-

μαντικό ρόλο στην κοινωνική λειτουργικότητα και ότι, εν πάση περιπτώσει, η κινεζική «νευρασθένεια» δεν ταυτίζεται με τη δυτική «μείζονα κατάθλιψη» (Kleinman, 1980).

Η διαπολιτισμική αποσταθεροποίηση των παγιωμένων νοσηλογικών οντοτήτων: Το «παράδειγμα» της σχιζοφρένειας

Στη Βρετανία ανάγλυφο παράδειγμα και από τα πλέον συζητημένα είναι αφενός, η πολύ υψηλότερη του αναμενομένου επίπτωση (incidence) της σχιζοφρένειας στους δεύτερης γενιάς μετανάστες Αφροκαριβικής προέλευσης (African-Caribbeans) —διπλάσια από αυτή των λευκών ανδρών και γυναικών της φιλοξενούσας χώρας και πολύ υψηλότερη από αυτή που αναφέρεται ότι επικρατεί στην Καραϊβική— και αφετέρου, η προκατειλημμένη και εξαιρετικά πιο βίαιη αντιμετώπιση των ασθενών αυτών από αυτή των λευκών, με αντίστοιχα χαρακτηριστικά ψυχοπαθολογίας και συμπεριφοράς (Bhugra & Bhui, 2001, Pilgrim & Rogers, 2004).

Οι μετανάστες αυτοί είχαν πολύ υψηλότερα ποσοστά αναγκαστικής νοσηλείας, ενώ είχαν πολύ λιγότερες πιθανότητες να διατηρήσουν ακολούθως εθελοντική επαφή με την υπηρεσία. Βρίσκει κανείς πολύ περισσότερους μαύρους στα ψυχιατρεία και στις στεγαστικές δομές, ενώ οι μαύροι υπεραντιπροσωπεύονται επίσης στον πληθυσμό των ψυχιατρικών νοσηλευτικών μονάδων που υφίσταται περιοριστικά μέτρα (καθήλωση και απομόνωση), ανεξαρτήτως διάγνωσης. Επιπρόσθετα, παρατηρείται ότι στον πληθυσμό των ασθενών, που ορίζονται ως «μη βίαιοι» και οι οποίοι είναι είτε υπό επίσημο περιορισμό είτε σε πτέρυγα ασφαλείας, υπάρχει σημαντική υπεραντιπροσώπωση των προερχομένων από την Καραϊβική (Bhugra & Bhui 2001, Pilgrim & Rogers, 2004).

Μία σειρά από μελέτες υπογραμμίζουν ότι τα υψηλότερα ποσοστά ψύχωσης στα άτομα Αφροκα-

3. Σύμφωνα με τον Kleinman, η «αρρώστια» (illness) αναφέρεται στην αντίληψη, στην εμπειρία, στην έκφραση του ασθενή και στους τρόπους αντιμετώπισης των συμπτωμάτων (που προσδιορίζονται, πιθανώς, από κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες), ενώ η «νόσος» (disease) αναφέρεται στον τρόπο που οι λειτουργοί αναπλάθουν την αρρώστια στη βάση των θεωρητικών τους μοντέλων για την παθολογία (Kleinman A., 1988).

4. Αυτή, άλλωστε, είναι μια από τις πολλές παθολογίες διαγνωστικών συστημάτων, όπως τα διαδοχικά DSM.

ραϊβικής προέλευσης είχαν να κάνουν με το status της «εθνικής μειονότητας» και όχι με το γεγονός ότι τα άτομα αυτά ανήκαν σε μίαν ιδιαίτερη εθνότητα (King, Coker, Leavey, et al. 1994).

Ο Bhugra τονίζει ότι αυτά τα δεδομένα αποκλείουν την όποια γενετική εξήγηση (Bhugra, Hilwig, Hosein, et al. 1996) και θεωρεί ότι επιβεβαιώνουν ότι το υψηλό ποσοστό ανεργίας των μεταναστών Αφροκαριβικής προέλευσης στη Βρετανία είναι ο βασικός κοινωνικός παράγοντας που θα μπορούσε να συμβάλει στο να καταστήσει το άτομο ευάλωτο στην ανάπτυξη σχιζοφρένειας (Bhugra, Leff, Mallet, et al. 1997).

Η μειωμένη προστασία από την επίδραση στρεσογόνων παραγόντων αυτού του είδους οφείλεται μάλλον στα μειωμένα κοινωνικά δίκτυα και στα κοινωνικά εμπόδια που συναντούν οι πληθυσμοί των εθνικών μειονοτήτων. Η μικρότερη επίπτωση της σχιζοφρένειας στην Καραϊβική εξηγείται από την ύπαρξη εκεί μεγαλύτερων και πιο συνεκτικών κοινωνικών δικτύων. Σε καταστάσεις έστω και λίγο μη οικείες μπορεί κάποιος να γίνει πιο καχύποπτος και αυτό μπορεί να ωθήσει ανθρώπους που είναι κάπως παρανοϊκοί, να γίνουν ψυχωτικοί (Bhugra, Hilwig, Hosein, et al. 1996).

Συνοψίζοντας τη συζήτηση στη Βρετανία, ένα άρθρο του BBC News (7 Δεκέμβρη 2001) υπογράμμισε ότι το στρες που οδηγεί στην ανάπτυξη ψυχωτικών διαταραχών, προκαλείται από τις «ανοιχτές διακρίσεις, από το θεσμικό ρατσισμό και την έκδηλη αποξένωση και απομόνωση». Σύμφωνα με την επιγραμματική δήλωση του L. Appleby, Εθνικού Διευθυντή Ψυχικής Υγείας στη Βρετανία, «το σύστημα ψυχικής υγείας είναι θεσμικά ρατσιστικό».

Πέραν αυτού, όμως, έχει αποδειχτεί ότι η διάγνωση της σχιζοφρένειας μπαίνει υπερβολικά συχνά όταν πρόκειται για μαύρους. Θεωρείται, δηλαδή, ότι η υπερβολικά συχνή διάγνωση της σχιζοφρένειας (όπως και της ψύχωσης από κάνναβη, που τείνει να αμφισβητείται) θα μπορούσε να είναι το αποτέλεσμα της πρόωρης απόδοσης μιας διαγνωστικής ετικέτας σε μια δυσφορία μη ειδικού χαρακτήρα ή σε διάφορες συναισθηματικές καταστάσεις (Bhugra & Bhui, 2001).

Σύμφωνα με μία άλλη μελέτη στη Βρετανία (Littlewood & Lipsedge, 1982) οι διαγνώσεις της σχιζοφρένειας, όταν γίνονται για ομάδες μεταναστών «συχνά μάλλον μεταφέρουν την έλλειψη κατανόησης των γιατρών, παρά την παρουσία παθολογικών συμπτωμάτων», με τα οποία αυτή η αντίδραση αναγνωρίζεται από τους βρετανούς ψυχιάτρους. Οι ασθενείς φαίνεται ότι θεωρούνται ακατανόητοι λόγω του πολιτισμικού τους περιβάλλοντος». Αυτό που τονίζεται εδώ είναι ο σημαντικός ρόλος των αντιλήψεών μας για το παράλογο στις κρίσεις που κάνουμε για την τρέλα.

Σύμφωνα με τους συγγραφείς αυτούς, αν ο λειτούργος ενδιαφερθεί να γνωρίσει την κουλτούρα του άλλου και την προσωπική του εμπειρία, είναι δυνατό να κατανοήσει πολλὰ από αυτά που, διαφορετικά, θα φαίνονται σαν ανεξήγητος παραλογισμός. Επιπλέον, τονίζουν, υπάρχει πάντα μια συσχέτιση ανάμεσα στην προσωπική εμπειρία και τις πολιτισμικές αντιλήψεις, που δεν είναι τυχαία, που σχετίζεται με τα συμφέροντα της ομάδας ως σύνολου (ή ορισμένων κυριάρχων στρωμάτων της) και η οποία μπορεί να κατανοηθεί ιστορικά (Littlewood & Lipsedge 1982).

Το συμπέρασμα είναι ότι η φαινομενικά ακατανόητη συμπεριφορά, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στη διάγνωση της σχιζοφρένειας, μπορεί να γίνει κατανοητή με μίαν ενδελεχή εξέταση των πολιτισμικών πεποιθήσεων και πρακτικών (για παράδειγμα, σχετικά με την συμπεριφορά των πνευμάτων ή τους τρόπους με τους οποίους αποκρούονται οι απειλές) και προσωπικών εμπειριών (φυλετικές διακρίσεις, οικογενειακές διαμάχες, σύγκρουση ανάμεσα στις αξίες της παλιάς και της νέας κουλτούρας κ.λπ.) (Littlewood & Lipsedge 1982).

Αυτή η ανάληψη δεν αμφισβητεί την ανάγκη να θεθεί, εν τέλει, μία διάγνωση: επικεντρώνει στους όρους και τις προϋποθέσεις της «άνανθασμένης διάγνωσης». Η διάγνωση της σχιζοφρένειας διατηρείται για εκείνους τους ανθρώπους που, ύστερα από όλες τις προσπάθειες που έλαβαν υπόψη παράγοντες φυλετικούς, πολιτισμικούς κ.λπ., εξακολουθούν να μη γίνονται κατανοητοί. Εξακολουθεί, δηλαδή, να γίνεται αποδεκτό ως ένα από τα

κριτήρια για τη διάγνωση της σχιζοφρένειας η κατανόηση, που έχει ή δεν έχει ένας παρατηρητής, της συμπεριφοράς ενός άλλου ατόμου (Boyle, 2002) –αλλά η διαπραγμάτευση αυτού του ζητήματος ξεφεύγει από τους σκοπούς του παρόντος.

Ο επιπολιτισμός και το πρόβλημα της ταυτότητας: Συμμόρφωση και αντίσταση στην κυρίαρχη κουλτούρα

Περαιτέρω, εκτός από τα προβλήματα της «πρώτης γενιάς» μεταναστών, τα προβλήματα παρανομίας, επισφαλών συνθηκών ύπαρξης κ.λπ., υπάρχουν και αυτά των από μακρού εγκατεστημένων μεταναστών της «δεύτερης γενιάς». Είναι οι ψυχολογικές επιπτώσεις του επιπολιτισμού και της προσαρμογής του ατόμου, που εκφράζεται ως συμμόρφωση με την κυρίαρχη κουλτούρα ή ως αντίδραση και απόσυρση από τη νέα κουλτούρα (Bhugra & Bhui, 2001).

Η συμμόρφωση μπορεί να εμφανιστεί, σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο, ως αφομοίωση στην κυρίαρχη κουλτούρα (assimilation) ή ως ενσωμάτωση (integration) σ' αυτή (με διατήρηση και των δύο ταυτοτήτων -bicultural). Η απόρριψη μπορεί να οδηγήσει είτε στη συγκρότηση μιας ανεξάρτητης ταυτότητας είτε σε μια περιθωριοποιημένη ζωή, με την προσκόλληση στην κουλτούρα του τόπου καταγωγής. Άλλοτε το άτομο υποφέρει από την οδυνηρή ταλάντευση ανάμεσα στις δύο ταυτότητες και άλλοτε επιλέγει την απομάκρυνση και από τις δυο κουλτούρες, σε μια προσπάθεια ν' αποφευχθεί η ψυχοφθόρα σύγκρουση (Bhugra & Bhui, 2001). Είναι σημαντικό τόσο οι ερευνητές όσο και οι λειτούργοι της ψυχικής υγείας να είναι σε θέση να κατανοούν αυτές τις διαδικασίες και τις επιπτώσεις που έχουν στην ψυχική υγεία.

Η εθνική ταυτότητα δεν είναι (όπως συχνά συμβαίνει να αντιμετωπίζεται) μια σταθερή κατηγορία, στην οποία προσκολλώνται οι άνθρωποι. Είναι, μάλλον, μια διαδικασία διαμέσου της οποίας τα άτομα αναζητούν μιαν ομαδική ταυτότητα (Bhugra & Bhui, 2001). Αυτή η ταυτότητα χρησιμοποιείται εν συνεχεία για τη διεκδίκηση της ικανοποίησης των αναγκών τους και για τη διατήρηση της αίσθησης

του «ανήκειν» απέναντι στις δυσκολίες που συναντούν.

Πριν τη μετανάστευση, ακόμα και στην περίπτωση που είχαν την ευκαιρία να σκεφτούν την εθνική τους ταυτότητα, είναι πιθανό ότι αντιμετώπιζαν την ταυτότητά τους περισσότερο ως άνδρες, γυναίκες, έφηβοι, νέοι, ενήλικες, με όλες τις εντάσεις που προκύπτουν από το πώς τους αντιμετωπίζουν οι άλλοι και πώς οι ίδιοι αισθάνονται. Η μετανάστευση έχει ως αποτέλεσμα την εντατικοποίηση των συγκρούσεων ταυτότητας, φέρνοντας στο προσκήνιο ζητήματα πολιτισμικών διαφορών, την αίσθηση του «ανήκειν» ή της αποξένωσης, την αίσθηση της αξίας του εαυτού και της συμμετοχής στην κοινωνική ομάδα.

Επιπλέον, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η καταπίεση μπορούν να ενώσουν ομάδες που, σε διαφορετική περίπτωση, τα άτομα που τις αποτελούν, θα είχαν πιο χαλαρή σχέση μεταξύ τους. Η μετανάστευση έχει ως αποτέλεσμα τη βίωση εξαιρετικά δύσκολων συνθηκών ζωής και στέγασης, τη φτώχεια, τα προβλήματα υγείας, τη δυσκολία στην πρόσβαση σε υπηρεσίες με τις οποίες δεν είναι εξοικειωμένοι, την απομόνωση από την κυρίαρχη κοινότητα και τις στερεοτυπικές αναπαραστάσεις του εαυτού. Οι αναπαραστάσεις αυτές περιλαμβάνουν τη φυλετική «κατωτερότητα», τα «παράξενα» φαγητά και ενδύματα, καθώς και τα «παράξενα» έθιμα που ο πληθυσμός της χώρας υποδοχής δεν καταλαβαίνει, υποτιμά ή δεν καθοδέχεται. Είναι σαφές ότι η μετανάστευση καθεαυτή και οι συνέπειές της αποτελούν μια σειρά από στρεσογόνους παράγοντες.

Όλα αυτά έχουν μια τεράστια σημασία γι' αυτό που ονομάζουμε «επιτυχημένη θεραπευτική συνάντηση», προϋπόθεση της οποίας είναι προφανώς η επιδίωξη της αμοιβαιότητας στην κατανόηση. Δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι ο ασθενής, που προσέρχεται στις υπηρεσίες και προέρχεται από μια εθνική μειονότητα μεταναστών ή προσφύγων, θα δει με εμπιστοσύνη το ψυχιατρικό σύστημα. Δεδομένου, μάλιστα, ότι η ψυχιατρική πρακτική είναι ένας τρόπος νομιμοποίησης της καταστολής των μη κανονικών συμπεριφορών, που μπορεί να αποτελέσουν απειλή για την κοινωνική τάξη και δε-

δομένου, επομένως, ότι οι λειτουργοί ψυχικής υγείας αντιπροσωπεύουν τον κοινωνικό έλεγχο, είναι σημαντικό —για να καταστεί δυνατή η ανάπτυξη μιας θεραπευτικής σχέσης πάνω σε ισότιμη βάση— οι λειτουργοί να μεριμνούν για την ανάπτυξη των όρων λειτουργίας των υπηρεσιών και μιας κοινότητας που υπερβαίνει το μοντέλο του ιδρυματικού εγκλεισμού και του κοινωνικού ελέγχου. Η δυνατότητα επιβολής της αναγκαστικής νοσηλείας και θεραπείας, που στέλνει ένα συγκεκριμένο μήνυμα σε ολόκληρη την κοινωνία, μπορεί να λειτουργεί πολύ πιο απειλητικά για τα μέλη των εθνικών μειονοτήτων (Bhugra & Bhui, 2001).

Γκρέμισμα των Διαχωριστικών γραμμών-Ελεύθερη διέλευση όρων των συνόρων: Το οικογενειακό θεμέλιο για την ψυχική υγεία

Επομένως, ένα σύστημα ψυχικής υγείας ευαίσθητο απέναντι στα προβλήματα των μεταναστών και των προσφύγων είναι ένα σύστημα που υπερβαίνει το νοσοκομειοκεντρικό μοντέλο του ιδρυματικού εγκλεισμού προς την κατεύθυνση διαδικασιών, σχέσεων και υπηρεσιών που ευοδώνουν τη χειραφέτηση των υποκειμένων.

Σ' αυτή την εποχή, της όψιμης καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης, τα σύνορα καταργούνται μόνο όταν πρόκειται για τη λειτουργία της παγκόσμιας «ελεύθερης αγοράς» των εμπορευμάτων και για τις υπερταχείες κερδοσκοπικές μετακινήσεις του χρηματιστικού κεφαλαίου. Μετατρέπονται, όμως, σε φρούρια (σε τείχη και τοίχους) όταν πρόκειται για την ελεύθερη μετακίνηση των εκατοντάδων εκατομμυρίων απόκληρων της παγκοσμιοποίησης, στερημένων, πεινασμένων, διωγμένων και βάνουσα κακοποιημένων. Όταν πρόκειται να βάλουν φραγμούς και ν' αναχαιτίσουν τα καρβάνια των μεταναστών και των προσφύγων: τους σύγχρονους «ταξιδιώτες» και πλάνητες σε αναζήτηση στοιχειωδών όρων ασφαλούς αναπαραγωγής της κοινωνικής τους ύπαρξης, σπρωγμένους από τις συνέπειες της λειτουργίας αυτής ακριβώς της παγκόσμιας αγοράς και αυτών ακριβώς των πυρε-

τωνδών μετακινήσεων του χρηματιστικού κεφαλαίου. Αυτές είναι οι μακρο-κοινωνικές ρίζες του ψυχικού πόνου που κουβαλούν μαζί τους τα καρβάνια των μεταναστών και των προσφύγων.

Είναι σαφές ότι η κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων, η καταπολέμηση του ρατσισμού (όχι μόνο στο επίπεδο των ξενοφοβικών αντιδράσεων τοπικών ή ευρύτερων κοινωνικών ομάδων ή σ' αυτό των οργανωμένων ακροδεξιών μειοψηφιών, αλλιά και σ' αυτό του θεσμικού και του κρατικού ρατσισμού), η νομιμοποίηση όρων των μεταναστών και η αναγνώριση του ασύλου για όλους τους πρόσφυγες, η δημιουργία συνθηκών πραγματικά ελεύθερης μετακίνησης όρων των ανθρώπων διαμέσου όρων των συνόρων, η εξασφάλιση δουλειάς, αξιοπρεπούς εισοδήματος, πλήρους ασφαλιστικής κάλυψης, δημόσιας, δωρεάν και ποιοτικής εκπαίδευσης και υγείας για όλους (Ελληνες και ξένους) είναι μερικές από τις πρώτες προϋποθέσεις για ν' αρχίσουν να αντιμετωπίζονται στη ρίζα τους οι πιέσεις που επιδρούν στην ψυχική υγεία των μεταναστών, όπως, άλλωστε και των γηγενών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BBC News, 7 Δεκέμβρη 2001.
- Beer, M. D., Pereira, M. S., Paton C. (Eds), [2001]. *Psychiatric In-tensive Care*. London: Greenwich Medical Media.
- Bhugra, D. & Bhui K. [2001]. *Cross-Cultural Psychiatry. A practical guide*. London: Arnold.
- Bhugra, D., Hilwig, M., Hosein, I. et al. [1996]. Incidence rate and one-year follow-up of first contact schizophrenia in Trinidad. *British Journal of Psychiatry*, 169.
- Bhugra, D., Leff, J., Mallet, R., et al [1997]. Incidence and outcome of schizophrenia in whites, African-Caribbeans and Asians in London. *Psychological Medicine*, 27.
- Boyle, M. [2002]. *Schizophrenia: A Scientific Delusion?* London: Routledge, 2nd ed.
- King, M., Coker, E., Leavey, G., et al. [1994]. Incidence of psychotic illness in London. *British Medical Journal*, 309.
- Kleinman, A. [1980]. *Patients and Healers in the Context of their Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Kleinman, A. [1988]. *Rethinking Psychiatry. From Cultural Category to Personal Experience*. New York: Free Press.
- Littlewood, R. & Lipsedge, M. [1982]. *Aliens and Alienists: Ethnic Minorities and Psychiatry*. Harmondsworth: Penguin.
- Pilgrim, D. & Rogers, A. [2004]. *Κοινωνιολογία της Ψυχικής Υγείας και Ασθένειας*. Αθήνα: Δαρδανός

Διαπολιτισμικό σχολείο: Σύγχρονη ή παρωχημένη έννοια σε μια εποχή πολυπολιτισμικής συνύπαρξης;*

Κεφαλίδου Άρτεμις**

Πρόκειται για ένα ερώτημα, που εμένα προσωπικά, με απασχολεί καθημερινά στην εκπαιδευτική μου πράξη, γιατί εργάζομαι σε διαπολιτισμικό σχολείο και πολλές φορές συγκρούομαι με το πλαίσιο, μέσα στο οποίο υπάρχω. Πιστεύω ότι για κάποιους, το ερώτημα αυτό ακούγεται σαν δίλημμα. Για άλλους, έχει σαφή απάντηση και για πολλούς, εμπίπτει σε ένα πεδίο, ίσως εκ πρώτης όψευς άγνωστο ή ακόμα και αδιάφορο. Εγώ θα έλεγα ότι πρόκειται καταρχήν για ένα θέμα που μας αφορά όλους¹ και το οποίο δεν είναι άγνωστο σε κανέναν, αν κοιτάξουμε βαθιά μέσα και γύρω μας. Γιατί πηγάζει από την πολυπολιτισμική κοινωνία² στην οποία ζούμε, αφορά τα παιδιά μας και ορίζεται από τον καθένα μας προσωπικά, καθώς όλοι είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα, έχουμε άποψη και εκφράζουμε επιθυμίες για τον ζωτικό μας χώρο.

Σίγουρα δεν πρόκειται για ένα απλό ερώτημα. Για να κατανοήσουμε πόσο περίπλοκο είναι, θα ήθελα να ξεκινήσω με τη διήγηση ενός περιστατικού, που συνέβη πριν από 4 χρόνια σε δημόσιο σχολείο, ανάμεσα σε ένα διευθυντή και μια μητέρα

τσιγγάνα, που πήγε εκεί για να εγγράψει τον γιο της:

- κ. Διευθυντή, θέλω να γράψω τον γιο μου στο σχολείο. Έφερα αυτά τα χαρτιά και το βιβλίο με τα εμβόλια.

- κ. Ε. καλύτερα να πάτε σε άλλο σχολείο, γιατί το δικό μας δεν έχει τμήμα «τσιγγανοπαίδων».

- κ. Διευθυντή, εσείς τι είστε στην καταγωγή; Πόντιος; Βλάχος;

- Βλάχος.

- Θα σας άρεσε τα παιδιά σας να πάνε σε σχολείο «βλαχοπαίδων»;

Όταν διηγήθηκα για πρώτη φορά το περιστατικό, η πρώτη ερώτηση που μου τέθηκε ήταν, αν το σχολείο είναι διαπολιτισμικό ή όχι. Άρχισα τότε να κάνω συνειρμούς. Αν ήταν απλώς ένα δημόσιο σχολείο, ήταν λογικό να παραπέμψει ο διευθυντής τη συγκεκριμένη κυρία σε ένα άλλο σχολείο; Μήπως ο συγκεκριμένος διευθυντής ήθελε απλώς να τη διώξει και βρήκε μια «καλή» δικαιολογία;

* Εισήγηση στη Διημερίδα με τίτλο «Ψυχοκοινωνικές Υπηρεσίες, Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες και Κοινωνική Συμμετοχή» που διοργανώθηκε στο πλαίσιο του έργου «Δράσεις για την Άρση των Εμποδίων Κοινωνικής Ένταξης και Εργασιακής Ενσωμάτωσης Κοινωνικά Αποκλεισμένων Ομάδων», Θεσσαλονίκη, 27-28 Ιουνίου 2007.

** Εκπαιδευτικός, 6ο Διαπολιτισμικό & Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Ελευθερίου-Κορδελιού, e-mail: artemikef@yahoo.gr.

1. Πάνω σ' αυτό το ερώτημα, το ποιους δηλαδή αφορούν τα διάφορα κοινωνικά και άλλα ζητήματα, είναι ενδιαφέρουσα η άποψη του Albee περί του προσδιορισμού των προβλημάτων ως «ατομικών»: «Ο προσδιορισμός των προβλημάτων ως «ατομικών» είναι υπεραπλοστυεωτικός και αγγίζει το σημείο του παραλόγου όταν χιλιάδες άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα ίδια κατά βάση προβλήματα» (Albee, 1990· στο Prilleltensky & Fox, 2003, σελ. 45). «Ωστόσο, είναι λογικό ότι η προσέγγιση των προβλημάτων μέσα από μια φιλοσοφία του ατομικισμού, οδηγεί και στην αναζήτηση αμιγώς ατομικών λύσεων» (Albee, 1986 & 1996· Bulhan, 1985· Prilleltensky & Gonick, 1996,).
2. Ο όρος πολυπολιτισμική δε χρησιμοποιείται εδώ για να περιγράψει μια «αθροιστική ένωση» των πολιτισμών, η οποία προϋποθέτει καταρχήν μια σαφή διάκρισή τους. Περισσότερο, ο όρος αυτός αναφέρεται στην αλληλεξάρτηση και τις δυναμικές συσχετίσεις των πολιτισμών (Hoyle, 1981, σελ. 169).

Δικαιούται ένας εκπαιδευτικός να παραπέμψει σε άλλο σχολείο ένα μαθητή, επικαλούμενος κάτι τέτοιο; Μήπως η μητέρα με την αντίδρασή της ήθελε να δηλώσει ότι δε θέλει να χαρακτηρίζεται από το διευθυντή ως τσιγγάνα, όχι όμως γιατί ντρέπεται γι' αυτό, αλλά γιατί δεν της άρεσε ο τρόπος που την αντιμετώπισε ο διευθυντής του σχολείου;

Ίσως δεν έχει και τόσο μεγάλη σημασία να αναλύσουμε τις προθέσεις του διευθυντή, όσο να σκεφτούμε ότι όποιες κι αν είναι αυτές, σε συγκεκριμένες περιστάσεις —ακόμα και με τις λεκτικές μας επιλογές— προκαλούμε συναισθήματα και αντιδράσεις. Δηλαδή, συνειδητά ή ασυνείδητα, με τη στάση και τις νοηματοδοτήσεις μας³ όσον αφορά κοινωνικά ζητήματα και αξίες, είμαστε όλοι συμμετοχοί μιας καλής ή μιας κακής «διαπαιδαγώγησης» και μάλιστα από διαφορετικές θέσεις και ρόλους. Από τη θέση του φοιτητή, τη θέση του γονέα, του γιατρού, του εκπαιδευτικού, του υπαλλήλου σε μια υπηρεσία και ούτω καθεξής.

Επομένως κι εγώ, ως εκπαιδευτικός σε ένα διαπολιτισμικό σχολείο, δεν μπορώ να μην προβληματίζομαι και να μη συνδιαλέγομαι με το εκπαιδευτικό πλαίσιο⁴ μέσα στο οποίο δρω, τη στιγμή μάλιστα που το ίδιο το πλαίσιο υποστηρίζει κάτι πολύ σοβαρό. Υποστηρίζει μια κοινή εκπαίδευση για όλους και ζητά από τα άτομα να αποδεσμευθούν από τις μονοπολιτισμικές και εθνοκεντρικές αντιλήψεις τους και να αποκαταστήσουν μεταξύ τους μια επικοινωνία στη βάση της ισότητας, της αμοιβαίας κατανόησης και της αλληλοαποδοχής (Δαμανάκης, 2005· Κατσικός & Πολίτου, 2005· Μάρκου, 1995).

Και εδώ μπαίνουν τα πρώτα, «αφελή» ίσως, ερωτήματα:

1. Με ποιον τρόπο τα άτομα απαλλάσσονται από τις εθνοκεντρικές τους αντιλήψεις, όταν ακόμα είμαστε υποχρεωμένοι βάση νόμου στα σχολεία, διαπολιτισμικά και μη, να κάνουμε έπαρση της ελληνικής σημαίας και να τραγουδάμε τον ελληνικό εθνικό ύμνο;

Δεν εννοώ ότι με το να σέβεται κανείς την ελληνική ιστορία και να τιμάει την ελληνική σημαία, γίνεται αυτόματα εθνικιστής ή άτομο με εθνοκεντρικές αντιλήψεις. Σίγουρα όμως τέτοιες πρακτικές δεν αναπτύσσουν την κριτική ιστορική συνείδηση. Πολύ περισσότερο το να τιμάς το έθνος και τους προγόνους, κάθε τόσο, δεν σε κάνει αυτόματα ευαισθητοποιημένο πολίτη. Και το πιο αστείο είναι ότι τα παιδιά που τραγουδούν τον εθνικό ύμνο τις περισσότερες φορές δεν γνωρίζουν το νόημα των στίχων, αλλά και την ιστορία στην οποία αναφέρεται.

2. Με ποιον τρόπο σεβόμαστε την προσωπική κουλτούρα του άλλου, στοιχεία της οποίας μπορεί να αποτελεί και η στάση που θέλει να κρατήσει απέναντι σε ζητήματα θρησκείας, ενώ κάθε πρωί στο σχολείο προσευχόμαστε;

3. Με ποιον τρόπο σεβόμαστε τη μοναδικότητα και την αξία του κάθε ανθρώπου, όταν για πολλούς αριστούχους μαθητές, λόγω της καταγωγής τους, δεν έχουμε ξεκαθαρίσει αν θα «πρέπει» να κρατάνε τη σημαία στις παρελάσεις;

4. Τι υποστηρίζει ακριβώς η αρχή της λειτουργίας του διαπολιτισμικού σχολείου, σύμφωνα με την οποία το ποσοστό αλλογλωσσών,⁵ παλιν-

3. Σήμερα, για παράδειγμα, μιλάμε για κοινωνικά προβλήματα και αξίες των οποίων το περιεχόμενο και η σημασία, ωστόσο, δεν μοιράζονται τα ίδια νοήματα από όλους τους ανθρώπους. Ακόμα και άνθρωποι της επιστήμης τοποθετούνται διαφορετικά απέναντι σε θέματα κυρίαρχων κοινωνικών αξιών με τρόπο που είτε τις ενισχύουν είτε τις αμφισβητούν. Η κριτική ψυχολογία μάλιστα, κρατά μια στάση αμφισβήτησης απέναντι στους κυρίαρχους αυτούς κανόνες και κοινωνικές αξίες, που απορρέει και από το γεγονός ότι οι αρνητικές συνέπειές τους δεν επιμερίζονται εξ ίσου σε όλα τα τμήματα του πληθυσμού. Αυτό φαίνεται, όπως υποστηρίζει, από τις σχέσεις εξουσίας των κυρίαρχων ομάδων ή ατόμων εις βάρος των άλλων στα πολιτικά και νομικά συστήματα, στην εκπαίδευση, στη θρησκεία και σε άλλους θεσμούς (Prilleltensky & Fox, 2003, σελ. 34-35).

4. Η εκπαίδευση και το σχολείο συνιστούν πλαίσια όπου διαδραματίζονται ή και δημιουργούνται συγκρούσεις και αμφισβητήσεις, που απορρέουν από τη διαφορετική θεώρηση κοινωνικών ζητημάτων, όπως πολιτισμός, ταυτότητα κ.ά. Τη στιγμή που η ίδια η κοινωνική επιστήμη έχει οδηγηθεί στην επαναστατική διαπίστωση ότι «συμπράγει» τα φαινόμενα που εξετάζει (Δικαίου, 2003) και το σχολείο με τη σειρά του, οφείλει να εγκαταλείψει σιγά-σιγά την ιδέα της παντοδυναμίας του, έτσι ώστε να αναπτύξει μέσα στους κόλπους του το χώρο για την κριτική θεώρηση και τον επαναπροσδιορισμό των παιδαγωγικών του αναζητήσεων και πρακτικών.

5. Ο καθορισμός ενός ποσοστού μεταξυ των μαθητών, ακόμα κι αν είναι κοινή θέση στην εκπαίδευση ότι διευκολύνει την ομαλή σχολική ένταξη μαθητών αλλογλωσσών, παλιννοστούντων, ωστόσο μας παραπέμπει συνειρμικά στο να ορίσουμε την ύπαρξη των συγκεκριμένων μαθητών στο σχολείο, ως κοινωνικό πρόβλημα. Και μάλιστα ως κοινωνικό πρόβλημα με τη συνήθη θεώρηση του όρου, δηλαδή

νοστούντων μαθητών, καλό είναι να μην ξεπερνάει το 25-30% του συνολικού αριθμού μαθητών;

5. Υπ' αυτή τη συνθήκη, για ποια συνάντηση πολιτισμών μιλάμε; Τη συνάντηση των πολιτισμών με ποσοστιαίες ασφαλιστικές δικλίδες;

6. Μήπως όλοι αυτοί οι περιορισμοί, οι προβλήψεις και οι ασάφειες αναιρούν το ίδιο το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής αγωγής και εκπαίδευσης;

Σίγουρα, δεν πρόκειται για απλές απαντήσεις και θα ήταν αδύνατον να επιχειρήσουμε κάτι τέτοιο εδώ. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι δεν πρέπει να αναρωτιόμαστε και να προβληματιζόμαστε, γιατί οι ίδιες μας οι ερωτήσεις, μας μαθαίνουν να αναρωτιόμαστε όλο και ορθότερα. Πολύ περισσότερο, για να «ορίσουμε» το διαπολιτισμικό σχολείο ως σύγχρονο ή ως παρωχημένο, πρέπει διαρκώς να συνδιαλεγόμαστε με το πλαίσιο μέσα στο οποίο το σχολείο αυτό παίρνει υπόσταση. Και το πλαίσιο αυτό σίγουρα δεν είναι μόνο θεσμικό. Πλαίσιο του σχολείου είναι και η εκπαιδευτική πράξη, η οποία δεν αποτελεί το ισοδύναμο των εκπαιδευτικών νόμων, δηλαδή δεν ταυτίζεται πάντα με αυτούς.

Αν θέλουμε να μιλήσουμε για την εκπαιδευτική πράξη, τότε θα πρέπει να αναφέρουμε και σημαντικές πρωτοβουλίες που έχουν αναπτυχθεί στα διαπολιτισμικά σχολεία. Τέτοιες πρωτοβουλίες είναι η ανταλλαγή και οι επισκέψεις μαθητών και εκπαιδευτικών σε διεθνές επίπεδο, οι διεθνείς οικοκορευτικές συναντήσεις ανάμεσα σε σχολικές

χορωδίες και χορευτικά συγκροτήματα, η συμμετοχή σχολείων σε κοινωνικά forum για τη διακρίση των δικαιωμάτων των παιδιών και πολιτικές άλλες δράσεις. Πρόκειται για δράσεις, που οφείλονται συχνά σε πρωτοβουλίες ευαισθητοποιημένων διευθυντών και εκπαιδευτικών κι όσο κι αν ακούγεται περίεργο, είναι πολύ δύσκολο να έχουν εφαρμογή σε εκπαιδευτικά πλαίσια όπου πολλοί, αντιμετωπίζουν τη διαπολιτισμική αγωγή άκριτα.⁶ Ωστόσο, είναι πρωτοβουλίες που μας επιτρέπουν να αγγίζουμε επί της ουσίας το νόημα της διαπολιτισμικής αγωγής. Είναι ακόμα, οι πρωτοβουλίες ανθρώπων, που επειδή δεν διαχωρίζουν την εκπαιδευτική τους υπόσταση από την ανθρώπινη, συνάπτουν ουσιαστικές διαπροσωπικές σχέσεις με μαθητές και γονείς, παραβιάζοντας τα όρια που επιβάλλει η επαγγελματική τους ιδιότητα. Είναι, για παράδειγμα, διευθυντές σχολείων που προκειμένου να παρακινήσουν ορισμένους μαθητές να έρχονται στο σχολείο, πηγαίνουν οι ίδιοι στα σπίτια τους και μιλούν με τα παιδιά και τις οικογένειές τους.

Και αυτό, όσο κι αν ακούγεται ρομαντικό, είναι μια ανάγκη που η ίδια η καθημερινότητα επιβάλλει. Γιατί, οι γονείς που στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο, περιμένουν θαύματα. Και συχνά συνδέουν —και καλά κάνουν— την πορεία των παιδιών τους στο σχολείο, με την καθημερινότητα που αντιμετωπίζουν στο σπίτι. Όταν, για παράδειγμα, μια οικογένεια⁷ αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προ-

αυτή της «συσσώρευσης αναγκών συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων που, λόγω της μη ανταπόκρισής τους στις απαιτήσεις της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, χρήζουν ειδικών πολιτικών και προνοιακής μέριμνας ούτως ώστε να μην απειλούν την ισορροπία και τη λειτουργία του εκάστοτε κυρίαρχου κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού μοντέλου ή του πολιτισμικού οικοδομήματος» (Μπαϊρακτάρης, 2004, σελ. 267). Η υιοθέτηση ανάλογων εκπαιδευτικών πολιτικών, θέτει υπό αμφισβήτηση τις «αγνές» προθέσεις της εκπαίδευσης απέναντι στους μαθητές της και δίνει χώρο στο διαχωρισμό της κοιλότητας των μαθητών σε «ισχυρή» και «ασθενή», με αποτέλεσμα οι διαφορές στην ιστορία, στον τρόπο ζωής και στη χρήση της γλώσσας ορισμένων μαθητών να θεωρούνται μειονέκτημα τελικά και όχι πλούτος. Επιπλέον, πάνω σ' αυτό, ο Hoyle (1977) υποστηρίζει ότι οι «στερημένοι» της ασθενούς κουλτούρας συγκρίνονται συνήθως όχι με την πραγματικότητα της κουλτούρας της πλειοψηφίας, αλλά με τα ιδανικά της.

6. Όπως αναφέρει και ο Κατσούλης (2004), η διαπολιτισμική εκπαίδευση, μάθηση, αγωγή, επικοινωνία, εργασία, παιδεία είναι έννοιες που ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, έχουν αρχίσει να γίνονται και στην Ελλάδα της μόδας, δηλαδή πολύ "in", με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται με ιδιαίτερη προτίμηση, αλλά σχεδόν ο καθένας που τους χρησιμοποιεί τους προσδίδει και μια διαφορετική σημασία.

7. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «τσιγγάνικη» οικογένεια, όπου συνήθως οι σημαντικές δυσκολίες ή και η αποχή των παιδιών της από τη σχολική πράξη προσεγγίζονται έξω από τη λογική συσχέτισής τους με άλλους παράγοντες (σε συνάρτηση για παράδειγμα με άλλα αίτια των οικογενειών, με την αδυναμία ή και άρνηση της σχολικής κοινότητας να δεχθεί τσιγγάνους μαθητές, κ.ά.), με αποτέλεσμα να οδηγείται κανείς σε κρίσεις περί παθητικότητας των παιδιών και των οικογενειών τους ή και σε ταύτιση της σχολικής αποχής με την παράνομη δραστηριότητα κ.ά. (Δικαίου, 2004, σελ. 146). Τέτοιες «επικίνδυνες» αντιλήψεις, ενώ απέχουν πολύ από την πραγματικότητα και επί τις ουσίας βλάπτουν, είναι ωστόσο για πολλούς αποδεκτές (Δικαίου, 2004· Γκότοβος, 2001· Βαξεβάνογλου, 2004· Πιζάνιας, 2004).

βλήματα, προβλήματα υγείας, στέγασης και πολλὰ ἄλλα, τα προβλήματα αυτά είναι σίγουρα πιο πιεστικά από την ανάγκη να μάθει ένα παιδί γράμματα. Απέναντι σε αυτή την πραγματικότητα, πολλῶν οικογενειών, τι διαθέτει πρακτικά το σχολείο; Διαθέτει από τη μια σκέψεις που συνοψίζονται σε φράσεις, ὅπως: «Κρίμα αυτό το παιδάκι, έχει πολλὰ προβλήματα στο σπίτι. Τι να περιμένεις από αυτό ως δάσκαλος». Ευτυχώς, διαθέτει από την ἄλλη και ἄτυπα δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ εκπαιδευτικών με ἄλλους φορείς, τα οποία στόχο έχουν να υποβοηθούν τις οικογένειες συνδέοντάς τες με υπηρεσίες, που σχετίζονται ἄμεσα με τα ὅποια προβλήματά τους.

Ωραία ὅλα αυτά, ἀλλὰ δεν μπορεί ουσιαστικά ζητήματα της εκπαίδευσης να εξαντλούνται σε ατομικές κυρίως πρωτοβουλίες. Χρειάζονται χώρο ἔκφρασης, χώρο επανατροφοδότησης, χώρο συνάντησης. Η διαπολιτισμική αγωγή είναι θέμα διεπιστημονικής προσέγγισης και δεν μπορεί να εξαντλείται στο σχολικό και μόνο πλαίσιο. Κι ἐδῶ διαπιστώνουμε ἄλλο ένα κενό.

Στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, εφαρμόζονται διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα, ὅπως αὐτὸ της «Ἐνταξης τσιγγανοπαίδων στο σχολείο», που σκοπὸ ἔχει τὴ σχολικὴ ἔνταξη και στήριξη τῆς φοίτησης τῶν συγκεκριμένων μαθητῶν. Το πρόγραμμα πλαισιώνεται ἀπὸ δράσεις στο σχολικό περιβάλλον, ἀλλὰ και ἀπὸ «ασαφείς»⁸ ἐπαφές με τὶς οικογένειες, ἐνῶ τὰ εκπαιδευτικὰ ζητήματα που διαπραγματεύεται σχετίζονται πάντα και με ἄλλους τομείς, ὅπως τὴν υγεία, τὴν εργασία, τὴν κοινωνικὴ πρόνοια. Εἶναι κοινὴ διαπίστωση ὅτι στο Πρόγραμμα οφείλεται, σε μεγάλο βαθμὸ, ἡ ὑπαρξὴ τσιγγάνων μαθητῶν στο σχολείο. Πρόκειται, ὁμῶς, για ἕνα πρόγραμμα χωρὶς συνεχὴ ροὴ και αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνασταθμικὸ παράγοντα για τοὺς ἄμεσα ενδιαφερόμενους, δηλαδή για τὰ συγκεκριμένα παιδιά και τὶς οικογένειές τους.

Ἡ εκπαίδευση ὁμῶς, ὅπως κι ἀν τὴ χαρακτηρίσουμε, διαπολιτισμικὴ ἢ ὄχι, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ συνέχειες. Πολλὺ περισσότερο, τὸ διαπολιτισμικὸ scho-

λοεῖο ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ συνεργασίες. Αναφέρομαι σε συνεργασίες με φορεῖς ὅπως τοὺς παραπάνω, ἀλλὰ και με φορεῖς ψυχοκοινωνικῆς στήριξης για τὸ σύνολο τῶν μαθητῶν και τῶν οικογενειῶν τους. Γιατί τὸ σχολεῖο εἶναι παράλληλα και χώρος που οφείλει να προάγει τὴν ψυχικὴ υγεία.

Ὅλα αὐτὰ ἀπαιτοῦν και ἀπὸ τοὺς εκπαιδευτικούς υψηλὴ εκπαίδευση. Ὡστόσο, εἴτε λόγῳ ἐλλείψεως τῆς απαιτούμενης ἀπὸ ἐμὰς εκπαίδευσης εἴτε λόγῳ και τῆς πολυπλοκότητας τῶν εκπαιδευτικῶν ζητημάτων, καθημερινὰ ἐρχόμαστε ἀντιμέτωποι με πολλὰ διλήμματα και ἀντιφάσεις. Διλήμματα και ἀντιφάσεις που ἀφοροῦν τὸ πῶς ὁ καθένας μας ορίζει και ἐσωτερικεύει τὸν πολιτισμὸ, τὸ πῶς ὁ καθένας μας ἀντιλαμβάνεται τὸ ρόλο του ἀπέναντι στὴν λεγόμενη ετερότητα και τὸ πῶς τελικὰ, μέσα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, οργανώνουμε τὴν εκπαιδευτικὴ πράξη και συνάπτουμε διαπροσωπικὲς σχέσεις με γονεῖς, μαθητὲς και συναδέλφους. Τα καθημερινὰ διλήμματα και τὶς ἀντιφάσεις ἐνὸς εκπαιδευτικού, σίγουρα κανένα νομοθετικὸ πλαίσιο για τὴν εκπαίδευση δεν μπορεί να τὰ προβλέψει και να τὰ οριοθετήσει. Αὐτὰ ἀλληλεπιδροῦν και διαπλέκονται ἐτσι κι ἀλλιῶς και ἐν τέλει μας ορίζουν ὡς εκπαιδευτικούς, γιατί πάνω ἀπὸ ὅλα μας ορίζουν ὡς ἀνθρώπους και ἐγὼ αὐτὲς τὶς δύο ἐννοιες δυσκολεύομαι να τὶς διαχωρίσω. Και πέρα ἀπὸ μας, ορίζουν σε σημαντικὸ βαθμὸ τὴν πραγματικότητα του κάθε παιδιοῦ, τῆς κάθε τάξης και τῆς κάθε σχολικῆς μονάδας. Γιατί μὴν νομίζετε ὅτι σε ἕνα διαπολιτισμικὸ σχολεῖο, δεν ὑπάρχει τσιγγάνος που κάθετα μόνος του στο τελευταῖο θρανίο, ἐνῶ οἱ ἐπὶ 6 χρόνια συμμαθητὲς του δεν τον ἔχουν ἀποδεχτεῖ. Και ἀν θέλουμε να τὸ ἀναλύσουμε δεν μπορούμε να ἰσχυριστοῦμε ἀβίαστα ὅτι πρόκειται για ἕνα τυχαῖο γεγονός, για ἕνα κοινωνικὸ εὐτράπελο ἢ για ἐλλείψη εκπαιδευτικῶν νομοθετικῶν δικλίδων. Εἶναι συνέπεια τῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς; Ναι. Εἶναι συνέπεια τῆς κοινωνικῆς μας συνείδησης; Ναι. Εἶναι ὁμῶς και θέμα ἐυθύνης και μάλιστα ἐυθύνης που βαραίνει σε σημαντικὸ βαθμὸ τοὺς εκπαιδευτικούς.

8. Ὁ ὅρος ἀσαφείς χρησιμοποιεῖται για να περιγράψει τὴν «ἀ-θεωρητικὴ πράξη», ἡ ὁποία ὅπως ἀναφέρει ἡ Δικαίου Μ. συνοδεύει τὴν ἐφαρμογὴ πολλῶν προγραμμάτων παρέμβασης για τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμὸ (Δικαίου, Μ. 2003. Κοινωνικοψυχολογικὴ Ἔρευνα και Ἰδεολογία. Το Παράδειγμα τῶν Διομαδικῶν Σχέσεων. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Τμήματος Ψυχολογίας Α.Π.Θ.).

Για να αντιληφθούμε όλοι, είτε ως θεσμοθετημένοι είτε ως άτυποι εκπαιδευτικοί, το μέγεθος αυτής της ευθύνης, θέτω ευθέως ένα ερώτημα: **Ποια είναι η απάντηση στην παιδική ερώτηση: «τι θα πει διαφορετικό;»** Καθημερινά καλούμαστε ως εκπαιδευτικοί, από τα ίδια τα παιδιά, να δίνουμε απαντήσεις σε τέτοιες ερωτήσεις. Και τότε πρέπει να εξομολογηθώ ότι καμία παιδαγωγική θεωρία και κανένας εκπαιδευτικός νόμος δεν επαρκεί, ώστε να δώσουμε μια σαφή και ξεκάθαρη απάντηση. Όσο κι αν θέλουμε όμως να προφυλάσσουμε τους εαυτούς μας από το να μη δίνουμε ξεκάθαρες⁹ απαντήσεις σε περίπλοκα, όπως αυτό, ερωτήματα, σίγουρα αυταπατόμαστε. Αυταπατόμαστε γιατί, είτε το θέλουμε είτε όχι, τη διαφορά που μπορεί να μην την οριοθετούμε λεκτικά, την ασκούμε με τις πράξεις μας και άρα την ορίζουμε. Την ορίζουμε με το εκπαιδευτικό μας έργο, την ορίζουμε με τον τρόπο και τους λόγους για τους οποίους με κάποιους ανθρώπους εντός και εκτός σχολείου συνάπτουμε σχέσεις, ενώ με άλλους όχι. Με τον τρόπο που επικοινωνούμε με τους άλλους και με τα όρια που θέτουμε στην επικοινωνία μας.

Πολύ περισσότερο, τη διαφορά αυτή την ορίζουμε ως εκπαιδευτικοί και με τους διδακτικούς στόχους που θέτουμε. Όταν, για παράδειγμα, δεν θα ανταμείψουμε έναν αλλοδαπό μαθητή, που με τα ελάχιστα ελληνικά που γνωρίζει, έμαθε να γράφει μερικές ελληνικές λέξεις. Όταν δεν θα αναγνωρίσουμε ως στοιχείο αλληλεγγύης σε έναν τσιγγάνο μαθητή, το γεγονός και μόνο ότι έρχεται καθημερινά στο σχολείο. Και δεν το αναγνωρίζουμε,

γιατί είμαστε βαθειά χωμένοι μέσα στα αναλυτικά προγράμματα¹⁰ και στις φιλήρεσκες επιδιώξεις μας να ορίζουμε την επιτυχία με την κορυφή, αλλιώς και με διδακτικούς στόχους, όπως: **«μέχρι το Δεκέμβριο ένα παιδί της πρώτης τάξης πρέπει να έχει κατακτήσει το μηχανισμό της ανάγνωσης»**. Ποιο παιδί ακριβώς; Το ελληνάκι, που έχει μάθει να διαβάζει πριν ακόμα έρθει στο σχολείο; Το αλβανάκι, που οι γονείς του γνωρίζουν ελάχιστα ελληνικά; Τα παιδιά με τα σοβαρά οικογενειακά προβλήματα οποιασδήποτε φύσης; Όσο κι αν ακούγεται αστείο είναι μια πραγματικότητα, πάνω στην οποία σκοντάφτουμε όλοι μας και απέναντι στην οποία όλοι ενεργούμε σιωπηλά και κατά βούληση. Και είναι μια πραγματικότητα και των διαπολιτισμικών σχολείων, που δεν θέλουμε ακόμα να τη δεχτούμε.

Αν ρωτήσετε μάλιστα πολλούς εκπαιδευτικούς ή αν διαβάσετε εκθέσεις αξιολόγησης που συντάσσουν για τους μαθητές τους στο τέλος της χρονιάς θα εντοπίσετε χαρακτηρισμούς όπως: **«παιδιά ως επί το πλείστον αλλοδαπά, με έντονη επιθετικότητα και αδιαφορία για το σχολείο»**. Κι αναρωτιέμαι, τι πραγματικά συμβαίνει εδώ; Πρόκειται για τραγική σύμπτωση; Ή μήπως φταίμε εμείς που αδυνατούμε να καταλάβουμε ότι ένα παιδί που δεν μιλάει τη γλώσσα των υπολοίπων, ένα παιδί που παραμερίζεται πολλές φορές από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές, είναι πολύ λογικό να αντιδράσει. Ακόμα, όμως κι αν το συνειδητοποιούμε, τι κάνουμε στη συνέχεια πέρα από το να ανασκευάζουμε μια τραγική καθημερινότητα;

Τα παιδιά τα ίδια δίνουν τις λύσεις. Από την

9. Όσον αφορά στην έννοια των ξεκάθαρων απαντήσεων, αναφέρω ένα απόσπασμα από το βιβλίο «Ο ρατσισμός, όπως τον εξήγησα στην κόρη μου», όπου η κόρη του συγγραφέα T. B. Jelloun και στη συνέχεια παιδιά που επισκέφθηκε σε σχολεία του θέτουν ερωτήσεις. Αναφέρουμε ένα απόσπασμα:

- Σάρα: Τι γνώμη έχετε για τους Άραβες γονείς που παίρνουν τα παιδιά τους από ένα γαλλικό σχολείο, όπου υπάρχουν πολλοί Άραβες;
- Jelloun: ...Πώς να εξηγήσεις σε ένα κοριτσάκι το μίσος για τον ίδιο μας τον εαυτό; ...Αποφασίζω να μην το κάνω και προτιμώ να της μιλήσω για μια πολύ έντονη επιθυμία για ένταξη. Της λέω: «Είναι γονείς που θέλουν τόσο πολύ να είναι τα παιδιά τους σαν τα άλλα Γαλλάκια, ώστε πιστεύουν ότι χωρίζοντάς τα από τα άλλα παιδιά αραβικής καταγωγής, θα τα σώσουν από τις πιθανές διακρίσεις».
- Σάρα: Μα το παιδί δεν ήθελε να φύγει από το σχολείο του. Αυτοί οι γονείς είναι ρατσιστές!

Ο υπεύθυνος καθηγητής, παρών στη συζήτηση, επεμβαίνει και λέει στον Jelloun: «Πρόκειται για τη δική της περίπτωση. Υπέφερε απ' αυτό».

10. Η επικέντρωση των εκπαιδευτικών στους στόχους που περιγράφει το αναλυτικό σχολικό πρόγραμμα θυμίζει την ιστορία με τους δύο πανεπιστημιακούς καθηγητές οι οποίοι, γυρνώντας από ένα συνέδριο για τη διδασκαλία των θετικών επιστημών, συναντούν σε ένα χωράφι παιδιά που πετούσαν χαρταετό. Σε ερωτήσεις των καθηγητών όπως, πόσα μέτρα σπάγκο αφήνουμε συνήθως για να πετάξει ένας χαρταετός, ένα αγόρι απαντούσε σωστά, έχοντας γνώση μέσα από την καθημερινή του πρακτική. Η ειρωνεία της υπόθεσης ωστόσο ήταν, ότι το αγόρι αυτό είχε κοπεί στα μαθηματικά. Τίποτε απ' αυτά που ήξερε δεν είχε αξία στο σχολείο επειδή τα είχε μάθει εμπειρικά, στην πραγματικότητα του περιβάλλοντός του (Freire, 2006, σελ. 218-220).

Φωτογραφία: Α. Αβραμίδης, *Μετανάστες*, 2000

προσωπική μου εμπειρία καταθέτω ότι, αυτό που πολλές φορές σε μας τους μεγάλους φαίνεται σύνθετο και μας προκαλεί φόβο να το ορίσουμε «ορθά», το ορίζουν αβίαστα τα παιδιά. Γιατί, αν θέσετε την ερώτηση που σας έθεσα πιο πάνω σε ένα μικρό παιδί – «τι θα πει διαφορετικό;» - δε θα σας απαντήσει ο Γερμανός, ο Ιταλός και άλλα τέτοια. Θα σας απαντήσει: «**Τα ζώα είναι διαφορετικά από μας. Το αυτοκίνητο είναι διαφορετικό από μας. Η νύχτα είναι διαφορετική από τη μέρα**». Και τότε ίσως νοιώσουμε και λίγο ανόητοι, που —θέλοντας να διδάξουμε κάτι ή ακόμα περισσότερο, θέλοντας να προλάβουμε κάτι— τελικά παίρνουμε μια απάντηση που τη χρειαζόμαστε περισσότερο εμείς οι ίδιοι και λιγότερο τα παιδιά.

Τα παιδιά έχουν τις λύσεις. Γιατί στον κόσμο του παιχνιδιού, της φαντασίας και των παραμυθιών δεν υπάρχουν κακοί αλβανοί, υπάρχουν κακοί μάγοι και μυθικά τέρατα. Κι αν θέλουμε εμείς οι μεγάλοι να απαλλαγούμε έστω και λίγο από τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις μας, θα πρέπει να μάθουμε

να ζούμε σαν παιδιά. Και για να μάθουμε να ζούμε σαν παιδιά, θα πρέπει να αναρωτιόμαστε συνεχώς και να θέλουμε να μαθαίνουμε. Κι όχι να ισχυριζόμαστε πώς τα ξέρουμε όλα. Αυτό σημαίνει ότι και στην τάξη οφείλουμε να ενεργούμε έτσι ώστε να προάγουμε την αίσθηση της ελευθερίας, να προάγουμε την αυτενέργεια, την αυτοδιαχείριση και τη συμμετοχή. Και οφείλουμε να τα προάγουμε όλα αυτά, τόσο μέσα από το προσωπικό μας παράδειγμα, όσο και μέσα από την εκπαιδευτική μας δράση.

Τα παιδιά λειτουργούν καθημερινά και παρεμπιπτόντως μέσα σ' ένα πολιτισμικό πλαίσιο: στις συναναστροφές τους στη γειτονιά, στο σχολικό διάλειμμα, στο παιχνίδι και σε πολλές άλλες δραστηριότητες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο είναι φυσικό να υπάρχουν συγκρούσεις. Από το να επιρρίπτουμε όμως τις ευθύνες των συγκρούσεων δεξιά και αριστερά, που έτσι κι αλλιώς υπάρχουν, θα πρέπει περισσότερο να στρεφόμετε σε νέες παιδαγωγικές και άλλες αναζητήσεις. Θα πρέπει να

στρεφόμαστε στη δημιουργία παιδαγωγικών πλαισίων, όπου κάθε παιδί θα έχει ρόλο. Ή για να το πω αλλιώς, θα πρέπει να οδηγούμαστε στη δημιουργία πλαισίων, που δεν θα έχουν ισχύ, αν το κάθε παιδί δεν έχει ένα θετικό ρόλο.

Κι αυτό, κατά τη γνώμη μου, συνιστά το πρώτο και απαραίτητο βήμα, ώστε το κάθε παιδί να νιώσει πολίτης της μικρής καταρχήν κοινωνίας του σχολείου. Κι αν θέλουμε την ιδιότητα αυτή του πολίτη να την επεκτείνουμε, πρέπει να αναρωτηθούμε:

- Ποιου πολίτη την επέκταση αναζητάμε και επιδιώκουμε; Του έλληνα πολίτη, του ευρωπαϊού πολίτη, του πολίτη του κόσμου;

Αν υποθέσουμε ότι η δημοκρατία είναι το φυσικό περιβάλλον βίωσης και άσκησης της ιδιότητας του πολίτη, τότε το σχολείο διαπολιτισμικό και μη έχει σήμερα χρέος, ως θεσμός που υπηρετεί τις αρχές της δημοκρατίας, να προάγει κοινές εμπειρίες ανάμεσα στους μαθητές του (Χατζηγεωργίου, 2000). Επομένως το μόνο που δεν οφείλει να κάνει, είναι να θέτει εξαρχής διαχωριστικές γραμμές. Μέχρι σήμερα, το σχολείο, προκειμένου να προφυλαχθεί από τις διαχωριστικές γραμμές που έτσι κι αλλιώς θέτει καθημερινά, επαναπαύεται σε μια γενικευμένη ιδέα. Στην ιδέα ότι είναι ενιαίο και αφού είναι ενιαίο, διακηρύσσει άρα την ιδιότητα του πολίτη.

- Μήπως τότε πρέπει να αναλύσουμε βαθύτερα τι σημαίνει ενιαίο σχολείο; Σημαίνει ισοπεδωτικό σχολείο; Σημαίνει πολιτικά ορθό; Σημαίνει άκαμπτο;

- Μήπως σημαίνει ακόμα ότι οι αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής πρέπει να αποτελούν καθημερινή πρακτική κάθε σχολικής μονάδας, περισσότερο από το να υπάρχουν διαπολιτισμικά σχολεία από τη μια και σχολεία που δεν είναι διαπολιτισμικά από την άλλη;

- Μήπως σημαίνει επίσης ότι ένας εκπαιδευτικός δεν πρέπει να είναι ήσυχος με τη συνείδησή του μόνο και μόνο επειδή παρέχει τις ίδιες ευκαιρίες στους μαθητές του; Γιατί, από την προσωπική μου εμπειρία κρίνοντας, τις ευκαιρίες, δε φτάνει μόνο να τις παρέχουμε στα παιδιά, πρέπει καταρχήν να παρακινούμε τα παιδιά ώστε να τις λαμβά-

νουν. Και για να τα παρακινούμε αποτελεσματικά, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τη μοναδικότητα του κάθε παιδιού – και ταυτίζω τη μοναδικότητα με τη φαντασία, με τη δημιουργικότητα και τις ιδιαίτερες κλίσεις, που έτσι κι αλλιώς ο καθένας μας κουβαλάει μέσα του.

Συνοψίζοντας, κατά την προσωπική μου γνώμη, το ενιαίο σχολείο δεν εξαντλείται ως έννοια στο να παρέχουμε ίσες ευκαιρίες. Το ενιαίο σχολείο, σεβόμενο την ιστορία, την παράδοση και την προσωπική κουλτούρα του καθενός, είναι πραγματικά ενιαίο όταν δημιουργεί κοινούς χώρους συνάντησης μεταξύ των ανθρώπων του. Ενιαίο σχολείο σημαίνει επίσης ότι οι αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής είναι ζήτημα καθημερινής πρακτικής κάθε σχολικής μονάδας. Υπ' αυτή την έννοια, τόσο το διαπολιτισμικό όσο και το μη διαπολιτισμικό σχολείο βρίσκονται απέναντι σε μια πραγματικότητα, την οποία πρέπει ταυτόχρονα να κατανοήσουν, αλληλά και να εξελίξουν, όσο παράδοξο κι αν ακούγεται αυτό.

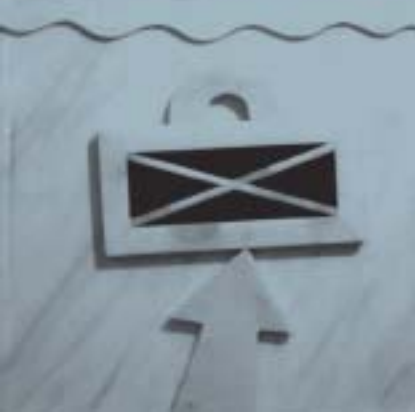
Γιατί, το σχολείο είναι για όλους. Είναι το σπίτι της ειρήνης. Είναι το σπίτι των παιδικών ψυχών. Είναι το σπίτι των πρώτων ανθρώπινων συναντήσεων. Πέρα και πάνω από την ιδιότητα του εθνικού πολίτη, του ευρωπαϊού πολίτη ή του πολίτη του κόσμου θα πρέπει να προάγει την ιδιότητα του πολίτη - φορέα μιας προσωπικής κουλτούρας. Της κουλτούρας ενός ατόμου που ως άνθρωπου, μαύρου, άσπρου, κινέζου κ.λπ., βλέπει τα κοινά σημεία, βλέπει πάνω και πέρα από ορισμούς και έχει συναίσθηση της ύπαρξής του τόσο εντός του, όσο και γύρω του. Αν επιθυμούμε κάτι τέτοιο, τότε η αλληλαγή ξεκινάει καταρχήν από τον καθένα μας και μάλιστα μέσα από τους πολλούς και διαφορετικούς ρόλους που ο καθένας μας έχει μέσα στην κοινωνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βαξεβάνογλου, Α. (2004). Η εξέλιξη της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης των Τσιγγάνων στην Ελλάδα: Ανίχνευση των παραμέτρων μεταβολής και διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας στο παράδειγμα των τσιγγάνων της Αγίας Βαρβάρας. Ιωάννινα [Επιμορφωτικό Υλικό].

Πηγή: http://195.130.114.39/ROMA/html_epi_2.php

- Γκότοβος, Α. (2001). *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*. Σειρά: Επιστήμες της Αγωγής. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γκότοβος, Α. (2001). *Οικουμενικότητα Ετερότητα και Ταυτότητα: Η Επαναδιαπραγμάτευση του Νοήματος της Παιδείας*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πανηγυρικοί Λόγοι, Αρ. 56.
- Δαμανάκης, Μ. (2005). *Η Εκπαίδευση των Παλινοστούτων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση*. Σειρά: Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.
- Δικαίου, Μ. (2003). *Κοινωνικοψυχολογική Έρευνα και Ιδεολογία. Το Παράδειγμα των Διομαδικών Σχέσεων. Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ψυχολογίας Α.Π.Θ., Ε΄ Τόμος*. Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ.
- Δικαίου, Μ. (2004). Η Έρευνα Δράσης ως Μέσο Κινητοποίησης Διαλόγου σε Σχολικούς Οργανισμούς: Η Περίπτωση των Τσιγγάνων. Στο: Μ. Δικαίου & D. Berkeley (επιμ.), *Οργανισμοί: Ζητήματα Έρευνας και Ανάπτυξης στις Σύγχρονες Κοινωνίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Freire, P. (2006). *Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάξουν*. (Μετάφραση: Α. Νταμπαράκης). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Hoyles, M. (1981). *Η πολιτική της παιδείας. Συλλογή κειμένων πάνω στο εκπαιδευτικό σύστημα*. (Μετάφραση: Κ. Σύρρου). Αθήνα: Θεωρία.
- Jelloun, T. B. (1998). *Ο ρατσισμός, όπως τον εξήγησα στην κόρη μου*. (Μετάφραση: Α. Βερικοκάκη). Σειρά: Φιλοσοφία - Κόσμος. Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη.
- Κατσικάς, Χ. & Πολίτου, Ε. (2005). *Τσιγγάνοι, Μειονοτικοί, Παλινοστούντες και Αλλοδαποί στην Ελληνική Εκπαίδευση. Εκτός τάξης το διαφορετικό*; Σειρά: Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.
- Κατούλη, Χ. (2004) Πολυπολιτισμική κοινωνία και κριτική διαπολιτισμική συνείδηση ή για ποια διαπολιτισμική εκπαίδευση μιλάμε; 7ο Διεθνές Συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Ελληνικά ως Δεύτερη ή ως Ξένη Γλώσσα». Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 18-20 Ιουνίου 2004.
- Μάρκου, Γ. (1995) *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Τόμος Ι. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μπαϊρακτάρης, Κ. (2004). *Ψυχοκοινωνικά Συστήματα και Πολιτικές: Κατασκευή Διαχείριση και Αναίρεση του Κοινωνικού Αποκλεισμού*. Στο: Μ. Δικαίου & D. Berkeley (επιμ.), *Οργανισμοί: Ζητήματα Έρευνας και Ανάπτυξης στις Σύγχρονες Κοινωνίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πιζάνιας, Π. (2004). Για τους γενικούς ιστορικούς μηχανισμούς αναπαραγωγής της περιθωριοποίησης των ελληνικών τσιγγάνικων πληθυσμών. Ιωάννινα [Επιμορφωτικό υλικό]. Πηγή: http://195.130.114.39/ROMA/html/epi_2.php
- Prilleltensky I. & Fox, D. (2003). Εισαγωγή στην κριτική ψυχολογία: αξίες, υποθέσεις και το status quo. Στο D. Fox & I. Prilleltensky (επιμ.), *Κριτική Ψυχολογία: Εισαγωγή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χατζηγεωργίου, Γ. (2000). *Κείμενα Παιδείας 4 - John Dewey*. Αθήνα: Ατραπός.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ*

Θωμάς Χαραλαμπίδης**

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού είναι μία πολύσημη έννοια, αρκετά χρησιμοποιημένη το τελευταίο διάστημα στο δημόσιο λόγο και ειδικότερα τον επιστημονικό. Σε μεγάλο βαθμό έχει δεχθεί κριτική ως έννοια ασαφής που προάγει μία φатаλιστική αντίληψη για τις κοινωνικές σχέσεις και την παθολογία τους (Αλεξίου, 2006).¹ Άλλωστε και η έννοια της άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού δεν είναι άμοιρη συνδηλώσεων που έχουν και ιδεολογικό χαρακτήρα, αφού δεν μπορεί να μη διερωνάται σε ποιο υπάρχον φιλοδοξεί να επανεντάξει τους αποκλεισμένους (Μιχαήλ, 2006).²

Με όλες τις εύλογες επιφυλάξεις που μπορεί κανείς να έχει για την ίδια τη χρήση της έννοιας «κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες», είναι σαφές ότι οι μετανάστες/μετανάστριες³ και οι πρόσφυγες, στη μεγάλη πλειοψηφία τους, πληρούν τις προϋποθέσεις συμπερίληψης στο πληθυσμιακό αυτό υποσύνολο των ανθρώπων που ζουν στην Ελλάδα σήμερα.

Η οπτική μου στη συγκεκριμένη εισήγηση εστιάζει περισσότερο στη στάση των ημεδαπών έναντι των μεταναστών και των προσφύγων. Βεβαίως, η ιδιότητα «ημεδαπός» νοούμενη ως νομικός δεσμός ενός ατόμου με μια χώρα, εν προκειμένω με

την Ελλάδα, δεν συμβάλλει και πολύ προκειμένου να αποσαφηνιστεί για ποιο «εμείς» μιλάμε και πώς αυτό συγκροτείται όταν αναφερόμαστε γενικώς στους ημεδαπούς. Μία συζήτηση που θα προσπαθούσε να αποσαφηνίσει επαρκώς το ζήτημα αυτό, θα πήγαινε πολύ πέρα από τα όρια μιας εισήγησης σε μια ημερίδα ή τα όρια ενός σύντομου άρθρου που αφορμάται από μια τέτοιου είδους εισήγηση. Ωστόσο, έστω και με αυτό τον υψηλό βαθμό αφαιρέσεως, το ερώτημα «γιατί να είμαστε αλληλέγγυοι με τους μετανάστες» παραμένει και αξίζει τον κόπο να μας απασχολεί. Οι αφετηρίες που συγκλίνουν σε αυτό το κατ' εξοχήν πολιτικό αίτημα, έτσι όπως έχουν εκφραστεί ιστορικά είναι πολλές και δυνητικά μπορούν να είναι ακόμη πολύ περισσότερες σε επίπεδο σύλληψης. Τελείως ενδεικτικά αναφέρονται: η ανθρωπιστική (ουμανιστική) παράδοση, στην οποία η αλληλεγγύη έχει ξεχωριστή σημασία, παραδόσεις που συνειδητά μεροληπτούν υπέρ των ταξικά καταπιεσμένων και προσδίδουν ταξικό περιεχόμενο στην αλληλεγγύη στους μετανάστες, θρησκευτικές παραδόσεις στις οποίες ο σεβασμός προς τον ξένο και τον κατατρεγμένο έχει ένα ιερό περιεχόμενο. Ακόμη και μία ωφελιμιστική αφετηρία που συνειδητοποιεί ότι όταν υπάρχουν

* Εισήγηση στη Διημερίδα με τίτλο «Ψυχοκοινωνικές Υπηρεσίες, Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες και Κοινωνική Συμμετοχή» που διοργανώθηκε στο πλαίσιο του έργου «Δράσεις για την Άρση των Εμποδίων Κοινωνικής Ένταξης και Εργασιακής Ενσωμάτωσης Κοινωνικά Αποκλεισμένων Ομάδων», Θεσσαλονίκη, 27&28 Ιουνίου 2007.

** Νομικός, e-mail:syndik@webster.gr

1. έτσι ο Θανάσης Αλεξίου, στο Κοινωνία και Ψυχική Υγεία, τ.1, ιδίως σελ.34-36 και 49.
2. βλ. Σάββα Μιχαήλ, στο Κοινωνία και Ψυχική Υγεία, τ.1, Ο λόγος των αποκλεισμένων, σελ.77.
3. Στο εξής στο κείμενο όπου αναγράφεται «μετανάστες» θα εννοείται και «μετανάστριες».

άνθρωποι χωρίς δικαιώματα, αυτό είναι επικίνδυνο για τα δικαιώματα όλων, εύλογα συγκλίνει προς αυτή την κατεύθυνση. Σε κάθε περίπτωση, παρ' ότι πιστεύω στη δυνατότητα και τη χρησιμότητα μίας ορθολογικής-ηθικής θεμελίωσης του προτάγματος της αλληλεγγύης στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, θεωρώ ότι πρέπει οπωσδήποτε να αποφευχθεί μια κάποια ηθικολογία που ξέρει να κουνάει ψηλά το δάκτυλο και να προσπαθεί να γεμίσει με ενοχές τον κουρασμένο και πιεσμένο από κάθε άποψη άνθρωπο του σήμερα. Αν μη τι άλλο, μια τέτοια στάση φαίνεται ότι δεν είναι καν αποτελεσματική.

Υπάρχει μία πολύ δραστήρια ομάδα στη Χίο, η Επιτροπή Αλληλεγγύης στους Πρόσφυγες Χίου, που στην πολύ ενδιαφέρουσα ιστοσελίδα της⁴ έχει ανεβάσει ένα εξαιρετικό βιντεάκι για τους πρόσφυγες που φτάνουν στο νησί από τα απέναντι κοντινά τουρκικά παράλια. Το βιντεάκι αυτό τελειώνει δείχνοντας μια ακυβέρνητη άδεια βάρκα στη θάλασσα, ενώ εμφανίζεται η φράση «εσύ τι θα κάνεις;». Νομίζω πως έχει μεγάλη αξία να σκεφτόμαστε το ερώτημα αυτό.

Τα νομικά κείμενα που θεμελιώνουν δικαιώματα στην ελληνική έννομη τάξη είναι κατεξοχήν το Σύνταγμα και οι διεθνείς συνθήκες που έχει υπογράψει και επικυρώσει η Ελλάδα, οι οποίες κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος έχουν ανώτερη τυπική ισχύ από τους απλούς νόμους. Ένας πυρήνας προστασίας βασικών δικαιωμάτων, όπως η ζωή, η τιμή και η ελευθερία οριοθετείται στο άρθρο 5 παρ.2 Συντάγματος και τελεί υπό την εγγυητική λειτουργία του κράτους, αφορώντας εξίσου ημεδαπούς και αλλοδαπούς, νόμιμα και παράνομα ευρισκόμενους στη χώρα. Συχνά, επίσης, το Σύνταγμα διακρίνει ανάμεσα σε δικαιώματα που φορέας τους είναι «ο καθένας» ή «όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια», όπως στα άρθρα 14 και 5 παρ.2 αντίστοιχα, και σε δικαιώματα που φορέας τους είναι «οι Έλληνες», όπως στα άρθρα 11 και 12 για τα δικαιώματα συναθροίσεων και σύστασης ενώσεων αντίστοιχα. Υποστηρίζεται στη νομική θεωρία, άποψη που με βρίσκει απολύ-

τως σύμφωνο, ότι στις περιπτώσεις αυτές το Σύνταγμα δεν απαγορεύει την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών από αλλοδαπούς, αλλά την αφήνει ανοιχτή σε ρύθμιση από τον κοινό νομοθέτη (Κ. Χρυσόγονος, 2002, σ.53), άρα όταν δεν υπάρχει σχετική ρητή απαγόρευση από το νόμο, αυτοί επιτρέπεται να τα ασκούν (Χρυσόγονος, ό.π., Παπασιώπη-Πασιά, 2004 σελ.29 και Χατζηνικολάου, 2006, σελ.5). Επίσης ότι, όταν δεν προσδιορίζεται ειδικότερα το υποκείμενο ενός συνταγματικού δικαιώματος, πρέπει να θεωρείται ότι το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται ως συνταγματικά κατοχυρωμένο και για τους αλλοδαπούς, (Ζ.Παπασιώπη-Πασιά, ό.π., σελ.28, Χατζηνικολάου, ό.π., σελ.4). Στην καθημερινή πράξη πάντως, όπως τη βιώνουν οι αλλοδαποί, το δικαίωμα νόμιμης διαμονής στην ελληνική επικράτεια συνιστά προϋπόθεση για την ύπαρξη και την εκ μέρους τους άσκηση μιας σειράς σημαντικών επιμέρους δικαιωμάτων. Αυτό γίνεται σαφές στον ισχύοντα νόμο για τους αλλοδαπούς (Ν.3386/2005), όπου οι παράνομα ευρισκόμενοι μετανάστες και πρόσφυγες επιτρέπεται μόνο να στέλνουν τα παιδιά τους σε δημόσιο σχολείο (άρθρο 72 παρ.3) και να νοσηλεύονται για έκτακτα περιστατικά σε νοσοκομεία (άρθρο 84 παρ.1 εδαφ β'). Κατά τα λοιπά, όλες οι δημόσιες υπηρεσίες είναι υποχρεωμένες να μην τους παρέχουν τις υπηρεσίες τους (άρθρο 84 παρ.1 εδαφ α'). Μάλιστα στο ίδιο άρθρο, στην παρ.4, προβλέπονται διοικητικές και ποινικές κυρώσεις για τον δημόσιο υπάλληλο που θα συναλλαχθεί με παράνομα ευρισκόμενο στην επικράτεια αλλοδαπό. Προχωρώντας ακόμη περισσότερο, στο άρθρο 87 παρ.1 ο νομοθέτης απαγορεύει την ενοίκιαση σπιτιών και στην παρ.6 του ίδιου άρθρου ποινικοποιεί και εκδοχές έμπρακτης αλληλεγγύης, αφού όποιος «διευκολύνει την παράνομη διαμονή υπηκόου τρίτης χώρας» τιμωρείται με βαριές ποινές φυλάκισης και χρηματικές ποινές, στέλλοντας και ένα σημαντικό συμβολικό μήνυμα σε επίδοξους αλληλεγγυούς και αλληλεγγυες.

Επομένως, προκύπτει ως ένα κομβικό ζήτημα δικαιωμάτων το αίτημα της νομιμοποίησης όλων

4. <http://www.lathra.gr>.

των αλλοδαπών που δεν βρίσκονται νόμιμα στη χώρα. Αίτημα ίσως περιθωριακό από ποσοτικής απόψεως όταν πρωτοδιατυπώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '90, γίνεται δεκτό πλέον από όλα τα κόμματα της Βουλής εκτός από το κυβερνών —τουλάχιστον σύμφωνα με τις θέσεις που διατύπωσαν όταν συζητιόταν στη Βουλή ο μετέπειτα Ν.3386/2005 περί αλλοδαπών.⁵ Το αίτημα αυτό αποτελεί προϋπόθεση για να μην υπάρχουν ανάμεσα μας άνθρωποι χωρίς δικαιώματα, με ό,τι κινδύνους εμπεριέχει αυτό για τα δικαιώματα όλων μας.

Χωρίς να μπορεί κανείς να μιλήσει με ασφάλεια για αριθμούς⁶ είναι σαφές ότι για διάφορους λόγους, όπως άρρηκτα αναμενόταν, ένα μικρό υποσύνολο των παράνομα ευρισκόμενων μεταναστών νομιμοποιήθηκε με την «τρίτη ευκαιρία νομιμοποίησης» το 2005, και πάντως σίγουρα λιγότεροι από τους μισούς παράνομα ευρισκόμενους. Αυτός, άρρηκτα, είναι και ένας από τους λόγους που τον Φεβρουάριο 2007 ψηφίστηκε ο Ν.3536/2007, που στο άρθρο 18 παρ.4 δίνει τη δυνατότητα νομιμοποίησης και σε κάποιες ακόμη κατηγορίες, εξακολουθώντας όμως να διατηρεί την προϋπόθεση της άφιξης στην Ελλάδα σε χρόνο προγενέστερο από το 2005.

Αντίστοιχα, η παροχή πολιτικού ασύλου από την Ελλάδα σε πρόσφυγες ακολουθεί μία εντυπωσιακά φθίνουσα πορεία, ώστε να δικαιούται κανείς να μιλάει για εν τοις πράγμασι κατάργηση του σχετικού δικαιώματος, όταν από το 22,48% της αναγνώρισης προσφυγικού και ανθρωπιστικού καθεστώτος σε αιτούντες που τα αιτήματά τους (των οποίων τα αιτήματα) εξετάστηκαν το 2001, την επόμενη χρονιά το σχετικό ποσοστό ήταν μόλις 1,07%!⁷ Το δε τρέχον έτος και μέχρι τον Μάρτιο του

2007, έχουν εξεταστεί 6.622 αιτήσεις πολιτικού ασύλου και έχει γίνει δεκτή μόνο 1, όταν στην Ευρώπη ο μέσος όρος είναι 13,7% και όταν έτσι κι αλλιώς το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό προσφύγων φιλοξενείται σε χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Κι όλα αυτά συμβαίνουν στην Ελλάδα με ένα σχετικά θετικό από άποψη προβλεπόμενης διαδικασίας νομικό πλαίσιο για τη διαδικασία εξέτασης αιτημάτων ασύλου (Προεδρικό Διάταγμα 61/1999).

Τίθεται έτσι το σημαντικότερο ζήτημα της εφαρμογής της υπάρχουσας νομοθεσίας, πέρα από το εάν η διατύπωσή της είναι επιτυχής ή όχι από απόψεως εγγυητικής για τα δικαιώματα.⁸ Και εκεί η κατάσταση που συναντάμε σε επίπεδο καθημερινότητας όσοι ασχολούμαστε με τα δικαιώματα κοινωνικών ομάδων, όπως οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, είναι κάτι παραπάνω από εξοργιστική. Ένα μόνο πρόσφατο παράδειγμα, από τα πολλά που υπάρχουν, θα βοηθήσει στην κατανόηση του τι γίνεται στην πράξη. Στη Θεσσαλονίκη, στις 30/3/2007 μετράγονται από τη Χίο μέσω Αθήνας 41 ιρακινούς/ες πολίτες με σκοπό την απέλαση τους στην Τουρκία. Δικηγόροι σπεύδουν να τους επισκεφθούν στο χώρο κράτησης και να δηλώσουν εγγράφως στην αρμόδια Διεύθυνση Αλλοδαπών της ΕΛ.ΑΣ. ότι τους μεταφέρθηκε η βούληση και των 41 ιρακινών να ζητήσουν άσυλο. Το έγγραφο παραλαμβάνεται αργά το βράδυ, όμως την άλλη μέρα νωρίς το πρωί το Τμήμα Μεταγωγών δηλώνει ότι θα εκτελέσει τη μεταγωγή και βάζει με τη βία τους πρόσφυγες στην κλούβα της Αστυνομίας, ενεργώντας προφανώς παράνομα και πιο συγκεκριμένα κατά παράβαση των άρθρων 1 παρ.1 του ΠΔ 61/1999 και 33 της Πολυμερούς Σύμβασης της Γενεύης της 28.7.1951 η οποία κυρώθηκε με το

5. βλ. τα σχετικά Πρακτικά στα: <http://www.parliament.gr/ergasies/showfile.asp?file=es050802.txt> και <http://www.parliament.gr/ergasies/showfile.asp?file=end050804.txt>.

6. χρήση, πάντως, μεταξύ άλλων η μελέτη «Στατιστικά δεδομένα για τους μετανάστες στην Ελλάδα» που εκπονήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, διαθέσιμη στο http://www.imepo.gr/documents/IMEPO_Report_Greek_revised_Final1.pdf

7. στατιστικά ασύλου στην Ελλάδα και στον κόσμο βλ.στο: <http://www.unhcr.gr>

8. για την εφαρμογή της περί ασύλου νομοθεσίας βλ. από δημοσιογραφικής απόψεως το εντελώς πρόσφατο άρθρο του Χρήστου Ζέρβα, Απαγόρευση... ασύλου από τη χώρα στην Ελευθεροτυπία της 15/6/2007 (www.enet.gr/online/online_text/c=112,dt=15.06.2007,id=98832148)

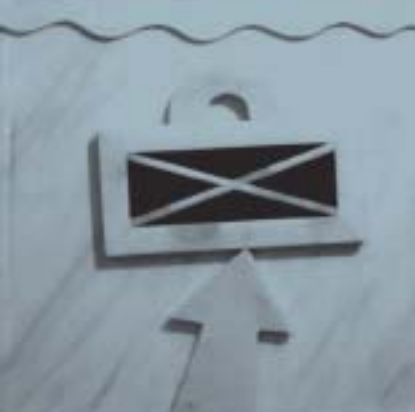
ν.δ. 3989/59. Η επί τόπου παρουσία δικηγόρων και η πίεση κινημάτων, φορέων και πολιτών αποτρέπει την παράνομη απέλαση προς την Τουρκία.⁹

Όσοι έτυχε να γνωρίσουν ή και να δουλέψουν με μετανάστες θα έχουν διαπιστώσει ότι είναι άνθρωποι «ψημένοι», που δεν αξίζουν να γίνονται δέκτες οίκτου, αλλά αλληλεγγύης. Και η διαφορά μεταξύ αλληλεγγύης και οίκτου είναι τεράστια. Αν τους αντιμετωπίσουμε ως συμπολίτες, συναγωνιστές και συνοδοιπόρους στην πορεία για περισσότερα και ποιοτικότερα δικαιώματα για όλους μας, τότε ίσως θα μπορούμε να ήλμε ότι κάτι προσπαθήσαμε να κάνουμε ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό τους. Τότε ίσως θα έχουμε κάτι να απαντήσουμε και στο ερώτημα που θέσαμε στην αρχή: «Εσύ τι θα κάνεις;»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξίου Θ., «Κοινωνικός αποκλεισμός και «αποκλεισμένες ομάδες»: οι ιδεολογικές λειτουργίες μιας εννοιολόγησης, *Κοινωνία και Ψυχική Υγεία*, τ.1, 32-50
- Μιχαήλ Σ., Ο λόγος των αποκλεισμένων, *Κοινωνία και Ψυχική Υγεία*, τ. 1, 77-78
- Παπασιώπη-Πασιά, Ζ. (2004). *Δίκαιο Καταστάσεως Αλλοδαπών*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Χατζηνικολάου Νικόλαος, Δ. (2006). *Η απέλαση αλλοδαπού ως κύρωση του ποινικού δικαίου (άρθρο 74 ΠΚ)* Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Χρυσόγονος, Κ. Χ. (2002). *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ.Ν.Σάκκουλα.

9. για τα γεγονότα βλ κείμενα και σχετικές ανακοινώσεις στο: <http://www.socialcenter.gr> και για τη δημοσιογραφική κάλυψη τους από τον τύπο βλ ενδεικτικά εφημ. «Θεσσαλονίκη», 2/4/2007, σελ.15, εφημ «Μακεδονία», 18/4/2007, σελ.14 και «Ελευθεροτυπία», 18/4/2007, σελ.19.

Μετανάστευση – Παλινοστροφή: Οράματα και Απογοητεύσεις*

Νικολαΐδου Ναταλία**

Πολλές αλληλαγές προέκυψαν στον κόσμο στα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Μια νέα κοινωνική πραγματικότητα δημιουργήθηκε και στην Ελλάδα. Η κατάρρευση των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού της ανατολικής Ευρώπης και οι εμπόλεμες περιοχές, που δημιουργήθηκαν ως συνέπεια, έφεραν κύματα μεταναστών, προσφύγων και παλινοστούτων.

Έτσι, η Ελλάδα έγινε τόπος συνάντησης ανθρώπων που την έκαναν μια δεύτερη πατρίδα τους. Μετανάστες, παλινοστούτες και πρόσφυγες συνέρρευσαν από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '90 και μέχρι σήμερα, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη στη χώρα της ανθρωπιάς και της ελπίδας.

Στη χώρα που όλοι εμείς— οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης— αλλά και οι μετανάστες τη βλέπαμε σαν την πατρίδα της δημοκρατίας, της δικαιοσύνης, της ισότητας και πάνω από όλα, της φιλοξενίας. Λέγαμε Ελλάδα και δακρύζαμε. Και εδώ, παρά τις δυσκολίες, εγκατασταθήκαμε και προσπαθούμε να επιβιώσουμε και να πετύχουμε.

Και έρχομαι τώρα στο σήμερα, στην κατάσταση που αντιμετωπίζουμε εμείς ως «ξένοι» που προσπαθούμε να ενταχθούμε στην ελληνική κοινωνία και σε αυτά που κάνει η ελληνική πολιτεία για μας, μέσα από τις διάφορες δράσεις και τα προγράμματα.

Πολλοί από τους παρευρισκόμενους έχουν πα-

ρακολουθήσει τις ενέργειες αγωγής υγείας που εντάσσονταν στο υποέργο «Δράσεις για την Ενδυνάμωση Ατόμων και Ομάδων που βιώνουν Κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού στην αναζήτηση εργασίας» συνολικής διάρκειας 15 ωρών. Ήταν ένα πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Υγεία-Πρόνοια» 2000-2006.

Στόχος του προγράμματος ήταν η ενδυνάμωση των ατόμων που κινδυνεύουν να αποκλειστούν από την αγορά εργασίας, ώστε να συμμετέχουν ενεργητικά στην απάλειψη των διακρίσεων σε βάρος τους, τόσο στο χώρο εργασίας τους όσο και έξω από αυτόν, καθώς και η διευκόλυνσή τους για ένταξη στην αγορά εργασίας.

Τα άτομα που συμμετείχαν διέθεταν όλα κάρτα ανεργίας και είχαν παρακολουθήσει διάφορα προγράμματα κατάρτισης και προώθησης στην απασχόληση, καθώς και συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών που εδώ και αρκετά χρόνια υλοποιούνται με ευρωπαϊκή συγχρηματοδότηση.

Με αφορμή λοιπόν αυτή τη διημερίδα, για την οποία ευχαριστώ πραγματικά τους διοργανωτές για την ευκαιρία που μας δίνουν, θα ήθελα κι εγώ να μοιραστώ μαζί σας τη δική μου εμπειρία από αυτά τα προγράμματα, τα οποία παρακολουθώ —«κυνηγώ» θα έλεγα— εδώ και πολλά χρόνια, στην προσπάθειά μου να βρω μια αξιοπρεπή απασχό-

* Εισήγηση στη Διημερίδα με τίτλο «Ψυχοκοινωνικές Υπηρεσίες, Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες και Κοινωνική Συμμετοχή» που διοργανώθηκε στο πλαίσιο του έργου «Δράσεις για την Άρση των Εμποδίων Κοινωνικής Ένταξης και Εργασιακής Ενσωμάτωσης Κοινωνικά Αποκλεισμένων Ομάδων», Θεσσαλονίκη, 27&28 Ιουνίου 2007.

** Δημοσιογράφος, Παλινοστούσα.

ληση, χωρίς εμπόδια και περιορισμούς. Μια απασχόληση που δεν θα την εμποδίζει ούτε το ότι γεννήθηκα και μεγάλωσα σε μια άγληη χώρα, ούτε το ότι δεν μιλώ άπταιστα τη γλώσσα, ούτε το ότι χρειάστηκε να βγω αργά -σε σχέση με τους έλληνες νέους- στην αγορά εργασίας. Μια απασχόληση που θα μου επέτρεπε, έχοντας πανεπιστημιακό πτυχίο, να προσφέρω κι εγώ τις γνώσεις και τις εμπειρίες μου από τους χώρους που έχω εργαστεί στο παρελθόν στην πρώην Σοβιετική Ένωση και να πάρω επίσης τα ανάλογα ερεθίσματα από τους έλληνες συναδέλφους μου.

Ας μιλήσω λοιπόν πιο συγκεκριμένα και ας αναφερθώ στα προγράμματα που εγώ συμμετείχα. Ειδικότερα, το «On line more Color in the Media» και το «Έντυπη και ηλεκτρονική Δημοσιογραφία» του έργου «Dream – Καταπολέμηση του ρατσισμού και ξενοφοβία στα ΜΜΕ» (Κ.Π. EQUAL) μου άνοιξαν την πόρτα για να ασχοληθώ με αυτό που αγαπώ, τη δημοσιογραφία και να εργαστώ στην τηλεόραση.

Η εμπειρία μου αυτή στα προγράμματα μου πρόσφερε πολλή, τόσο γιατί επαγγελματικά έμαθα πολλά, όσο και γιατί χρειάστηκε να συνυπάρξω με πολλούς ανθρώπους, οι οποίοι μάλιστα ασχολούνται με τα μέσα ενημέρωσης.

Η αντιμετώπιση από τους περισσότερους υπήρξε θετική και στο μέτρο του δυνατού πρόσφερα κι εγώ πολλά στη διαδικασία της παραγωγής των ειδήσεων.

Δεν έλειψαν βέβαια και φαινόμενα ξενοφοβίας, αντιμετώπιση από κάποιους με καχυποψία, αμφισβήτηση των δυνατοτήτων μου και περιορισμός των πραγμάτων που πιθανόν θα μπορούσα να έχω προσφέρει.

Τα προγράμματα αυτά στη βάση τους είναι καλά. Απευθύνονται σε ανθρώπους που ψάχνουν να πιαστούν από κάπου για να κάνουν ένα ξεκίνημα σε μια χώρα με συγκεκριμένες δομές και συστήματα. Δίνουν ευκαιρίες, ανοίγουν πόρτες.

Μπορούν όμως να γίνουν κι άλλα, πολλά περισσότερα. Ο χώρος στον οποίο εργάστηκα— τα μέσα ενημέρωσης— έχει ανάγκη να ανοιχτεί στην κοινωνία. Και η ελληνική κοινωνία δεν αποτελείται μόνο από Έλληνες. Αποτελείται κι από όλους

Φωτογραφία: Α. Αβραμίδης, Μετανάστες, 2000

εμάς που αγωνιζόμαστε το ίδιο για μια καλύτερη ζωή. Γιατί λοιπόν να μην προσφερθούν περισσότερες δυνατότητες;

Άλλωστε, επειδή ακριβώς τα ίδια τα μέσα ενημέρωσης πρέπει να καταπολεμήσουν πρώτα τις διακρίσεις και την ξενοφοβία, αγκαλιάζοντας όλες τις κοινωνικές ομάδες και προβάλλοντάς τες το ίδιο, η παρουσία μας σε αυτά ή σε αντίστοιχα προγράμματα θα βοηθούσε πολύ.

Ποια είναι λοιπόν τα προβλήματα;

- Η συμμετοχή μας σε όλη τη διαδικασία φαίνεται μερικές φορές ότι είναι το άλλοθι για να εισπράξουν κάποια χρήματα. Γιατί λόγω χάριν υπεύθυνου προγραμμάτων δε θεωρούν απαραίτητη την παρουσία μας στα προγράμματα; Γιατί εταιρείες (μέσα ενημέρωσης) δε μας χρησιμοποιούν, ενώ

έχουν δεσμευθεί έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εμφανιζόμαστε στους καταλόγους των καταρτισθέντων χωρίς να συμμετέχουμε;

- Η παρουσία μας στους χώρους δουλειάς είναι πολύ συχνά εθιμοτυπική και όχι ουσιαστική. Μας αντιμετωπίζουν πολλοί σαν βάρος και όχι ισότιμα, σαν συναδέλφους που μπορούμε να προσφέρουμε.

Μέχρι στιγμής τίποτα δε μοιάζει να γίνεται σταθερό. Τα προγράμματα τελειώνουν απότομα, παρατηρούνται καθυστερήσεις στην υλοποίηση και πολλοί φορείς που δηλώνουν διατεθειμένοι να εμπλακούν στη διαδικασία, διαχειρίζονται τα κονδύλια, χωρίς ωστόσο πάντα να αποδίδουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

Να γίνουν περισσότερα προγράμματα. Αυτή η προοπτική δεν λύνει βέβαια το πρόβλημα, αλλά σίγουρα διευκολύνει περισσότερους παλιννοστούντες και πρόσφυγες να αποκτήσουν εφόδια, να επιμορφωθούν και εν τέλει να βρουν κάποια θέση εργασίας.

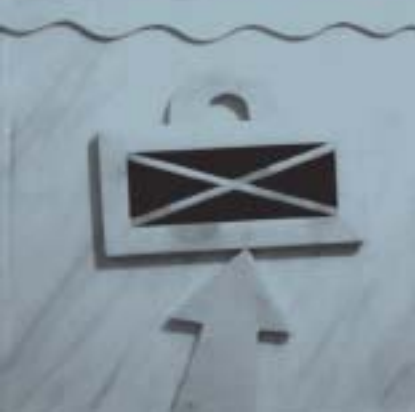
Η αλήθεια είναι ότι πάντα κάποιο πρόγραμμα «τρέχει» και πολλοί άνθρωποι επωφεληθούνται. Όμως, τις περισσότερες φορές η απασχόληση αυτή έχει ημερομηνία λήξης και αυτό μας οδηγεί διαρκώς στην αφετηρία.

Από το 1999, συζητείται η ανάγκη να δημιουργηθούν πιο μόνιμες δομές για την υλοποίηση προγραμμάτων με διάρκεια, που θα διασφαλίζουν μια συνέχεια στην παρουσία των απασχολούμενων στο χώρο εργασίας, θα στοχεύουν στην ενημέρωση των μεταναστών για θέματα που τους αφορούν και θα τους βοηθήσουν να ενταχθούν ευκολότερα στην ελληνική πραγματικότητα. Αλλά επιπλέον για να γίνει πιο κατανοητή και από τους Έλληνες, η ανάγκη για τη συνύπαρξη με τους ξένους που ζουν στην Ελλάδα.

Δεν θέλω να παρουσιάσω τα πράγματα μαύρα. Αλλά τα προβλήματα είναι ορατά και τα αντιμετωπίζουμε όλοι κατά τη διάρκεια της υλοποίησης των προγραμμάτων. Και ευθύνονται κυρίως όσοι τα διαχειρίζονται. Γι' αυτό και πολλοί από εμάς δεν συμμετέχουν. Διότι δεν έχουμε εμπιστοσύνη ότι κάτι θα γίνει.

Ίσως πρέπει να βρούμε άλλες ισορροπίες. Ίσως η ιδέα να μην έχει ωριμάσει ακόμη όσο χρειάζεται. Ίσως πρέπει να γίνουν περισσότερες συζητήσεις για το τι πρέπει να γίνει. Και όλοι να ακούμε όλους. Υπάρχει χώρος στην ελληνική κοινωνία και για τους ξένους, όχι μόνο ως φιλοξενούμενους, αλλά ως ενεργούς πολίτες, με ίσα δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες. Και στις απλές, τις καθημερινές μας επαφές με τους απλούς πολίτες, βιώνουμε και την καθυστέρηση και την ανθρωπιά, όπως βιώνουμε και την απόρριψη και την ξενοφοβία. Γι' αυτό ίσως και εδώ αυτό που χρειάζεται είναι η «χρυσή τομή» που θα μας φέρει όλους πιο κοντά.

Γιατί η ενεργή συμμετοχή όλων μας, η κοινωνική συμμετοχή και η αλληλεπίδραση μπορεί ίσως να νικήσει την πολιτική αδιαφορία και να ξεπεράσει τα εμπόδια που βάζουν πολλές φορές το σύστημα και οι κατεστημένες αντιλήψεις.

Η ελευθερία είναι θεραπευτική*

Sil Schmid **

Από τις 13 έως τις 18 Σεπτεμβρίου 1977, στην παραθαλάσσια πόλη της Τεργέστης συζήτησαν περίπου 2000 σύνεδροι και επισκέπτες για την ανανέωση της Ψυχιατρικής. Η συνάντηση είχε οργανωθεί από την «Resau International», μια εναλλακτική οργάνωση/ομάδα χρηστών της Ψυχιατρικής από την Αυστρία, το Βέλγιο, τον Καναδά, τη Γαλλία, τη Γερμανία τη Μεγάλη Βρετανία, την Ιταλία, το Μεξικό, την Πορτογαλία, την Ισπανία, την Ελβετία και τις Η.Π.Α. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ήταν ο διευθυντής του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου της Τεργέστης Franco Basaglia, με τους συνεργάτες του.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο γεννημένος το 1942 Βενετσιάνος, σόκαρε το ψυχιατρικό κατεστημένο με τα ριζοσπαστικά του σχέδια. Γι' αυτό και εξηγεί σε όποιον συναντάει και θέλει να τον ακούσει τον στόχο του. Αυτός ο στόχος δεν είναι ο εξανθρωπισμός του ιδρύματος, αλλά η τελική κατάργησή του. Τη θεωρητική αιτιολόγηση γι' αυτό το σχέδιο την εδραίωσε ο ριζοσπάστης κριτικός με βάση την ψυχιατρική πρακτική του, μαζί με τη σύζυγό του Franca Ongaro και την ομάδα του, ήδη από την δουλειά του στην Gorizia, όπου από το 1961 μέχρι το 1969 διηύθυνε το εκεί Ψυχιατρικό Νοσοκομείο. Το πείραμα της Gorizia τελείωσε με ένα έκτροπο: Η ευθύνη για το θάνατο ενός ασθενή εξελήχθη σε μία δυσάρεστη ψυχο-επανάστα-

ση η οποία έφτασε στα άκρα. Ο Basaglia αναγκάστηκε να κάνει πίσω, παρά τη σημαντική πρόοδο που είχε σημειωθεί, καθώς χωρίς την υποστήριξη των υπευθύνων δεν θα μπορούσε να προχωρήσει μια μεταρρυθμιστική προσπάθεια σαν τη δική του.

Έπειτα από διάλειμμα ενός χρόνου στην Αμερική, ο Basaglia ανέλαβε το 1971 τη διεύθυνση του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου «San Giovanni» στην Τεργέστη. Για τα σχέδια αποσύνθεσής του ενημέρωσε πρώτα τους τοπικούς άρχοντες.

Αυτή τη φορά όμως ο Basaglia απέσπασε την υποστήριξη της διοίκησης, καθώς στην Τεργέστη υπήρχε ήδη παράδοση όσον αφορά στην προοδευτική ψυχιατρική. Ήδη από το 1896, οι πρωτεργάτες του San Giovanni αποφάσισαν ομόφωνα για τα σχέδια του νοσοκομείου: ήθελαν να φτιάξουν ένα υπερμοντέρνο νοσοκομείο για το αυστρο-ουγγρικό βασίλειο, στο οποίο ανήκε τότε η Τεργέστη, με εγκαταστάσεις οι οποίες θα αποτελούσαν παράδειγμα προς μίμηση. Μέχρι και σήμερα οι κτιριακές εγκαταστάσεις φαίνονται μοντέρνες, παρά τον υπερτονισμένο κλασικισμό με το τυπικό αυστριακό «κίτρινο των Αψβούργων». Σε ένα τεράστιο πάρκο με έκταση μεγαλύτερη από 20 στρέμματα υπάρχουν δώδεκα οικήματα και κιάσκια. Αυτά προσφέρονταν καταπηληκτικά για τα σχέδιά του

* Το άρθρο της Schmid S. δημοσιεύθηκε τον Νοέμβριο του 1977 στο γερμανικό περιοδικό Sozialmagazin. Αναφέρει περιληπτικά όσα η ίδια η συγγραφέας γράφει στο βιβλίο της [βλ. Schmid, S. (1977): Freiheit heilt. Bericht über die demokratische Psychiatrie in Italien. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach] περιλαμβάνοντας ταυτόχρονα τη συνέντευξη που της παραχώρησε ο Basaglia. Μετάφραση: Ελένη Σπανού. Επιμέλεια Μετάφρασης: Κώστας Μπαϊρακτάρης.

** Συγγραφέας, Δημοσιογράφος.

Basaglia, τα οποία αυτός και οι συνεργάτες του ονόμασαν «Αποϊδρυματοποίηση». Αυτή η διαδικασία κράτησε περίπου 6 χρόνια. Η πορεία της αποτυπώνεται σε πέντε φάσεις.

Η **πρώτη φάση** είχε να κάνει με το βαθμιαίο άνοιγμα όλων των εγκαταστάσεων. Άνοιγμα σημαίνει σε αυτή την περίπτωση δύο πράγματα: άνοιγμα προς τα μέσα και άνοιγμα προς τα έξω.

Άνοιγμα προς τα μέσα: όλα τα κλειστά τμήματα άρχισαν βήμα-βήμα να ανοίγουν, παραμερίστηκαν οι ελεγκτικοί μηχανισμοί και αφαιρέθηκαν όλα τα κλειδιά. Όλες οι καταπιεστικές μέθοδοι θεραπείας, από το ζουρλομανδύα και το ηλεκτροσόκ μέχρι την εξαναγκαστική λήψη φαρμάκων καταργήθηκαν.

Άνοιγμα προς τα έξω: όλα τα κάγκελα, οι περιφράξεις, οι έλεγχοι στην πόρτα εξαφανίστηκαν και τα κλειδιά δόθηκαν στους ασθενείς. Οι τρόφιμοι του νοσοκομείου μπορούν να απομακρυνθούν από την περιοχή και οι κάτοικοι της πόλης μπορούν ανά πάσα στιγμή να μπουν μέσα και να κινηθούν ελεύθερα, όπως σε οποιαδήποτε άλλον δημόσιο χώρο.

Παράλληλα με το άνοιγμα προς τα μέσα, γίνεται στο ψυχιατρικό νοσοκομείο συναντήσεις τροφίμων, γιατρών και νοσηλευτών, γιατί αυτό το άνοιγμα προκαλεί αλλαγές στις σχέσεις των τροφίμων μεταξύ τους. Για να αντιμετωπιστεί αυτή η αλλαγή και οι κρίσεις που προέκυψαν από αυτή, είναι απαραίτητη η εντατική επικοινωνία μεταξύ όλων των συμμετεχόντων σε αυτή τη διαδικασία. Η Γενική Συνέλευση αποδείχτηκε ένα κατάλληλο βοηθητικό εργαλείο, αλλά δεν ήταν το μόνο. Εντατική επικοινωνία σημαίνει και διαρκής αντιπαράθεση σε μη θεσμοθετημένες συζητήσεις ανά δύο, σε ομάδες και σε συγκεντρώσεις.

Ακόμα πιο δύσκολη είναι η αντιμετώπιση του ανοίγματος προς τα έξω. Γιατί άνοιγμα προς τα έξω σημαίνει —και σε αυτή την περίπτωση— αναμόρφωση των σχέσεων, δηλαδή της σχέσης του ιδρύματος με τους κατοίκους της περιοχής. Αυτή η σχέση είναι από την αρχή επιβαρυνμένη και για τις δύο πλευρές. Για τους «μέσα», επειδή στα πρόσωπα των «έξω» βλέπουν τον εχθρό που τους έστειλε στο περιθώριο. Για τους «έξω» γιατί είναι πεπεισμένοι ότι οι ψυχικά άρρωστοι είναι επικίν-

δυνοι και επιθετικοί. Το μόνο μέσο για να αποδομηθούν τέτοιου είδους προκαταλήψεις είναι η συγκεκριμένη αμοιβαία αντιπαράθεση και η απ' ευθείας σύγκρουση.

Στην **δεύτερη φάση** του ανοίγματος —που ακολουθεί λογικά— οι ασθενείς αποκτούν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και αρχίζουν να παραπονιούνται για την άσχημη κατάσταση στο ίδρυμα. Οι ανεπαρκείς υγειονομικές εγκαταστάσεις, καθώς και η ασχήμια στο εσωτερικό των κτιρίων γίνονται θέμα συζήτησης. Φυσικά αντιμετωπίζουν και οικονομικά προβλήματα: η αναγκαιότητα να διαθέτουν ένα μικρό ποσό για την ικανοποίηση των άμεσων αναγκών και μαζί με αυτό βέβαια το αίτημα για έμμισθη εργασία.

Με την αυξημένη αυτοπεποίθηση συμβαδίζει και η ανάγκη για τη φροντίδα του σώματος και φυσικά το αίτημα για την κατάργηση της ιδρυματικής στολής.

Η διοίκηση προσπαθεί να ανταποκριθεί σε όλες αυτές τις ανάγκες:

- Ανακαινίστηκαν και κτίστηκαν καινούργια μπάνια και τουαλέτες.

- Αντικαταστάθηκαν τα ουδέτερα, άχρωμα ιδρυματικά έπιπλα, με πολύχρωμα πλαστικά έπιπλα της τελευταίας ιταλικής μόδας.

- Δόθηκε η δυνατότητα επιλογής των ρούχων του καθενός και άνοιξε στο χώρο του νοσοκομείου ένα κομμωτήριο.

- Για ορισμένους τροφίμους υπήρξε η δυνατότητα φυγής από το ίδρυμα και διαμονής σε προστατευόμενα διαμερίσματα. Ως δυνατότητα για εργασία όλων των τροφίμων, ιδρύεται από τροφίμους και νοσηλευτές ο συνεταιρισμός «Lavoratori Uniti». Αναλαμβάνονται εργασίες καθαρισμού, περιποίησης κήπων και εργασίες φροντίδας σπιτιών.

- Οργανώνονται πολιτιστικές δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχουν τρόφιμοι και κάτοικοι της πόλης. Ομάδες καλλιτεχνών δουλεύουν παρέα με ασθενείς στην περιοχή του νοσοκομείου. Κατασκευάζουν από ξύλο και χαρτί ένα τεράστιο μπλε άλογο, το Marco Cavallo, το οποίο τον Φεβρουάριο του 1973, με πολύ μεγάλη συμμετοχή των κατοίκων της πόλης, διασχίζει τους δρόμους της Τεργέστης. Ένας άλλος καλλιτέχνης έφτιαξε παρέα με

τους τροφίμους από τα παλιά έπιπλα, τα τραπέζια, τα παράθυρα και τα ξύλα από τα κρεβάτια επτά τεράστια «τοτέμ». Δείγμα της ικανοποίησης των τροφίμων του ψυχιατρείου της Τεργέστης ήταν και το ότι ταξίδεψαν με αυτά σε όλη τη χώρα. Τα εξέθεσαν σε εργοστάσια, σε οικισμούς και σχολεία και συζήτησαν με άλλους ανθρώπους.

- Άλλα βήματα που έγιναν για την άρση των αντιθέσεων μεταξύ του μέσα και του έξω κόσμου: άνοιξε μία παιδική χαρά για τα παιδιά της γειτονιάς μέσα στο πάρκο του San Giovanni. Πολιτιστικές εκδηλώσεις, προβολές ταινιών και συναυλίες για το σύνολο του πληθυσμού πραγματοποιούνται στους χώρους του νοσοκομείου.

Η αποϊδρυματοποίηση είναι ένας αγώνας για την επανάκτηση της ακεραιότητας των ψυχικά ασθενών, ψυχικά και σωματικά. Σ' αυτό υπάγεται και η ανάκτηση της νομικής τους υπόστασης ως πλήρως υπεύθυνων πολιτών, το τρίτο βήμα στη διαδικασία απελευθέρωσης της Τεργέστης.

Ο Basaglia αναφέρει: «Οι ψυχικά πάσχοντες είναι υπάρξεις υπό κηδεμονία, δίχως το δικαίωμα κοινωνικού συμβολαίου με το κράτος». Για να αποκαταστήσουν αυτό το δικαίωμα προχώρησαν οι ψυχίατροι της Τεργέστης σε δύο αποφασιστικά βήματα. Τη μάχη ενάντια στον ακούσιο εγκλεισμό και την εισαγωγή της ιδιότητας του «φιλοξενούμενου» στο νοσοκομείο του San Giovanni.

Όταν το 1971 ανέλαβε ο Basaglia τη διεύθυνση, ζούσαν στο «Ψυχιατρικό Νοσοκομείο» 1200 ασθενείς. Από αυτούς οι 840 ήταν ακούσιοι και αυτομάτως υπό κηδεμονία. Ένας νόμος του 1968 επιτρέπει ρητά στο γιατρό που είναι σε υπηρεσία στα ψυχιατρικά νοσοκομεία της Ιταλίας να φροντίζει και εκούσιους, δηλαδή ασθενείς που προσήλθαν με δική τους επιθυμία. Με βάση αυτό τον νόμο καθιερώθηκε στην Τεργέστη η πρακτική να μετατρέπονται οι ακούσιοι ασθενείς («Coatti») σε εθελοντές («Volontari»).

Η διαδικασία είναι απλή: οι ασθενείς οι οποίοι έχουν μεταφερθεί παρά τη θέληση τους στο νοσοκομείο, παίρνουν μετά από λίγες ημέρες ή εβδομάδες, ανάλογα πότε το επιτρέπει η κατάσταση τους εξιτήριο. Παραμένουν αυτοπροαίρετα και εθελοντικά στο νοσοκομείο όσο χρονικό διάστημα θέλουν

οι ίδιοι. Χάρη σε αυτό τον μηχανισμό μηδενίστηκε σχεδόν ο αριθμός των ακουσίως νοσηλευόμενων στο ψυχιατρείο του San Giovanni, εξαιρουμένων ορισμένων νέων εισαγωγών.

Το 1973 η διοίκηση προωθεί, έπειτα από πρωτοβουλία της διεύθυνσης του νοσοκομείου, έναν νέο κανονισμό με τον οποίο εισάγεται το καθεστώς του φιλοξενούμενου («Ospite»). Φιλοξενούμενοι είναι όλοι εκείνοι οι ασθενείς, οι οποίοι δεν κρίζουν πλέον ψυχιατρικής παρακολούθησης, αλλά εξαιτίας προσωπικών συνθηκών δεν μπορούν να ζήσουν έξω: γιατί δεν έχουν σπίτι, ή γιατί δεν θέλει να τους αναλάβει η οικογένεια τους, ή γιατί δεν βρίσκουν δουλειά και έτσι δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Για να ανταποκριθεί η διοίκηση στις ανάγκες των φιλοξενούμενων μετέτρεψε έναν αριθμό από περίπτερα σε κατοικίες. Σε αυτά τα σπίτια ζούσαν, τον Ιανουάριο του 1977, περίπου 300 άτομα σε ομάδες. Πολλοί από αυτούς εργάζονται καθημερινά στην πόλη. Φροντίζουν για τις ανάγκες τους και έχουν την πλήρη ευθύνη της αυτονομίας τους, όπως ακριβώς θα συνέβαινε εάν ζούσαν σε ξενοδοχείο.

Έτσι λοιπόν βιώνει ο ψυχιατρικός ασθενής, ο οποίος είχε εγκλειστεί ακούσια στο ψυχιατρείο της Τεργέστης, σε τρία στάδια την νομική του αποκατάσταση: από απαξιωμένος και υπό κηδεμονία ακούσια νοσηλευόμενος μετατρέπεται σε εθελοντή και από εκούσιος γίνεται φιλοξενούμενος, μόνον όταν οι κοινωνικές συνθήκες εμποδίζουν την επιστροφή του στην κοινωνία.

Αποϊδρυματοποίηση σημαίνει επίσης και αποκέντρωση, μεταφορά δηλαδή κοινωνικοψυχιατρικών υπηρεσιών έξω από το ίδρυμα, στις γειτονίες της πόλης. Οι Ιταλοί ονομάζουν τα εξωτερικά κέντρα που δημιουργήθηκαν γι' αυτό τον σκοπό «κέντρα ψυχικής υγείας». Πέντε τέτοια κέντρα ξεκίνησαν τη λειτουργία τους με το κλείσιμο του ψυχιατρείου.

Σε αυτά τα εξωτερικά κέντρα μερικοί ασθενείς διαμένουν και άλλοι είναι εξωτερικοί. Καθένα από τα κέντρα, ανάλογα με το ύψος και τις τάσεις της υπάρχουσας ομάδας, έχει αναπτύξει τη δική του ξεχωριστή μέθοδο και τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Η πέμπτη και πιο σημαντική φάση στην αποδόμηση του ιδρύματος είναι φυσικά η επανακοινωνικοποίηση των ασθενών που βγήκαν από το ψυχιατρείο, δηλαδή η επανεμφάνιση τους στο κοινωνικό πλέγμα της πόλης. Αυτό σημαίνει ότι οι φιλοξενούμενοι, οι οποίοι ζούσαν σε καθεστώς σχετικής ελευθερίας σε σπίτια εντός του νοσοκομείου, μετακομίζουν σε διαμερίσματα στην πόλη. Σκοπός δεν είναι βέβαια να αφεθούν οι άνθρωποι αυτοί στη μοίρα τους. Η επανένταξή τους είναι η τελευταία φάση της διαδικασίας που ξεκίνησε με τη διακομιδή τους στο νοσοκομείο και που με την αντιπαράθεση με συγκατοίκους και γείτονες βρίσκει το τέλος της.

Η εντατική φροντίδα από νοσηλεύτες, κοινωνικούς λειτουργούς και— εφόσον υπάρχει ανάγκη από γιατρούς— ολοκληρώνεται η τελευταία φάση. Το σημαντικότερο στοιχείο το περιγράφει ένας συνεργάτης του Basaglia: «φυσικά και υπάρχουν συγκρούσεις, με τους γείτονες. Αυτές οι συγκρούσεις πρέπει να διευθετούνται ακριβώς όπως και οι συγκρούσεις που προκύπτουν στα πλαίσια της συγκατοίκησης. Αλλά είναι συγκρούσεις σαν αυτές που γνωρίζει ο καθένας μας. Δεν δημιουργούνται μεγαλύτερες εντάσεις μεταξύ «αρρώστων» και «υγιών» ανθρώπων, αλλά φυσιολογικές τριβές μεταξύ ανθρώπων των οποίων οι ανάγκες, το ταμπεραμέντο και οι συνθήκες ζωής είναι παράλληλες μεταξύ τους. Όταν θα κλείσει η κλινική, θα πρέπει να υπάρχουν περίπου 20 τέτοιες ομαδικές κατοικίες στην Τεργέστη».

Είναι αυτονόητο, ότι καμία από τις πέντε προαναφερθείσες φάσεις δεν ολοκληρώθηκε χωρίς προβλήματα, δυσκολίες, ζημιές και συγκρούσεις. Το ότι υπήρξε ο χώρος να συμβούν όλα αυτά οφείλεται και στον Basaglia αλλά και στη σχεδόν «απάνθρωπη» κατάθεση των συνεργατών του. Πολλοί από αυτούς είναι εθελοντές, αυτό σημαίνει μη αμειβόμενοι φοιτητές, εμπνευσμένοι από τον χαρακτήρα του πειράματος της Τεργέστης οι οποίοι εργάζονται εκεί για κάποιους μήνες.

Εδώ ακριβώς τίθεται μια σημαντική κριτική στο μοντέλο του Basaglia, η οποία γίνεται από πολλούς θεωρητικούς της συντηρητικής σχολής: χωρίς την υπεράνθρωπη, 24ωρη προσπάθεια αυτών των νέων ανθρώπων—λένε πολλοί γνώστες της

ψυχιατρικής στην Τεργέστη— δεν θα μπορούσε η θεωρία του Basaglia να γίνει πράξη.

Η παρατήρηση αυτή θα πρέπει να επεξηγηθεί· η θεραπευτική τύχη της δημοκρατικής ψυχιατρικής δεν αποδυναμώνεται εξαιτίας αυτού. Αντιθέτως, το επιχείρημα αυτό επιβεβαιώνει την ορθότητα των θέσεων του Ιταλού ψυχιάτρου, ότι το παραδοσιακό ίδρυμα δεν είναι λειτουργικό για τους ασθενείς αλλά για τους ψυχιάτρους και το προσωπικό.

Επιπλέον, το πείραμα του Basaglia στην Τεργέστη δεν είναι πια το μοναδικό μοντέλο. Από την πρωτοβουλία της Gorizia προέκυψε ένα ολόκληρο κίνημα το οποίο εμπνεύστηκε από τον Basaglia. Η ομάδα που δημιουργήθηκε απ' αυτόν και άλλους ομόφρονές του, η «δημοκρατική ψυχιατρική», αριθμεί σήμερα περίπου 3000 μέλη τα οποία εργάζονται σε περισσότερο ή λιγότερο παραδοσιακές ψυχιατρικές κλινικές και κουβαλούν τη σκέψη των δημοκρατικών εναλλακτικών και εκεί. Υπό την επιρροή τους έχουν ξεκινήσει μια μεγάλη σειρά από ενδιαφέροντα πειράματα. Ένα παράδειγμα είναι η Πάρμα όπου, υπό την επίβλεψη του Δρ. Ferruccio Giaccanelli, προωθείται η εργασιακή ενσωμάτωση διανοητικά ανάπηρων ανθρώπων. Στο Arezzo ο παλιός συνεργάτης του Basaglia, Agostino Pirella κάνει την ίδια δουλειά με αυτή που γίνεται στην Τεργέστη χωρίς όμως την αξίωση να κλείσει σύντομα το ίδρυμα. Πάντως, ακόμη και εδώ όπως και στην Τεργέστη, στην Πάρμα, στο Ρέτζιο, στην Εμίλια και στην Περούτζια πρόκειται για εντελώς διαφορετικές εδαφικές εναλλακτικές, οι οποίες ρίχνουν πολύ τις εισαγωγές και τον αριθμό των ασθενών.

Ακόμη σημαντικότερο είναι ότι, χάρη στην ένωση των δημοκρατικών ψυχιάτρων με τις αριστερές παρατάξεις και τις οργανώσεις της εργατικής τάξης—κυρίως με τους συνδικαλιστές— είναι εφικτό να μετατραπεί η αποϊδρυματοποίηση σε έναν από τους θεμέλιους στύλους της μεταρρύθμισης του Ιταλικού συστήματος υγείας, η οποία ξεκίνησε αυτήν την περίοδο στο ιταλικό κοινοβούλιο. Ένα πρώτο βήμα έχει ήδη γίνει: στην Ιταλία απαγορεύεται πλέον να ανοίξει ψυχιατρική κλινική. Αντί γι' αυτό ξεκίνησε η δημιουργία ενός δικτύου κέντρων ψυχικής υγείας τα οποία καλύπτουν όλη τη χώρα.

Η πρωταρχική συμφωνία για μια εναλλακτική πρακτική με τη βοήθεια όλων των δημοκρατικών ψυχιάτρων της Ιταλίας στηρίζεται αναμφίβολα στην ενιαία ανάλυση του θεσμού και του συμπληρώματός του, της αστικής ψυχιατρικής. Αυτή η ανάλυση έγινε —με αποχρώσεις— αποδεκτή από όλους τους υπέρμαχους της νέας γραμμής.

Για να υπάρξει μια θεωρία γύρω από τη γένεση και την ύπαρξη της ψυχικής ασθένειας έχουν γίνει έως τώρα ελάχιστα πράγματα. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει απολύτως τίποτα ως θεωρητικό υπόβαθρο, στο οποίο να μπορεί να στηριχτεί η πράξη. Αντιθέτως, σε καμία άλλη χώρα δεν συζητήθηκαν και εφαρμόστηκαν τα έργα Αμερικανών, Άγγλων, Γάλλων και Γερμανών όσο στην Ιταλία.

Συνεπώς δεν περνάει ούτε μήνας χωρίς να δημοσιεύσει κάποιος από τους μεγάλους εκδοτικούς οίκους —Feltrinelli, Editori Riuniti, Einaudi ή Boringheri— κάτι νέο από τον χώρο της ψυχιατρικής. Έχουν ληφθεί υπόψη όχι μόνο οι εκτιμήσεις Βρετανών και Αμερικανών επιστημόνων αλλά και πολλά άλλα δεδομένα της σύγχρονης κοινωνιολογίας, ψυχολογίας, ψυχοδυναμικής, ανθρωπολογίας και φιλοσοφίας. Ονόματα όπως ο Noam Chomsky, ο Klaus Dörner, η Irma Gleiss, ο Ervin Goffmann, ο Ronald D. Laing, ο Theodore Lidz, ο Thomas Szasz και ο Lyman C. Wynne (για να ονομάσουμε μόνο μερικούς) ανήκουν και αυτοί όπως είναι αυτονόητο στην ιστορία της ανάπτυξης της νέας ιταλικής ψυχιατρικής. Επίσης, συχνές επαφές με κριτικούς διανοούμενους γειτονικών χωρών οι οποίοι ασχολούνται με τέτοια ζητήματα όπως ο Γάλλος Robert Caster, ο Michel Foucault και ο Jean-Paul Sartre, θεωρούνται από τον Franco και την Franca Basaglia αυτονόητες.

Ακόμη, βέβαια, δεν έχει δημιουργηθεί μια ιταλική σχολή για τη δημοκρατική ψυχιατρική, ανάλογη με τη βρετανική αντι-ψυχιατρική. Η αναζήτηση μιας γενικής εξήγησης του φαινομένου της ψυχικής ασθένειας και της γένεσής της απορρίπτεται τελείως από τους περισσότερους οπαδούς της νέας τάσης. Πολλές φορές μάλιστα με επιχειρήματα, όπως αυτά του Τεργεστίνου ψυχιάτρου Ernesto Venturini, τα οποία διατυπώνονται με τον ριζοσπαστικότερο τρόπο: «Οι προσπάθειες μας οδηγούν στο ξεπέρασμα της οπτικής της ασθένειας και

στη μεταφορά του παθήματος σε ένα πολύ πιο σταθερό επίπεδο. Στο επίπεδο των δικαιωμάτων. Των πρωταρχικών δικαιωμάτων κατά τον Μαρξ, αλλά και των δικαιωμάτων που διατυπώθηκαν με το κίνημα του '68: ποιότητα ζωής, ανθρώπινες σχέσεις. Η δική μας εκτίμηση δεν είναι επιστημονική. Γι' αυτό είναι σημαντικό για εμάς να ορίζουμε τις συνθήκες για τον ασθενή μας, μαζί με τον ασθενή μας, ώστε να μπορεί να είναι όσο πιο αυτόνομος γίνεται. Να έχει δηλαδή σπίτι, δουλειά και χρήματα. Θεωρούμε πως αυτό είναι σημαντικότερο από το να σκαλίζουμε την παιδική του ηλικία για να δούμε τον λόγο για τον οποίο συμπεριφέρεται με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο.

Δεν απορρίπτουμε μόνο την παραδοσιακή ψυχιατρική, αλλά και κάθε είδους ψυχιατρική ακόμη και αν ονομάζεται «δημοκρατική» ή αντιψυχιατρική, όταν αυτή ανάγει την ψύχωση σε καταλυτικό χαρακτηριστικό ενός ανθρώπου. Στην ψυχιατρικοποίηση απαντάται διαρκώς ο περιορισμός μιας προσωπικότητας σε ένα μεμονωμένο χαρακτηριστικό της και αυτή η μη διαλεκτική σχέση που καθιστά τον ασθενή αντικείμενο, ανακινείται διαρκώς.

Μπροστά σε αυτό το θεωρητικό κενό, δεν εμφανίζεται ο κίνδυνος να μετατραπεί η ιταλική εναλλακτική σε ένα τυφλό πισωγύρισμα ή, ακόμη χειρότερα, να μετατραπεί αυτή η προσπάθεια σε μια νέα, «ανθρωπιστική» τεχνική κοινωνικού ελέγχου στις πλάτες των ασθενών; Οι Ιταλοί μεταρρυθμιστές της ψυχιατρικής λένε: «Όχι!!»

Δεν έχουν μεν καμία έτοιμη συνταγή η οποία να εφαρμόζεται πάντα στην πράξη. Αντ' αυτού, έχουν θεσπίσει ένα άλλο είδος ελέγχου. Το ονομάζουν «Verifica» και σημαίνει τη διαρκή, καθημερινή κριτική επανεξέταση των συμβάντων από όλους τους συμμετέχοντες στη διαδικασία με τα ίδια γενικά κριτήρια.

Τα γενικά κριτήρια αποτελούν ένα θεωρητικό υπόβαθρο; Με την κυριολεκτική έννοια, ναι. Δεν είναι όμως η θεωρία μιας ψυχιατρικής τεχνικής, αλλά η θεωρία μιας ψυχιατρικής πράξης. Γιατί δεν αφορά την Ιταλική αντιψυχιατρική το να χρησιμοποιεί τα εργαλεία σωστά ή λάθος, αλλά το να αντιμετωπίζει σωστά την πορεία που ακολουθεί η διαδικασία.

Ο στόχος αυτής της διαδικασίας ονομάζεται χειραφέτηση, και μάλιστα χειραφέτηση όλων των εμπλεκομένων: ασθενών, νοσηλευτών και γιατρών.

Συνομιλία με τον Basaglia

Η είσοδος του ψυχιατρικού νοσοκομείου είναι ορθάνοικτη. Μπροστά από τη «νέα διοίκηση» που βρίσκεται το γραφείο του Basaglia, υπάρχουν σταθμευμένα αυτοκίνητα. Παντού ανοιχτές πόρτες. Μπαίνουμε σε ένα μικρό δωμάτιο φτωχά επιπλωμένο με ένα λευκό τραπέζι, μερικές καρέκλες και μια ντουλάπα. Πίσω από το τραπέζι κάθεται ο Nico Casagrande, ο αρχίατρος του Basaglia και στενός συνεργάτης του. Παίλνει με δύο ακουστικά τηλεφώνου στα χέρια του και καταφέρνει να μιλάει ταυτόχρονα και στα δύο. Ανάμεσα σε καρέκλες, κουφώματα και πόδια τραπεζιών υπάρχουν διάφοροι άνθρωποι. Ο Basaglia μας τους συστήνει: νέοι γιατροί, κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, ένας φοιτητής. Με ένα φιλικό «γεια» χαιρετούν το διευθυντή τους και παραμένουν σιωπηλοί στις θέσεις τους.

«Αυτό είναι το γραφείο μου» λέει ο Basaglia, «αλλά όποτε έρχομαι πρέπει πάντα να ψάξω μια θέση για να καθίσω».

Δεκαπέντε λεπτά μετά την άφιξή του έχει οργανώσει τη σημερινή του ημέρα. Μια συνάντηση στις 11 με τους συναδέλφους του και μια συνάντηση στις 2 με τους συμμετέχοντες σε ένα περιβαλλοντικό πρόγραμμα που διεξάγει το ιταλικό κέντρο ερευνών στην Τεργέστη. Το απόγευμα μια βόλτα στο κέντρο ψυχικής υγείας της Barcola, ένα κοινοτικό κέντρο στο οποίο υπάρχει μια σύγκρουση μεταξύ γιατρών και νοσηλευτών.

Κάποια στιγμή, ανάμεσα σε όλα αυτά, ο Basaglia βρίσκει χρόνο και για μια συνομιλία με εμένα. Το πρώτο που θέλω να μάθω από αυτόν είναι το πώς αισθάνεται ένας διευθυντής ψυχιατρικού νοσοκομείου και εάν αντιμετωπίζει την ψυχιατρική επιστήμη και την κλινική πράξη ως θεσμούς.

Basaglia: *Μου είναι δύσκολο να δω τους ρόλους μου. Βρίσκω επίσης πολύ δύσκολο το να κα-*

τανοήσω τη συμπεριφορά που έχω σε σχέση με την εξουσία μου απέναντι στους άλλους και τη συμπεριφορά των άλλων απέναντι μου πάλι σε σχέση με την εξουσία. Πράγμα που θα ήταν σημαντικό για εμένα να το γνωρίζω, γιατί στη σημερινή εποχή οι ανθρώπινες σχέσεις έχουν περιοριστεί σε ρόλους και συμπεριφορές εξουσίας. Δεν υπάρχουν πλέον σχέσεις οι οποίες να βασίζονται στις ικανότητες του καθενός. Αυτό ισχύει βέβαια για την ψυχιατρική, αλλά ισχύει και για τον δάσκαλο ή τον διευθυντή της φυλακής ή τον επικεφαλής του στρατού. Έπρεπε επίσης να θέσω στον εαυτό μου το ερώτημα: καθορίζεται η σχέση μου με τους συνεργάτες μου από τις ικανότητές μου ή από την εξουσία που έχω; Αυτή είναι και η αντίφαση στην εικόνα του ψυχιάτρου στο ψυχιατρείο. Είναι η αντίφαση ανάμεσα στην γνώση και την εξουσία.

Κατανοώντας μέσα από τις αντιφάσεις

Με τη λέξη «αντίφαση» εισάγει ο Basaglia στην κουβέντα μια λέξη κλειδί για το λεξιλόγιο της ομάδας της Τεργέστης. Η λέξη αυτή είναι η αποτύπωση του τρόπου σκέψης στον οποίο επενδύουν οι οικείοι του: ο διαλεκτικός τρόπος σκέψης.

Ο Basaglia και οι άνθρωποί του γνωρίζουν καλά πως αυτός ο τρόπος σκέψης είναι αντίθετος με τις ιδεαλιστικές και θετικιστικές αφητηρίες, πάνω στις οποίες βασίζεται ολόκληρο το επιστημονικό οικοδόμημα του δυτικού κόσμου. Αυτός ο τρόπος σκέψης κινείται σε γραμμικές αλυσίδες αιτιών και ενεργειών. Ο διαλεκτικός τρόπος σκέψης αντίθετα, προσπαθεί κατά κάποιον τρόπο να κατανοήσει την πραγματικότητα σαν ένα τριγωνικό άλημα. Αντιστοιχεί σε κάθε φαινόμενο –η θέση και το αντίθετό του – η αντίθεση. Από τη σύγκρουση των δύο αντικρουόμενων πόλων προκύπτει η σύνθεση, μέρος πάλι της αφητηρίας μιας νέας αντίφασης.

Όταν πάλι γίνεται λόγος για τη «μη φυσιολογικότητα», ρωτάνε τον Basaglia και την ομάδα του ποια συμπεριφορά ορίζεται ως «μη φυσιολογική» και ποια ως «φυσιολογική» και θέτουν έτσι σε αμφισβήτηση το αυτονόητο του όρου «μη φυσιολογικό». Όταν γίνεται συζήτηση για την ασθένεια, θα

πρέπει να γίνει συζήτηση και για την υγεία. Όπως δεν γίνεται καμία συζήτηση για προσωπική/ατομική οδύνη χωρίς να διερωτηθούμε ταυτόχρονα για την κοινωνική οδύνη. Γιατί για όλα αυτά υπάρχει τόσο στενή αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου και κοινωνίας όσο και μεταξύ της εναλλαγής φωτός και σκοταδιού.

Ο Basaglia λέει: *«ο πυρήνας της παρεξήγησης μεταξύ ημών και της επίσημης επιστήμης συνίσταται στο ότι αυτοί δεν έχουν καταλάβει πως δεν μπορεί να γίνει συζήτηση για την ιατρική και την ψυχιατρική χωρίς να συμπεριληφθούν στη συζήτηση και οι κοινωνικές παράμετροι. Διαφορετικά, όλη αυτή η τεχνική συζήτηση είναι εντελώς ανούσια. Η ιδεαλιστική θετικιστική δυτική επιστήμη καταβάλλει μεγάλο κόπο για να καταλάβει αυτό το κοινωνικό. Προέρχεται από τον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των επιστημών, τον οποίο μεταφέρουν και στην εικόνα τους για τους ανθρώπους. Κάθε επιστήμη βλέπει τους ανθρώπους —με πειθαρχία— είτε βιολογικά, είτε κοινωνιολογικά είτε ψυχολογικά. Δεν καταφέρνει όμως να δει πως ο άνθρωπος είναι όλα αυτά μαζί και πως μπορεί να συναντήσει όλες τις πλευρές του ταυτόχρονα μόνο με έναν πολύ δυναμικό τρόπο. Γιατί όταν ένας άνθρωπος πονάει, πονάνε όλες οι πλευρές του και γι' αυτό πρέπει να τις λάβουμε όλες υπόψη».*

Ο Basaglia και οι Ιταλοί συναγωνιστές του ανέλυσαν τον τρόπο που παρέχουν υπηρεσίες οι παραδοσιακοί ψυχίατροι. Η αποστολή τους —έτσι την ονομάζουν— είναι να φιμώσουν εκείνους τους ανθρώπους, οι οποίοι για κάποιον λόγο πάντα, δεν μπορούν να ακουθούν τις νόρμες, τους εξαναγκασμούς, το αξιακό σύστημα, τις υπαγορεύσεις και τις απαγορεύσεις της κοινωνίας. Τοποθετούν την ταμπέλα «ψυχικά ασθενής» και με τον τρόπο αυτό τους εξουδετερώνουν. Αυτό γίνεται όχι μόνο γιατί η διαμαρτυρία τους γίνεται πιο απειλητική, δυνατή, καθολική και άρα περισσότερο υπολογίσιμη από την κόσμια αντιπαρτασόμενη κριτική των φυσιολογικών πολιτών, αλλά κυρίως και γιατί η λογική ενός ανταποδοτικού συστήματος υπαγορεύει: όποιος ενοχλεί, εξαφανίζεται.

Όταν ο Basaglia θέτει υπό αμφισβήτηση το ρό-

λο της ψυχιατρικής, δε σημαίνει ότι αρνείται την ύπαρξη της ασθένειας με την οποία είναι συνδεδεμένη: «όχι, όχι, υπάρχει ένα ποσοστό της ανθρώπινης οδύνης που δεν μπορεί να ξεπεραστεί γιατί η κοινωνική οργάνωση δεν το επιτρέπει. Όταν κάποιος δεν είναι καλά, τότε ζητάει κάτι αλλά κανείς δεν του απαντάει. Η απαίτηση αυτής της έκκλησης μπορεί να πάρει πολλές μορφές: τη μορφή και τον τρόπο του πώς σκοτώνεται κάποιος ή πώς σκοτώνει κάποιον άλλο. Ή την μορφή και τον τρόπο του πώς κάποιος διαταράσσει τη δημόσια τάξη. Όταν κάποιος σκοτώνει, αυτό είναι αναμφισβήτητα μια έκκληση. Όταν κάποιος κάνει το βίο μιας οικογένειας αβίωτο, είναι κι αυτή μια έκκληση. Πώς όμως απαντάται αυτή η έκκληση; Πάντα με έναν συγκεκριμένο τρόπο: με καταπίεση. Για να το δικαιολογήσει αυτό η Ψυχιατρική δημιουργεί την συμπτωματολογία —αυτή είναι η αρρώστια: η κωδικοποίηση της ανθρώπινης οδύνης. Δημιουργεί ακόμη και τον θεσμό που διαχειρίζεται αυτή την αρρώστια: το τρελάδικο, το ψυχιατρικό νοσοκομείο».

Εκπαίδευση στα βασανιστήρια

Ο Basaglia διηγείται: *«Ήμουν 12 χρόνια βοηθός στην Ιατρική σχολή του πανεπιστημίου της Padua. Αυτό είναι σημαντικό, γιατί τότε είχα όλη αυτή τη λογική της καταπίεσης, είχα λάβει όλη αυτή την εκπαίδευση στα βασανιστήρια και την είχα εσωτερικεύσει. Η εκπαίδευση για να γίνεις ψυχίατρος είναι ίδια με την εκπαίδευση για να γίνεις βασανιστής. Βέβαια όταν μπαίνει κανείς στο πανεπιστήμιο πιστεύει πως θα μπορέσει να κάνει τον κόπο καλύτερο. Κατόπιν όμως μπαίνει στο μύλο του πανεπιστημιακού κατεστημένου: η αντιπαλότητα, ο ανταγωνισμός, η φιλοδοξία και η βαθμιαία απόκτηση όλο και περισσότερης εξουσίας. Πάντα υπό την επίβλεψη του διευθυντή του ιδρύματος —μέχρι να είσαι ο ίδιος σε θέση να προσεγγίσεις το στόχο, να μπορείς δηλαδή ο ίδιος πια να διδάξεις τη συναίνεση, δηλαδή να μη μεταδώσεις τη γνώση αλλά να ασκήσεις εξουσία.*

Η γνώση είναι διαλεκτική και δεν μπορεί ούτε να διδαχτεί ούτε και να γίνει αντικείμενο διαχείρι-

σης. Τη γνώση μπορεί να την επεξεργαστείς μέσα από τον διάλογο, πρέπει κάθε στιγμή να αμφισβητείται και να επανεξετάζεται. Μονάχα όταν εγώ από κοινού με άλλους ανθρώπους με βάση τις γνώσεις μου και τις δικές τους γνώσεις επανεξετάσουμε τη Γνώση προκύπτει νέα Γνώση. Όλα τα άλλα είναι καθαρή άσκηση εξουσίας».

Όσο ακούω τον Basaglia γίνεται σταδιακά κατανοητό το τι απασχολεί αυτόν και τους συνεργάτες του. Δεν τους ενδιαφέρει να ασκήσουν απλά κριτική σε παραδοσιακές ψυχιατρικές τεχνικές και να τις αντικαταστήσουν με νέες, αλλά να αμφισβητήσουν ριζικά την Ψυχιατρική. Αυτό σημαίνει: να αποκαλύψουν σαν Ιδεολογία την Ψυχιατρική και μαζί της τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Να εξετάσουν ποια, υποστηρικτική του συστήματος, λειτουργία έχει αυτή η ιδεολογία και να δείξουν ότι οι ψυχιατρικοί ασθενείς είναι θύματα αυτής της ιδεολογίας.

Μόνον τότε μπορούν να αναπτυχθούν εναλλακτικές πρακτικές, οι οποίες δεν θα είναι οι τεχνητές εναλλακτικές αλλά οι ριζοσπαστικές ανατροπές όλων των μέχρι τώρα προσεγγίσεων. Μια εντελώς νέα λοιπόν σχέση μεταξύ γιατρού και ασθενή, μεταξύ των τροφίμων του ιδρύματος και των αντιπροσώπων του και κυρίως μεταξύ του θεσμού και του πληθυσμού. Ρωτάω τον Basaglia εάν αυτή η ερμηνεία είναι σωστή. Γνέφει ικανοποιημένος και αισθάνεται επιτέλους κατανοητός.

Basaglia: «όταν κάποιος εγκλείεται στο ψυχιατρείο αυτό συμβαίνει επειδή ενοχλεί τη δημόσια τάξη. Για τη δημόσια τάξη όμως αρμόδια είναι η δικαιοσύνη. Η ψυχιατρική είναι λοιπόν μια συμμαχία μεταξύ της Ιατρικής και της Δικαιοσύνης και ο εγκλεισμένος ένα θύμα αυτής της συμμαχίας. Όταν όμως εμείς αποδεχτούμε την αντίληψη ότι το θύμα αυτής της συμμαχίας είναι «άρρωστο» τότε έχουμε μοιληθεί ήδη και εμείς από αυτή την «αρρώστια». Ακόμα και η οικογένειά του, που τον χαρακτηρίζει «άρρωστο», υποτάσσεται σε αυτήν την συμμαχία. Μοιλώνεται λοιπόν και η ίδια από τη λογική της «αρρώστιας» και με αυτό τον τρόπο από την αρρώστια. Όλοι όσοι εμπλέκονται σε αυτήν τη διαδικασία τη βιώνουν ως κάτι πραγματικό. Εμείς όμως λέμε: δεν είναι πραγματικότητα, αλλά ιδεο-

λογία. Εδώ ξεκινάει η δική μας δουλειά, αυτή είναι η θεραπευτική μας προσπάθεια —να δώσουμε μια άλλη ερμηνεία, μια άλλη από την καταπιεστική λογική, μια λογική που θα δίνει στο θιγόμενο περισσότερες δυνατότητες.

Εσωτερικευμένα συμπτώματα

Schmid: Αλλά από μόνο του το γεγονός ότι η κοινωνία μετέρχεται της κατάστασης την οποία ονομάζει «ψυχική ασθένεια» έχει ως συνέπεια το να υπάρχει η ψυχική ασθένεια...

Basaglia: Δεν υπάρχει η ασθένεια, μονάχα ο πόνος και για τον πόνο ισχύει ότι πρέπει να βρούμε νέες απαντήσεις.

Schmid: Ο ίδιος ο «άρρωστος», δεν έχει και αυτός εσωτερικεύσει το σχέδιο της «αρρώστιας» του; Δεν έχει σχεδιαστεί ήδη η μη φυσιολογική συμπεριφορά του από αυτό το σχέδιο;

Basaglia: Μα φυσικά. Όταν μάλιστα έρχεται σε εμάς, δεν είναι δυνατόν να ζητά κάτι άλλο εκτός από καταπίεση. Ακόμη και αυτή η απάντηση στην αρρώστια του είναι προσχεδιασμένη, γνωρίζει πως ο θεσμός αυτός δεν μπορεί να του δώσει καμία άλλη απάντηση. Τη στιγμή όμως που αυτός και εγώ θα αντιμετωπίσουμε μαζί το πρόβλημα της οδύνης του και όχι της αρρώστιας του, θα αλλάξει η σχέση ανάμεσά μας και η σχέση του με όλους τους άλλους ανθρώπους. Τότε καταρρέει και η επιθυμία του για καταπίεση, τότε αναδύονται στο φως τα πραγματικά προβλήματα. Αυτά τα προβλήματα δεν είναι μονάχα δικά του προβλήματα, είναι προβλήματα και της οικογένειάς του και όλων των άλλων ανθρώπων.

Schmid: Και πως λύνει κανείς αυτά τα προβλήματα;

Basaglia: Όταν κάποιος καταλάβει πως τα προβλήματα του είναι προβλήματα και όλων των άλλων, τότε βγαίνει από την λογική της «αρρώστιας», λογική που τον μετατρέπει σε ειδική περί-

πτωση. Μαθαίνει να καταλαβαίνει ότι το πρόβλημα του δεν είναι ψυχολογικό, αλλά κοινωνικό και ταυτόχρονα πολιτικό. Είναι προσωπικό. Πρόκειται για προσωπικά προβλήματα —και το προσωπικό είναι πάντα πολιτικό.

«Το προσωπικό είναι πάντα πολιτικό». Η διαλεκτική του Basaglia σοκάρει και μπερδεύει. Ανατρέπει έννοιες, τις οποίες κάθε ιδεαλιστικά προσανατολισμένος συνομιλητής του τις κουβαλάει σαν αξιώματα. Αυτό μπερδεύει, αλλά λειτουργεί και φοβερά ερεθιστικά. Προκαλεί όμως και παρεξηγήσεις, επιθετικότητα, άγχος και εντάσεις και στις δύο πλευρές. Ο Basaglia κουβαλάει τα σημάδια αυτής της έντασης στο πρόσωπό του. Η εγρήγορση του, οι νευρικές κινήσεις, ο χαοτικός τρόπος δουλειάς του, τον οποίο κουβαλάει σε όλο το ίδρυμα, είναι σημάδια της πίεσης που βαραίνει τον καταστροφέα των τειχών. Θέλω να μάθω πως φτάνει ένας άνθρωπος στο σημείο να κάνει τον εαυτό του χειροβομβίδα. Να μετατραπεί σε καταστροφέα του θεσμού για τη διαφύλαξη του οποίου εκπαιδεύτηκε. Ο Basaglia διηγείται: *«στην αρχή ήταν ένα καθαρά συναισθηματικό ζήτημα. Όταν ξεκίνησα το 1961 να εργάζομαι στο ψυχιατρείο της Gorizia έπαψα να κατανοώ πια τον κόσμο: η βία ασκούνταν καθημερινά μπροστά στα μάτια μου. Η κριτική μου προέκυπε αρχικά καθαρά από ανθρωπιστικούς λόγους. Δεν έβλεπα ακόμα τη σχέση ανάμεσα στην τεχνική και πολιτική πλευρά»*.

| **Schmid:** Ήσουν τότε πολιτικοποιημένος;

Basaglia: Θεωρητικά ήμουν, αλλά όπως συμβαίνει πάντα με τον διανοούμενο υπήρχε διαφορά ανάμεσα στη θεωρία μου και την πράξη μου. Και όταν ξεκίνησα να δραστηριοποιούμαι πολιτικά, υπήρχε το πρόβλημα πώς θα αλλιάζω την τεχνική, δηλαδή την επαφή με τον έγκλειστο. Έτσι ξεκίνησε το πείραμα της Gorizia, ως απόπειρα μιας απάντησης στην εξαθλίωση που παρουσίαζε αυτό το νοσοκομείο. Αντιλήφθηκα τότε, πως αυτό το ίδρυμα, το οποίο έπρεπε να είναι ένα θεραπευτικό ίδρυμα, δεν ήταν ούτε κατά διάνοια. Έτσι θέσαμε το ερώτημα, γιατί δεν μπορούσε να είναι.

| **Schmid:** Συμμετείχαν πολλοί σε αυτή τη συζήτηση;

Basaglia: Όχι, στην αρχή ήταν λίγιοι. Αλλά γίνονταν όλο και περισσότεροι, μέχρι που έγινε μια ολόκληρη ομάδα και άρχισε τη δράση. Κατόπιν ξέσπασε το κίνημα του '68 και μέσα σε αυτό έγινε και η δική μας δουλειά σημαντική, καθώς καθιστούσε δυνατή την πρακτική επιβεβαίωση του συνθήματος του 1968.

| **Schmid:** Πως έγινε η μετάβαση από τη θετικιστική σκέψη, στην οποία όλοι γαλουχηθήκατε, στη διαλεκτική σκέψη;

Basaglia: Αυτό συνέβη τη στιγμή που ήταν στη διάθεσή μας μια πολιτική επιστήμη και μας βοήθησε να καταλάβουμε τις συσχετίσεις: ο Μαρξισμός, δηλαδή ο διαλεκτικός υλισμός. Φυσικά σκεφτόμαστε αρχικά όλοι ιδεαλιστικά, αυτό το μαθαίνουμε εκεί που μαθαίνουμε να σκεφτόμαστε— στο σπίτι μας, στο σχολείο, στο πανεπιστήμιο. Αυτός ο τρόπος σκέψης, στα πλαίσια του σχήματος αίτιο-αιτιατό ανταποκρίνεται στην κουλτούρα μέσα στην οποία μεγαλώσαμε. Από αυτή την ιδεαλιστική οπτική φτάνουμε το πολύ σε έναν χυδαίο υλισμό, δηλαδή σε έναν πραγματισμό. Μόνον όταν αρχίζουμε να σκεφτόμαστε κριτικά, δηλαδή να ψάχνουμε και να αμφισβητούμε τους όρους μόνον τότε αρχίζουμε να σκεφτόμαστε διαλεκτικά.

| **Schmid:** Ονομάζεις τον πραγματισμό «χυδαίο» υλισμό. Θέλεις να πεις με αυτό ότι οι πραγματιστικές λύσεις δεν είναι γνήσιες λύσεις;

Basaglia: Ναι. Πάρε ένα παράδειγμα από τον κλάδο της ψυχολογίας. Μου έρχονται οι ομάδες στο μυαλό, γνωρίζεις την τεχνική «Laissez- Faire»; Όχι; Λοιπόν οι ομάδες μπορούν να οργανωθούν με διαφορετικούς τρόπους και η εξουσία μπορεί να ασκηθεί μέσα στην ομάδα με πολλαπλούς τρόπους. Ακόμη και με έναν τρόπο ο οποίος μοιάζει διαλεκτικός, αλλά στην πραγματικότητα είναι καθαρά αυταρχικός. Αυτή είναι η ομάδα «Laissez- Faire» η οποία μοιάζει να λειτουργεί απόλυτα δημοκρατικά, χωρίς θεσμοθετημένες δομές. Τι συμβαίνει όμως;

Ο αρχηγός της ομάδας είναι αλληλεγγυος πάντα με τον ισχυρότερο μέσα στην ομάδα έτσι ώστε να βγαίνει πάντα κερδισμένος. Έτσι αποδεικνύεται πως η φαινομενικά αντιαυταρχική μέθοδος εξελίσσεται τελικά στην πλέον αυταρχική. Αυτό συμβαίνει στον αγγλοσαξονικό κόσμο, στον κόσμο που πρόταξε τον πραγματισμό με την πρόοδο της ψυχιατρικής. Ανακάλυψαν εκεί, πως οι ψυχικά πάσχοντες μπορούν τελικά να θεραπεύονται αμοιβαία μεταξύ τους. Φάνηκε σαν μια επανάσταση, αλλά αποδείχτηκε τελικά πως επρόκειτο για έναν νέο τρόπο χειραγώγησης, τη «θεραπευτική κοινότητα».

Schmid: Ποιόν τρόπο εφηύρατε τελικά στην Gorizia ώστε να εμποδίσετε κάτι τέτοιο, να μην προκύπτουν δηλαδή από υποτιθέμενες επαναστάσεις νέοι τρόποι χειραγώγησης;

Basaglia: Όλα αυτά είναι ένα πρόβλημα της συζήτησης και της διαρκούς επανεξέτασης της διαδικασίας από όλους τους συμμετέχοντες σε αυτή. Είναι όμως και πρόβλημα της κατανόησης για το είδος και τον τρόπο της ζωής των ανθρώπων. Έτσι ήταν και στην Gorizia. Όταν ξεκινήσαμε, συνειδητοποιήσαμε μια μέρα πως όλοι οι τρόφιμοι ήταν φτωχοί. Προσπαθήσαμε τότε να συσχετίσουμε τη φτώχεια με την αρρώστια. Αναρωτηθήκαμε. Είναι η ψύχωση μια αρρώστια των φτωχών; Όχι. Γιατί υπάρχουν και πλούσιοι, αλλά στους πλούσιους είναι λίγο διαφορετική από ό,τι είναι στους φτωχούς. Ή εάν δεν είναι διαφορετική η αρρώστια, η μεταχείριση είναι διαφορετική. Αυτή ήταν μια πάρα πολύ πρωτόγονη επιχειρηματολογία, αλλά έτσι ξεκίνησε όλη η προσπάθεια. Είπαμε πως αυτοί οι άνθρωποι δεν είναι μόνο φτωχοί, αλλά στερούνται και όλα τους τα δικαιώματα. Παράλληλα με το πρόβλημα του πόνου τους έχουν και το πρόβλημα του αποκλεισμού από την κοινωνία. Αυτή η διαδικασία αποκλεισμού τους, ελέγχεται από αυτό το θεσμικό δίκτυο, αυτό το εποικοδόμημα που δημιούργησε η πολιτεία για να ελέγχει αυτούς τους ανθρώπους. Τότε ξεκινήσαμε να σκεφτόμαστε, πως όλα αυτά που είχαμε μάθει θα πρέπει να ήταν λάθος, γιατί τα ψυχιατρεία δεν είναι ιδρύματα που δημιουργήθηκαν για να θεραπεύσουν ανθρώπους που πο-

νούν, αλλά ιδρύματα στα οποία φυλάσσουν ανθρώπους και τους οποίους αποκαλούν τρελούς. Και τότε προέκυψε και η ερώτηση για την επιστήμη. Η ερώτηση «για ποιο σκοπό χρησιμοποιεί κανείς την επιστήμη σε αυτή την περίπτωση».

Schmid: Και ο Μαρξ; Πως προέκυψε ο Μαρξ σε όλα αυτά;

Basaglia: ο Μαρξ προέκυψε με όλο το πρόβλημα της ουσίας. Προέκυψε από τη συζήτηση για τη σχέση μεταξύ της περιθωριοποίησης και καταπίεσης της εργατικής τάξης. Βέβαια αυτό δεν έγινε από τη μια μέρα στην άλλη, να πούμε δηλαδή: «Α, ο Μαρξ μιλάει για όλα αυτά». Αρχίσαμε βαθμιαία να καταλαβαίνουμε πως ο μαρξισμός μας προσέφερε τον τρόπο σκέψης με τον οποίο θα μπορούσαμε να ανταποκριθούμε καλύτερα στην πραγματικότητα από ότι με τον θετικισμό και πως η πολιτική επιστήμη μας έδωσε τη δυνατότητα, να κατανοήσουμε την τεχνική της δικής μας διαδικασίας εξέλιξης.

Μια καθημερινή ιστορία στη χώρα της δημοκρατίας και της φιλοξενίας*

Το κείμενο που ακολουθεί το έγραψε ο μετανάστης Μοχάμαντ Μ. (τα πλήρη στοιχεία του είναι στη διάθεσή μας), ο οποίος συμμετέχει στα μαθήματα ελληνικής γλώσσας που κάνει η Ομάδα «Πίσω Θρανία» στο Στέκι των Μεταναστών. Όσα περιγράφονται συνέβησαν όταν ο Μοχάμαντ επέστρεψε σπίτι του μετά το μάθημα. Δημοσιοποιούμε το κείμενο του χωρίς σχόλια (και κρατώντας την ορθογραφία του χειρογράφου) γιατί πιστεύουμε ότι περιγράφει με γλαφυρό τρόπο όχι ένα μεμονωμένο περιστατικό, αλλά την καθημερινότητα των μεταναστών στην Ελλάδα.

24/10/2005

«Πέρναγα τον δρόμο απέναντι και ξαφνικά ήρθαν 5 αστυνομικοί και με φωνάζανε. Ήμουνα πάνω στο ποδήλατο. Με ρωτήσανε αν έχω χαρτιά και έδωσα την κόκκινη κάρτα. Μετά ήθελαν να ανοίξουν την τσάντα για να την ελέγξουν. Έβγαλα την τσάντα μου και την άφησα μπροστά τους και τους είπα να την ανοίξουν αυτοί, γιατί αυτοί είναι η αστυνομία. Μου είπε «Αντε μαλάκα να την ανοίξεις εσύ που μιλάς με την αστυνομία έτσι». Άνοιξα την τσάντα και έβγαλα τα βιβλία και τα τετράδια από μέσα. Τα βιβλία τα τετράδια και η τσάντα μου ήταν κάτω στο πεζοδρόμιο και ένας από αυτούς τα πατούσε και τα κλότσαγε. Οι άλλοι αστυνομικοί στεκόντουσαν εκεί και μου είπαν «Να ζητήσεις συγγνώμη και να φύγουμε». Εγώ τους είπα «Για ποιο λόγο κάνετε έτσι» μου απάντησαν πως δεν πρέπει να μιλάω έτσι στην αστυνομία. Ο ίδιος που κλότσαγε τα πράγματα μου είπε «Αντε μαλάκα τόση ώρα σου μιλάω ευγενικά και δεν καταλαβαίνεις». Με έστησε στον τοίχο με ανοιχτά χέρια και πόδια. Μου γύρισε τα χέρια πίσω και μου πέρασε χειροπέδες. Με έβαλε στο περιπολικό και εκεί έμεινα μισή ώρα. Μόλις με άφησαν να φύγω ήθελα να ανέβω πάνω στο ποδήλατο μου, αλλά το ποδήλατο, όσο εγώ ήμουνα στο περιπολικό δεμένος το κλοτσάγαν και του χάλασαν τη ρόδα. Μετά από λίγο ήρθε ένας περαστικός που είχε παρακολουθήσει το συμβάν και μου έφερε την τσάντα που ήταν 20m πιο πέρα από το περιπολικό. Εγώ έφαγα ζύλλο 2 φορές εκεί την πρώτη φορά που μου κάναν σωματικό έλεγχο και τη δεύτερη όταν μου πέρναγαν χειροπέδες με χτυπάγαν στον τοίχο».

* Το Δελτίο Τύπου με τίτλο «Μια καθημερινή ιστορία στη χώρα της δημοκρατίας και της φιλοξενίας» δημοσιεύθηκε από το Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, τον Νοέμβριο του 2005 (1/11/2005). Στοιχεία Επικοινωνίας: Τσαμαδού 13, Αθήνα-Εξάρχεια, τηλ: 210 3813928, fax: 210 3830098, e-mail: metanaston@diktio.org.

Διαρκής Διάλογος και κοινή δράση επαγγελματιών και ατόμων που προσφεύγουν στις ψυχοκοινωνικές υπηρεσίες και στις υπηρεσίες υγείας (Διημερίδα 27 & 28 Ιουνίου 2007)

Με αυτήν την πρόταση θα μπορούσε κανείς να συνοψίσει το βασικό συμπέρασμα της Διημερίδας που έγινε στην Θεσσαλονίκη την Τετάρτη 27 και την Πέμπτη 28 Ιουνίου και που εξαιτίας των τεχνικών παρενεργειών του καύσωνα των ημερών πραγματοποιήθηκε σε διαφορετική κάθε μέρα αίθουσα, στο αμφιθέατρο της Κεντρικής Δημοτικής Βιβλιοθήκης και στο Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης.

Τη Διημερίδα, με κεντρικό θέμα «Ψυχοκοινωνικές Υπηρεσίες, Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες και Κοινωνική Συμμετοχή», οργάνωσε το Τμήμα Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο του έργου «Δράσεις για την Άρση των Εμποδίων Κοινωνικής Ένταξης και Εργασιακής Ενσωμάτωσης Κοινωνικά Αποκλεισμένων Ομάδων» (Ε.Π. «Υγεία-Πρόνοια» 2000-2006).

Εκ μέρους της Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης (Ε.ΥΔ) στην εκδήλωση παραβρέθηκαν και χαιρέτισαν οι κ.κ. Χ. Τσιακατούρα και Α. Συγγελάκης.

Στην εισήγησή του ο κ. Α. Συγγελάκης αναφέρθηκε και εμβάθυνε σε ζητήματα που άπτονται των αιτίων και διαδικασιών δημιουργίας του Κοινωνι-

κού Αποκλεισμού, καθώς και στις πολιτικές που εφαρμόζονται με τη χρηματοδότηση της Ε.Ε. για την άρση του αποκλεισμού ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Η κ. Χ. Τσιακατούρα αναφέρθηκε στην πορεία του Ε.Π. «Υγεία-Πρόνοια» και τα βήματα προόδου της συγκεκριμένης δράσης στην Θεσσαλονίκη.

Κεντρικό ρόλο κατά τη διάρκεια της πρώτης ημέρας διαδραμάτισαν άτομα που κάνουν χρήση διαφόρων ψυχοκοινωνικών υπηρεσιών και προγραμμάτων και αναφέρθηκαν τόσο σε ζητήματα που σχετίζονται με τις αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο όσο και στις εφαρμοζόμενες πολιτικές άρσης του. Πρώην εξαρτημένοι, άτομα με ψυχιατρική εμπειρία και μετανάστες αναφέρθηκαν ιδιαίτερα στα ζητήματα των δικαιωμάτων, τις δυσκολίες πρόσβασης στις υπηρεσίες, καθώς επίσης και την απουσία τους από τις διαδικασίες εκείνες που θα μπορούσαν να ασκήσουν άμεση επιρροή στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των επί μέρους πολιτικών.

Επαγγελματίες υγείας, νομικοί και εκπαιδευτικοί επικεντρώθηκαν στα ζητήματα που προκύπτουν

κατά την εφαρμογή των διαφόρων πολιτικών στους επί μέρους τομείς, δηλαδή της υγείας, της εκπαίδευσης και της δικαιοσύνης.

Με το κλείσιμο της συζήτησης διαπίστωνε κανείς ότι θα πρέπει να ενισχύσει τις δυνατότητες ανάπτυξης του διαλόγου, να αναπτύξει πλαίσια διαρκούς και συστηματικής επικοινωνίας και να επιμείνει στην προσπάθεια ανάπτυξης κοινών και συμμετοχικών δράσεων.

Πρωταγωνιστικό ρόλο ως προς τους εισηγητές είχαν κατά την δεύτερη ημέρα επαγγελματίες ψυχοκοινωνικών υπηρεσιών και υπηρεσιών υγείας.

Οι εισηγητές/τριες αναφέρθηκαν σε ρόλους, σε πολιτικές, πρακτικές και εμπειρίες τόσο από την συγκεκριμένη καθημερινότητά τους όσο και γενικά.

Διαπιστώθηκαν τα κενά ενός διαχειριστικού μοντέλου, πέρα από τις μεμονωμένες επίπονες και θετικές προσπάθειες διαφόρων επαγγελματιών κάτω από δύσκολες και αντίξοες συνθήκες, όπου εμπλέκεται η καθημερινή γραφειοκρατία με την έλλειψη συντονισμού, με τον κατακερματισμό και τον μονόλογο της κάθε ειδικότητας και της κάθε δομής ή υπηρεσίας, γεγονός που οδηγεί στο φαύλο

κύκλο της αναζήτησης επαγγελματικής ταυτότητας και ρόλων για να μπορέσει να υπάρξει κανείς ατομικά όταν απουσιάζει το αυτονόητο της συλλογικότητας.

Διαπιστώθηκε ότι ο δρόμος για την ακύρωση των παράλληλων μονολόγων των επαγγελματιών, του αποσυντονισμού των υπηρεσιών και της μη ενεργητικής εμπλοκής των άμεσα ενδιαφερομένων πολιτών είναι ένα ζήτημα που προκύπτει από την ίδια τη φύση και την αναπαραγωγή επιστημονικών προσεγγίσεων που στηρίζονται στην αντικειμενοποίηση του υποκειμένου, στην ανάδειξη του προβλήματος και του συμπτώματος.

Θα μπορούσε να αποτιμήσει κανείς θετικά τη συγκεκριμένη Διημερίδα υπό τον όρο όμως ότι την εντάσσει σε μια διαρκή διαδικασία συλλογικής αναζήτησης νέων πολιτικών και εφαρμογής δράσεων που να ακυρώνουν τη διαχειριστική λογική του αποκλεισμού και να ενισχύουν τη διαδικασία υπεράσπισης των δικαιωμάτων των άμεσα ενδιαφερομένων καθώς και την αναζήτηση δράσεων και εναλλακτικών πρακτικών που να διαχέονται στην κοινωνία και να δημιουργούν όρους κοινωνικής συμμετοχής.

Η Υγεία είναι ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Υγεία για όλους

Δράσεις για την Αρση των Εμποδίων Κοινωνικής Ένταξης και Εργασιακής Ενσωμάτωσης Κοινωνικά Αποκλεισμένων Ομάδων

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Υγεία - Πρόνοια" 2000-2006

Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο κατά 75% και από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης κατά 25%

